

Interviewserie 'Het Park van de Toekomst'

Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011

Wot
Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu **werkdokument**en

M. de Heer

Interviewserie 'Het Park van de Toekomst'

De reeks 'Werkdocumenten' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu). De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van de WOT Natuur & Milieu verspreid. De inhoud van dit document is vooral bedoeld als referentiemateriaal voor collega-onderzoekers die onderzoek uitvoeren in opdracht van de WOT Natuur & Milieu. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd.

Dit werkdocument is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de WOT Natuur & Milieu en is goedgekeurd door Paul Hinssen (deel)programmaleider WOT Natuur & Milieu.

Interviewserie ‘Het Park van de Toekomst’

Achtergronddocument bij
Natuurverkenning 2011

M. de Heer

Werkdocument 208

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, oktober 2010

©2010 **De Heer & Co., communicatiebureau voor natuur en leefomgeving**

Maarten Schrijverlaan 47, 3526 XW Utrecht

Tel: (030) 2 88 80 88; e-mail: contact@dhec.nl

De reeks WOt-werkdocumenten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit werkdocument is verkrijgbaar bij het secretariaat. **Het document is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl.**

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Tel: (0317) 48 54 71; Fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Project WOT-04-006 - 101 [WOt-werkdocument 208 oktober 2010]

F-0026 vs. 1.1 (2009)

Woord vooraf

Dit onderzoek over 'Het Park van de Toekomst' is uitgevoerd in opdracht van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) in het kader van de Natuurverkenning 2011. Het uitbrengen van een Natuurverkenning is een wettelijke taak, die onder verantwoordelijkheid valt van het PBL en waaraan Wageningen UR via de WOT Natuur en Milieu een belangrijke bijdrage levert.

De Natuurverkenning heeft tot doel een aantal mogelijke toekomstrichtingen voor natuur en landschap op lange termijn te schetsen, waarbij ingespeeld wordt op ontwikkelingen die op de samenleving kunnen afkomen. Naast het schetsen van die mogelijke ontwikkelingen geeft de Natuurverkenning ook handelingsperspectieven voor het beleid op korte en middellange termijn.

Om verschillende redenen staat het huidige natuurbeleid onder druk. Een van die redenen is dat ondanks inspanningen de biodiversiteitsdoelen niet gehaald worden. Daarnaast stuit het beleid op weerstand in de uitvoering ervan en is het beleid mogelijk niet bestand tegen ontwikkelingen als klimaatverandering. Ook groeit de aandacht voor het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen en staan de zogenaamde ecosysteemdiensten in de beleidsdossiers. Vanuit de samenleving klinkt het geluid dat het natuurbeleid toe is aan een herijking. Natuurverkenning 2011 wil hierop inspelen en de maatschappelijke discussie rond het huidige natuurbeleid prikkelen en voeden.

De interviewserie 'Het Park van de Toekomst' is een bijdrage aan het natuurstreefbeeld 'Beleefbare Natuur', zoals dat door de Natuurverkenning 2011 wordt uitgewerkt.

Mireille de Heer

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	9
1 Inleiding	11
1.1 Natuurverkenning 2011	11
1.2 Interviews	11
1.3 Leeswijzer	12
2 Analyse	13
2.1 Het belang van parken	13
2.2 Parken anno 2010	14
2.3 Maatschappelijke trends	15
2.4 Het Park van de Toekomst	15
2.5 Randvoorwaarden voor het Park van de Toekomst	17
2.6 Realisatie	18
2.7 Belemmeringen	20
2.8 Kansen	20
Bibliografie	21
Bijlagen	23
<i>Bijlage 1 Interview Wiebe Oosterhoff</i>	<i>25</i>
Park van de Toekomst: een palet aan openbare ruimten	25
Voorwaarden voor een goed functionerend park	25
Relatie stad-land	27
Realisatie	27
Wind mee en wind tegen	28
<i>Bijlage 2 Interview Johan van Zoest</i>	<i>29</i>
Het Park van de Toekomst	29
Van Stadsecologie naar lokale biodiversiteitsstrategie	30
Natuur als spirituele basisbehoefte van de mens	31
Beleid	32
<i>Bijlage 3 Interview Frans Sijtsma en Hans Huizinga</i>	<i>33</i>
Probleem: conflicterende behoeften	33
Naar een nieuwe manier van ontwerpen	33
Inspirerende voorbeelden	34
Typologische verkenning	34
Nieuwe overgangen tussen openbaar en privé	35
Autarkische woningen	36
Een groene partij als grondeigenaar	37
Financiële haalbaarheid	37
Rol van de rijksoverheid	37

<i>Bijlage 4</i>	<i>Interview Wim Timmermans</i>	<i>39</i>
	Een bottom-up aanpak voor het Park van de Toekomst	39
	Het Park van de Toekomst top-down bezien	40
	Handvaten voor ontwerp	40
	Vormgeven aan participatie	41
	Rijksbeleid	42
<i>Bijlage 5</i>	<i>Interview Arnold Reijndorp</i>	<i>43</i>
	De stedelijke betekenis van parken	43
	Het Park van de Toekomst	45
	Het Park van de Toekomst buiten de stad	47
	Actoren bij de realisatie	48
<i>Bijlage 6</i>	<i>Interview Henk Langestraat</i>	<i>51</i>
	Groen hoog in het vaandel	51
	Aan de slag met groen	51
	De economische waarde van groen	52
	Maatschappelijke trends	52
	Bedreigingen	53
	Business improvement districts	53
<i>Bijlage 7</i>	<i>Interview Jan Willem van der Schans</i>	<i>55</i>
	Naar herstel van de voedselrelatie tussen stad en land	55
	Het eetbare metropolitane park	56
	Het eetbare stadspark	56
	Noodzaak voor herstel voedselrelatie	57
	Maatschappelijke betekenis van lokale voedselproductie	58
	Conditie	59
	De weg ernaartoe	61
<i>Bijlage 8</i>	<i>Interview Elleke Steenbergen</i>	<i>63</i>
	Groenateliers	63
	Parken: plekken voor ontmoeting	63
	Het Park van de Toekomst	63
	Randvoorwaarden	65
	Contact met natuur	65
	Integratie	66
	Op weg naar het Park van de Toekomst voor allochtonen	66
<i>Bijlage 9</i>	<i>Interview Willy Leufgen</i>	<i>67</i>
<i>Bijlage 10</i>	<i>Interview Adriaan Geuze</i>	<i>69</i>
	Stadsparken	69
	Het metropolitane landschap	70
	Ruimtelijke ordening	71
	Buitenland	72
<i>Bijlage 11</i>	<i>Urban Design debat: De meerwaarde van groen voor een vitale stad</i>	<i>73</i>
	Gebruik en waardering stedelijk groen	73
	De economische waarde van groen	74
	De (nabije) toekomst van het stedelijk groen	75

Samenvatting

Voor de Natuurverkenning 2011 onderzoekt het Planbureau voor de Leefomgeving vier streefbeelden voor natuur. Eén van deze streefbeelden is Beleefbare natuur. Stadsparken zijn een belangrijke omgeving waar burgers natuur kunnen beleven. Om de uitwerking van het streefbeeld te ondersteunen, werd een serie van tien verkennende interviews uitgevoerd over 'Het Park van de Toekomst'.

Belang van parken

Het belang van parken wordt door alle geïnterviewden onderschreven. 'Voorzien in de, zeer diverse, behoeften van de stadsbewoner' wordt veel genoemd als primair doel. 'Contact met natuur' is één van de functies van stadsparken, maar de meningen lopen uiteen over het belang daarvan.

Parken anno 2010

Meerdere geïnterviewden signaleren vooral veel kleine, slecht gewaardeerde buurtparken. Bekende parken in de grote steden worden steeds beter bezocht en gewaardeerd.

Maatschappelijke trends

Een belangrijke maatschappelijke trend in dit verband is dat de samenleving steeds gedifferentieerder, vluchtiger en virtueel wordt. Het belang van parken om de hieruit voortvloeiende behoeftes te accommoderen, zal alleen maar verder toenemen.

De functiescheiding van de jaren zestig uit de vorige eeuw is definitief voorbij; burgers vinden hun directe leefomgeving steeds belangrijker en gaan het nabije groen steeds intensiever gebruiken.

Park van de Toekomst

Het Park van de Toekomst is niet functioneel opgedeeld, maar kent een hoge mate van openbaarheid. Diversiteit en multifunctionaliteit zijn zeer belangrijk. In deze setting delen gebruikersgroepen de ruimte met elkaar en kan een overlap ontstaan van allerlei subculturen, van de moeders-met-kinderen tot en met de gays.

Kwaliteit is cruciaal en tegelijk is beheer een achilleshiel. Een goede optie voor gemeenten is mogelijk een vermindering van de hoeveelheid openbaar groen in combinatie met een enorme kwaliteitsimpuls voor het resterende groen.

Verschillende geïnterviewden vragen ook expliciet aandacht voor het 'metropolitane park' rond en tussen de grote steden. Veelvuldig wordt gepleit voor het behoud van de landbouw, en het versterken van de (voedsel)relatie met de stad.

Randvoorwaarden voor een goed functionerend Park van de Toekomst

Het Park van de Toekomst zal goed functioneren in een hoogstedelijke omgeving met een brede variatie aan omringende functies (wonen, werken).

Andere genoemde randvoorwaarden zijn onder andere: burgerparticipatie in ontwerpfase, goed beheer, natuureducatie.

Realisatie

Participatie, samenwerking tussen professionals en leken, en een multidisciplinaire aanpak worden veel genoemd als sleutelfactoren voor het Park van de Toekomst.

Als het gaat om de rol van de overheid leggen de geïnterviewden heel verschillende accenten. Meerdere geïnterviewden komen met ideeën voor nieuwe organisatievormen die het midden houden tussen publiek en privaat. Deze zouden omschreven kunnen worden als 'organisaties voor en door de samenleving'. In het buitenland zijn hiermee al goede ervaringen opgedaan.

1 Inleiding

1.1 Natuurverkenning 2011

Momenteel (2010) ontwikkelt het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) de Natuurverkenning 2011. Deze Natuurverkenning (NVK) is bedoeld als inspiratiebron op grond waarvan het kabinet en de Tweede Kamer vanuit hun politieke verantwoordelijkheid invulling kunnen geven aan het op de langere termijn gerichte natuur- en landschapsbeleid. Er worden kansen, knelpunten en oplossingsrichtingen in beeld gebracht. De tijdshorizon van de NVK is 2040.

Voor de NVK onderzoekt PBL vier streefbeelden voor natuur:

1. Robuuste natuur.
2. Functionele natuur.
3. Inpasbare natuur.
4. Beleefbare natuur.

Streefbeeld Beleefbare natuur

Het streefbeeld 'Beleefbare natuur' is relevant voor natuurgebieden en het platteland, maar zeker ook voor de stad en haar directe omgeving. Immers, een groot deel van de burgers verlaat zelden of nooit de stad om de natuur op te zoeken. Contact met natuur vindt in hun geval vooral plaats tijdens dagelijkse bezigheden, in de directe leefomgeving: de tuin, de wijk en het stadspark.

Om de uitwerking van het streefbeeld 'Beleefbare natuur' te ondersteunen, heeft PBL aan communicatiebureau De Heer & Co. gevraagd een serie verkennende interviews uit te voeren. Gekozen werd voor de insteek: 'Het Park van de Toekomst'.

1.2 Interviews

Uitgangspunt bij het opstellen van de vragen en de keuze van te interviewen personen was de gedachte dat parken een veelheid aan maatschappelijke functies vervullen, waarvan 'contact met natuur' er ('slechts') één is. 'Contact met natuur' lift wel dikwijls mee met andere functies. Voorbeeld: iemand bezoekt een park om te joggen en geniet intussen van de natuur. Dit is de reden dat het functioneren van het *park als geheel* centraal staat in de interviews. Er wordt gekeken hoe 'contact met natuur' daarbinnen een plek kan vinden.

Vragen

De interviews vonden plaats in de vorm van open gesprekken rond de volgende hoofdvragen:

1. Wat is het belang van parken voor de stedelijke leefomgeving en samenleving?
2. Welke maatschappelijke veranderingen zijn de komende decennia te verwachten die van invloed zijn op de wensen en kansen rond parken?
3. Hoe ziet, mede gezien de genoemde maatschappelijke ontwikkelingen, uw Park van de Toekomst eruit?
4. Wat zijn de randvoorwaarden voor een goed functioneren van het Park van de Toekomst?
5. Hoe kan in het Park van de Toekomst contact met natuur plaatsvinden?
6. Hoe kan dit Park gerealiseerd worden, wie zijn spelers daarin, en wat zijn kansen en belemmeringen? Wat is de rol van het beleid?

Geïnterviewden

Bij de keuze van te interviewen personen was de insteek om het Park van de Toekomst vanuit een aantal heel verschillende perspectieven te belichten.

In de periode maart tot juni 2010 werden achtereenvolgens de volgende personen geïnterviewd:

1. Wiebe Oosterhoff, adviseur stedelijke strategie Almere.
2. Johan van Zoest, stadsecoloog Den Haag en Amsterdam.
3. Frans Sijtsma, econoom RU Groningen, en Hans Huizinga, architect, VHGP Architecten Deventer
4. Wim Timmermans, lector Groene leefomgeving van steden, Van Hall Larenstein.
5. Arnold Reijndorp, bijzonder hoogleraar sociaal-economische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden, Universiteit van Amsterdam.
6. Henk Langestraat, projectontwikkelaar woningcorporatie Ymere.
7. Jan Willem van der Schans, onderzoeker duurzame voedselvoorziening van LEI Wageningen UR.
8. Elleke Steenbergen, onderzoeker FORUM, instituut voor multiculturele vraagstukken - Utrecht
9. Willy Leufgen, netwerk Springzaad (over kinderen en natuur).
10. Adriaan Geuze, landschapsarchitect en oprichter West8, Rotterdam.

Lunchdebat

Rond de interviewserie Park van de Toekomst werd ook een bezoek gebracht aan Urban Design, een onderdeel van de beurs Building Holland. Hier werd een debat bijgewoond met als deelnemers:

- Thor Smits, hoofd afdeling Stedenbouw en Landschap van de gemeente Arnhem;
- Pieter de Greef, medewerker dienst Stedenbouw + Volkshuisvesting (DS+V) Rotterdam;
- Jos Gadet, senior planoloog Dienst Ruimtelijke Ordening Amsterdam;
- Bert Gijsberts, voorzitter van de VHG, branchevereniging van ondernemers in het groen (ca. 1200 leden).

Dit werkdokument bevat een verslag van het debat.

Analyse

In de analyse van de interviews is per hoofdvraag de bandbreedte in beeld gebracht van de reacties van de geïnterviewden. Hierbij komen ook een aantal 'grootst gemene delers' tussen de geïnterviewden naar voren.

Het behoorde niet tot de doelen van de opdracht om op basis van de interviews te komen tot een beschrijving van het 'ideale' Park van de Toekomst. Elk van de interviews staat op zich.

1.3 Leeswijzer

De kern van dit rapport is de analyse van de interviews (Hoofdstuk 2). De afzonderlijke interviews zijn als bijlage opgenomen.

2 Analyse

In deze analyse van de tien interviews wordt per gespreksonderwerp een schets gegeven van de bandbreedte van de reacties van de geïnterviewden. Hierbij komen ook een aantal 'grootst gemene delers' naar boven: percepties en visies die door meerdere personen in zekere mate worden gedeeld.

2.1 Het belang van parken

Wat is het belang van parken voor de stedelijke samenleving?

Voorzien in stedelijke behoeften

Het belang van parken wordt door alle geïnterviewden onderschreven. Wiebe Oosterhoff (gemeente Almere) en Arnold Reijndorp (hoogleraar sociaal-economische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden) stellen als uitgangspunt dat parken primair in de, zeer diverse, behoeften van de stadsbewoners moeten voorzien. Ook Henk Langestraat (woningcorporatie Ymere) zit op deze lijn: het belang van parken is aan het verschuiven van 'kijkgroen' naar 'gebruiksgroen', met heel veel verschillende mogelijkheden voor veel verschillende mensen.

Arnold Reijndorp: Parken hebben bij uitstek de mogelijkheid om de verschillende behoeftes van al die stedelingen te kunnen accommoderen. Het zijn plaatsen van en voor iedereen, van de yup tot en met de zwerver aan toe. En zo zijn parken ook plekken van culturele uitwisseling, waar bevolkingsgroepen op een ontspannen manier eens kunnen zien 'hoe anderen het doen'. En Arnold Reijndorp gaat nog een stapje verder: hij noemt parken het 'decor van de satire', de plekken waar vroeger het dagelijks leven en de machthebbers in de stad ter discussie werden gesteld. We hebben nog steeds een archetypisch beeld in ons hoofd van parken, waar dingen kunnen gebeuren die elders niet mogen.

Adriaan Geuze (internationaal landschapsarchitect) stelt dat mensen naar parken komen, omdat ze 'erbij willen horen'. Succesvolle parken hebben een eigen cultuur. In het stadspark laat je je hondje uit, ontmoet je mensen, of kan je kind spelen op de speelweide. 'Boy meets girl', dát is het stadspark.

Contact met natuur

Van de geïnterviewden zijn Johan van Zoest (stadsecoloog), Frans Sijsma/Hans Huizinga (econoom en architect) en Willy Leufgen (netwerk Springzaad) de enigen die direct een relatie leggen met natuur. Van Zoest noemt contact met natuur als een belangrijke basisbehoefte van mensen. Natuur helpt antwoorden te vinden op fundamentele zingevingsvragen.

Vervolgens trekt Van Zoest het heel breed: Steden zijn sleutelspelers in het oplossen van de mondiale crises op het gebied van klimaat, biodiversiteit en voedsel. Dáár wonen de mensen, dáár kun je gedrag beïnvloeden. Daarom moeten we zorgen dat de stad een ontmoetingsplek is tussen mens en natuur, tussen stad en platteland, tussen het leven in de wijken en de mondiale uitdagingen (Van Zoest noemt de fototentoonstelling Wild Wonders of Europe een voorbeeld hoe dat kan). De overgang moet worden gemaakt van stadsecologie naar lokale biodiversiteitsstrategie.

Frans Sijsma/Hans Huizinga wijzen op de conflicterende behoeften van de moderne mens aan enerzijds stedelijk wonen en anderzijds de behoefte aan groen. In de huidige steden komen de

grenzen van het mogelijke wat dat betreft in zicht. Zij werken aan een verdergaande vorm van groen wonen (wonen in parken) die tegelijk urbaan en groen is.

Arnold Reijndorp noemt natuur één van de vele waarden van parken. Een expliciete relativering van 'contact met natuur' als argument voor parkbezoek komt van Adriaan Geuze. Het beeld dat de moderne mens een 'urban victim' is, die parken bezoekt omdat hij behoefte heeft aan groen, is volgens hem maar betrekkelijk de waarheid.

Voedselrelatie stad - land

Een bijzondere visie op het belang van parken geeft Jan Willem van der Schans (landbouweconoom LEI). Zijn 'eetbare parken' (stadsparken en metropolitane parken, zie verderop) helpen om de voedselrelatie tussen stad en platteland te herstellen en de vervreemding tussen stad en land op te heffen. Van der Schans noemt eetbare natuur voorts een hele betekenisvolle vorm van contact met natuur.

Economisch belang

Parken hebben ook een economisch belang voor de stad. Ze verhogen de waarde van vastgoed (Henk Langestraat). Groen is een Unique Selling Point om economische activiteiten aan te trekken (Thor Smits, gemeente Arnhem). Monetarisering is volgens Smits echter niet nodig of gewenst: groen hoort thuis op de 'maatschappelijke balans', samen met bijvoorbeeld creativiteit en zorg.

Ontmoeting

Bezien vanuit specifieke doelgroepen: voor allochtonen zijn parken plaatsen waar zij elkaar ontmoeten (Elleke Steenbergen, FORUM). Het ontmoeten heeft een zeer belangrijke plek in hun sociale leven. Steenbergen denkt dat het belang van parken voor integratie wellicht wat minder groot is dan vele beleidsstukken willen doen geloven. Contact met natuur is voor allochtonen geen motief om naar een park te gaan; natuur is decor.

Vorming van kinderen

Een andere doelgroep is kinderen. Willy Leufgen (netwerk Springzaad) daarover: parken zijn van belang voor de vorming en geestelijke en lichamelijke gezondheid van kinderen en volwassenen.

Bepalend voor de identiteit van een stad

Wiebe Oosterhoff kijkt niet alleen naar individuele parken, maar plaatst parken ook nadrukkelijk in de context van de stad als geheel: Het belang van parken voor een stad is zeer groot. Een stad wordt een stad door haar openbare ruimten. Die bepalen of een stad interessant is.

Individuele emotie

Wim Timmermans (urbaan geograaf) wijst op het belang van parken voor de individuele binding van mensen met een plek, de persoonlijke emotie die ze erbij voelen. Er komt steeds meer emotie in de maatschappij en dat moet worden onderkend. Wat die emotie is, is zeer individueel en kan dus niet in algemeenheden worden gevat.

2.2 Parken anno 2010

Hoe staan de Nederlandse parken anno 2010 ervoor?

De perceptie hiervan varieert nogal. Volgens Willy Leufgen zijn ze vaak slecht bezocht als er geen verleidelijke factoren zijn, zoals mooie tuinen, speelgelegenheden etc. Ook Wim Timmermans ziet veel kleine en slecht bezochte parken: Niemand heeft er iets mee. Leuk voor de stadsecoloog, maar uiteindelijk sterven stadsecologen uit.

Amsterdam en Rotterdam hebben het gebruik en de waardering van hun parken systematisch onderzocht. Het Grote Groenonderzoek van Amsterdam laat zien dat parken (binnen de ring) steeds meer worden gebruikt. De perceptie van parken bij stedelingen blijkt in de afgelopen één á twee decennia te zijn veranderd: van 'de groene contramal van het rood' naar 'groene ruimtes met stedelijke activiteiten'.

Het Rotterdamse onderzoek laat een vergelijkbaar beeld zien. Buurtgroen wordt het meest gebruikt, maar het laagst gewaardeerd. Waardering van gebruiksgroen in het buitengebied is laag.

2.3 Maatschappelijke trends

Welke maatschappelijke trends zijn er waar rekening mee gehouden moet worden bij het ontwerp van het Park van de Toekomst?

De samenleving wordt gedifferentieerder, vluchtiger en virtueel (Arnold Reijndorp, Henk Langestraat). Jongeren zijn op zoek naar prikkels, willen steeds meer afwisseling (Wim Timmermans). Timmermans benadrukt dat niet te voorspellen is *hoe* de bevolking zal veranderen. Steden zijn vooral een smeltkroes van culturen. Misschien gaan meer Nederlanders barbecueën, maar het zou ook kunnen zijn dat allochtonen meer in hun eigen tuintje gaan zitten. Voor parken betekent dit dat niet alle functies voorgedefinieerd moeten zijn, maar dat ze vooral flexibel moeten blijven.

Henk Langestraat: de functiescheiding van de jaren '60 is voorbij. Mensen vinden zaken dichtbij huis steeds belangrijker. Ze gaan het groen in hun directe leefomgeving steeds intensiever gebruiken.

Jan Willem van der Schans signaleert een aantal maatschappelijke trends die noodzaken tot herstel van de voedselrelatie stad - land: de behoefte aan nieuwe meststoffen als het fosfaat op is; de toenemende behoefte aan verse producten; het huidige onduurzaam wereldwijde transport van voedsel dat geen stand kan houden; de wens tot voedselzekerheid.

2.4 Het Park van de Toekomst

De geïnterviewden schetsen elk het beeld van hún Park van de Toekomst.

Poëtische kwaliteit

Landschapsarchitect Adriaan Geuze schrijft het succes van 19e eeuwse parken toe aan hun sterk poëtische kwaliteit. Op dezelfde wijze heeft ook het Park van de Toekomst een a-funcioneel narratief of illusie (zoals muziek of poëzie) en is het niet functioneel opgedeeld (zoals de typische jaren zestig parken dat wél zijn). Er is een 'volstrekke openbaarheid'. In deze setting delen gebruikersgroepen de ruimte met elkaar en kan een overlap ontstaan van allerlei subculturen, van de moeders-met-kinderen tot en met de gays.

Sferen

Socioloog Arnold Reijndorp waarschuwt tegen het aanleggen van 'multi-culti' parken. Het gaat er niet om *wie* iets doet, maar *wat* mensen doen. Het maakt niet uit wie gaat voetballen (jong, oud, allochtoon, autochtoon), het gaat erom dat gevoetbald wordt en dat daar een geschikte plek voor is. Dat kun je bereiken door in een park verschillende 'sferen' te creëren (zie interview voor diverse buitenlandse voorbeelden). Daarmee maak je duidelijk wat je waar kunt doen, hoe je je moet gedragen, en dat stimuleert dus ook dat dat gebeurt. Dat er echt

gevoetbald wordt in het voetbaldeel en dat niet gevoetbald wordt in de tuin. Natuur kan één van de sferen zijn. Denk aan Engelse parken met gemaaid gras en wild gras.

Gebruik van het begrip 'groen' (door onderzoekers, beleidmakers en planologen) is volgens Reijndorp de dood in de pot. Het is een ongedifferentieerde term die leidt tot ongedifferentieerd groen. Groen waarvan niemand begrijpt wat hij ermee moet.

Palet aan groene ruimtes

In de opvatting van Wiebe Oosterhoff maakt het Park van de Toekomst deel uit van een palet aan groene ruimtes in de stad. Sterker nog: in dat palet doen alle openbare ruimtes van de stad mee. Multifunctionaliteit van de parken is vervolgens van groot belang. Ze moeten veel verschillende prikkels aanbieden. Geef je het groen geen duidelijke functie, dan wordt het 'groene koek', zoals op heel veel plaatsen in Almere nu het geval is.

Nogmaals Wiebe Oosterhoff: de crux is om het niet allemaal in de wijken op te willen lossen. Dan krijg je 100 ziellose plekken die allemaal net niets zijn. Realiseer in een stad een aantal echt interessante plekken, bijvoorbeeld een superskatepark. Dan mag de reistijd ernaartoe ook langer zijn.

Diversiteit

In lijn hiermee noemt Henk Langestraat 'diversiteit' het sleutelwoord voor het Park van de Toekomst. Groene binnenterreinen, beheerd door de bewoners zelf, hebben de toekomst.

Groen wonen

Voor Frans Sijtsma/Hans Huizinga is het Park van de Toekomst een groene woonomgeving. Een wijk waarin bewoners eigenaar zijn van hun huis, maar de grond eromheen eigendom is van een 'groenminnende beheerder'. Bijvoorbeeld Natuurmonumenten zou zo'n beheerder kunnen zijn.

Het eetbare park

Jan Willem van der Schans ziet een 'eetbaar' Park van de Toekomst. Van der Schans bepleit de instandhouding van de landbouw in de Randstad. Zij zou voedsel moeten produceren voor de lokale/regionale markt en tevens een bijdrage leveren aan natuur en recreatie. Als boeren blijvend een plek willen hebben in de Randstad, dan zullen zij moeten meebewegen met de behoeften van de stedelijke samenleving.

In een eetbaar metropolitaan park vinden we bijvoorbeeld huisverkoop, Community Supported Agriculture en volkstuinen op de boerderij. In de eetbare stad wordt voedsel verbouwd in parken, tuintjes, op balkons en tijdelijk braakliggende grond. Een eetbaar stadspark kan bijdragen aan zijn eigen exploitatie.

Het belang van de voedselrelatie stad – land en de kansen die het biedt worden ook benadrukt door Wiebe Oosterhoff en Wim Timmermans. De laatste spreekt van een symbiotische relatie stad – land.

Een park voor de hele dag

Voor allochtonen heeft het Park van de Toekomst voorzieningen voor barbecueën en picknicken en openlucht fitness toestellen. Er zijn tuintjes en er is fruit dat je kunt plukken. Bloemen zijn overal om je heen (Elleke Steenbergen). In het Park van de Toekomst kun je de hele dag verblijven.

Natuurrijk en spannend

Voor de doelgroep 'kinderen' moet het Park van de Toekomst natuurrijk en spannend zijn. Het moet alle mogelijke natuur en cultuur bevatten voor en met kinderen (Willy Leufgen).

Postmodern en flexibel

Wim Timmermans stelt dat het Park van de Toekomst bovenal flexibel is. Het volgt de veranderende behoeften van individuen en de samenleving als geheel. Het is waarschijnlijk een soort groen plein dat veel meer dan nu sociale functies vervult. Het Park van de Toekomst houdt rekening met de behoefte aan prikkels van jongeren. Er zijn geen door de overheid opgelegde (natuur)doelen, maar wel Nintendo oplaadstations. Het park biedt ruimte aan postmoderne natuur, net wat er aan komt waaien.

Minder groen van een betere kwaliteit

In het lunchdebat op de Urban Design beurs pleitte Jos Gadet van de gemeente Amsterdam voor vermindering van de hoeveelheid groen gecombineerd met een enorme kwaliteitsimpuls voor het resterende groen.

Het metropolitane park

Verschillende geïnterviewden vragen ook expliciet aandacht voor het 'metropolitane park'. Adriaan Geuze stelt dat Nederland en België samen een metropool kennen van zo'n 10-12 miljoen mensen. Het prachtige cultuurlandschap dat daarin besloten ligt, komt steeds meer in de knel. Het wordt verpest door er moderne recreatiegebieden van te maken. Bovendien wordt het steeds slechter bereikbaar vanuit de stad. Geuze pleit voor het behoud van een toegankelijk cultuurlandschap waarin de boeren een blijvende plek hebben.

2.5 Randvoorwaarden voor het Park van de Toekomst

Wat is nodig om het Park van de Toekomst goed te laten functioneren?

Stedelijke omgeving

Om een overlap van gebruikersgroepen te laten ontstaan (zie ook onder 2.1 Het belang van parken), is volgens Adriaan Geuze een eerste vereiste dat rondom een park stedelijkheid is, en verschillende vormen van stad. Dus niet alleen woonwijken, maar ook kantoren en winkels. Belangrijke stedelijke routes moeten overlappen met het park. Een duidelijke begrenzing van het park is nodig opdat bezoekers weten 'nu ben ik erin' en zich daarnaar kunnen gedragen.

Naar een cultuur van pleinen en parken

Ook Wiebe Oosterhoff stelt dat parken vooral functioneren bij hoge stedelijkheid. 'Probleem' is dat Nederland een Angelsaksische cultuur heeft, waar iedereen in zijn eigen tuintje zit. In Scandinavië, Duitsland en Frankrijk leven mensen vaker in appartementen en zoeken elkaar op in de openbare ruimte. Dat levert veel interessantere parken en pleinen op. In Nederland zouden we veel meer moeten gaan ontwikkelen zonder al die tuintjes.

Omgevingsmanagement

Johan van Zoest signaleert kansen voor omgevingsmanagement: de parkbeheerder communiceert met de buitenwereld wat het park te bieden heeft (bijvoorbeeld trouwen in het park) en werkt samen met andere organisaties, zoals zorginstellingen en instellingen voor jeugdige delinquenten. Omgevingsmanagement is in grote buitenlandse parken heel gangbaar.

Draagvlak

Essentiële voorwaarde voor een succesvol park is draagvlak. Volgens Wim Timmermans uitsluitend te verkrijgen door het park samen met gebruikers te ontwerpen. Gebeurt dit niet, dan wordt het idee na enkele jaren weer weggevaagd en ben je verder van huis dan ooit.

Beheer

Beheer is de achilleshiel voor het succesvol functioneren van parken. Bert Giesberts (voorzitter VHG, vereniging van ondernemers in het groen) stelt dat bij de ontwikkeling van een park direct 10 tot 15 jaar onderhoud mee gebudgetteerd moet worden. Gebeurt dit niet, dan is er grote kans dat het beheer ten prooi valt aan gemeentelijke bezuinigingsrondes. Het is dikwijls een sluitpost. Verwaarlozing van een park leidt tot grote kapitaalsvernietiging.

Randvoorwaarden voor het eetbare park

Om te voorkomen dat om elk stukje grond waar iets verbouwd wordt een hek moet komen te staan, is het eetbare park van Jan Willem van der Schans gemeenschappelijk bezit. Een eigendomsvorm die het midden houdt tussen privatisering en staatsbezit, vergelijkbaar met de vroegere 'commons'. De grond kan gezamenlijk worden beheerd, gefaciliteerd door een gemeentelijke dienst.

Het eetbare park past in een setting van 'the continuous productive landscape', waarin wonen, werken en het verbouwen van voedsel worden verweven. Planologen noemen dit een verrommeling; Van der Schans spreekt van een verrijking: de wereld wordt één geheel en daardoor leefbaarder.

Een tweede Engelse term die past bij de eetbare stad is 'the urban choice': gezinnen met kinderen kiezen niet voor de Vinexwijk, maar voor een appartement in het centrum. Het einde van de urban sprawl. Hierbij hoort een verandering van de openbare ruimte, om de keuze aantrekkelijk te maken. Ook in de stedelijke omgeving moeten kinderen een natuurervaring kunnen hebben en zien waar hun eten vandaan komt.

Natuureducatie

Natuur is al sinds 50.000 jaar een spirituele basisbehoefte van de mens. Volgens Johan van Zoest is het enige verschil met toen dat mensen opvoeding/educatie/culturele ontwikkeling nodig hebben om opnieuw te leren hoe zij in contact kunnen komen met natuur. Zorgwekkend is dat de maatschappij nu een kant uit lijkt te gaan waarin zelfs geen mensen meer zijn die kunnen onderwijzen in de natuur.

Duidelijke regels

Allochtonen hechten waarde aan duidelijke regels en goed toezicht (Elleke Steenberghe).

2.6 Realisatie

Wat moet gebeuren om het Park van de Toekomst dichterbij te brengen? Wie zijn de spelers?

Participatie, samenwerking tussen professionals en leken, en een multidisciplinaire aanpak zijn de sleutelfactoren in het realiseren van het Park van de Toekomst. Om met Willy Leufgen te spreken: Om het Park van de Toekomst te ontwikkelen is samenwerking nodig in multidisciplinaire teams van vakmensen en constructieve leken. In zo'n team zitten niet alleen landschapsarchitecten en planologen, maar bijvoorbeeld ook pedagogen, ecologen en gezondheidsdeskundigen. De overheid moet dit faciliteren. Sleutelfactoren daarbij zijn geld en moed.

Een nadere blik op de diverse actoren

Burgers

Henk Langestraat dicht burgers een zeer belangrijke rol toe bij het ontwerp en het beheer van (semi-) openbaar groen. Participatie in het ontwerp vereist wel veel aandacht en deskundige

begeleiding van de woningcorporatie. Huurders kunnen zelf de binnentuinen van hun complex beheren. In het geval van koopwoningen kan de Vereniging van Eigenaren optreden als beheerder van het (semi-) openbare groen rond de gebouwen.

Ook Wiebe Oosterhoff noemt het beheer van (semi-)openbaar groen door burgers als eigentijdse kans. Elleke Steenbergen onderstreept dat ook allochtonen graag bereid zijn te participeren in ontwerp. Voorwaarde voor succes is dat ze op de juiste wijze worden benaderd (zie interview). Wim Timmermans noemt enkele belangrijke factoren voor succesvolle participatie: de menselijke maat, de dienstbare professional en betrokkenheid van sociologen en psychologen.

Bedrijfsleven

Wiebe Oosterhoff is van mening dat het bedrijfsleven dikwijls op een creatievere manier groen kan ontwikkelen en beheren dan de gemeentelijke overheid dat kan. Daardoor wordt meer mogelijk. De gemeente Arnhem speelt reeds met de gedachte om een deel van haar groen te verkopen aan particulieren (Thor Smits).

Jan Willem van der Schans verwacht veel van de creativiteit van agrarische ondernemers. Boeren moeten daartoe uitgedaagd en geprikkeld worden. Voor de ontwikkeling van het eetbare Park van de Toekomst is nodig dat de agrarische scholen de aankomende ondernemers niet alleen opleiden tot boer, maar tegelijk tot parkbeheerder.

Overheid

Van alle geïnterviewden doen Frans Sijsma/Hans Huizinga het meest dringende appèl op de Rijksoverheid. De overheid moet vanuit een langetermijnperspectief kiezen voor groen wonen. Ze moet daarbij ondersteund worden met onderzoek naar de mogelijkheden om de behoefte aan groen wonen en het behoud van ecologische waarden te combineren.

Adriaan Geuze stelt dat maatschappelijke organisaties een te zware stem hebben gekregen in de ruimtelijke ordening in Nederland. Er is sprake van een cultuur van gedogen en compromissen, die alleen maar leidt tot verdere verrommeling van het metropolitane park/landschap. Geuze stelt dat de regie op de ruimtelijke ordening terug moet naar ons allen, ofwel: naar de overheid.

In de opvatting van Wiebe Oosterhoff heeft de rijksoverheid vooral een rol in de gebieden rond de stad. De planologie moet worden vereenvoudigd en onder het motto 'liever enkele gebieden hoogwaardig dan vele halfbakken', zou ze ook gebieden moeten afstoten.

Jan Willem van der Schans bepleit voor het buitengebied de introductie van 'voedselproductie voor de stad' als planologische bestemming. Daarnaast bepleit hij een meer ontwikkelingsgerichte aanpak van ontwerpen, gebaseerd op bestaande kwaliteiten.

Arnold Reijndorp roept de overheid op de ruimte om de stad te beschouwen als stedelijk gebied en het landschap beleidsmatig te erkennen als stedelijk belang.

Wim Timmermans kiest een heel ander perspectief. Hij bepleit dat de rijksoverheid stopt met het inpluggen van rijksdoelen in regionaal en lokaal beleid. Bewoners moeten zelf hun doelen kiezen en gemeenteraden moeten niet bang zijn voor ideeën van hun burgers. De overheid moet méér ruimte geven aan ontwikkelingen en minder plannen.

Pieter de Greef (DS+V Rotterdam) signaleert de noodzaak om als gemeente de groenopgave te bezien in brede maatschappelijke context: groen als belangrijke factor in de sociaaleconomische vooruitgang van de stad. De gebundelde krachten van alle gemeentelijke diensten zijn nodig!

Op het vlak van Natuur- en Milieueducatie wenst Johan van Zoest dat de NME-organisaties netwerken vormen om samen te leren van proefprojecten op het gebied van lokale biodiversiteitsstrategieën. Voorts is hij van mening dat rijk en gemeenten meer moeten gaan samenwerken op dit vlak, zeker nu grote steden steeds vaker hun eigen buitenlandbeleid gaan voeren.

Publieke instellingen

Allerhande publieke organisaties kunnen een bijdrage leveren aan het beheer, denk aan scholen, zorgcentra etc. (Henk Langestraat). Hij licht tevens toe dat woningcorporaties ook (financieel) kunnen participeren in de ontwikkeling van *publiek* groen, zoals parken. Als een corporatie er zo in slaagt de waarde van haar woningvoorraad te verhogen, kan ze op het gebied terugverdienen.

Nieuwe organisatievormen: voor en door de samenleving

Meerdere geïnterviewden kwamen met ideeën voor nieuwe organisatievormen die het midden houden tussen publiek en privaat. Je zou kunnen zeggen dat *het organisaties voor en door de samenleving* zijn. Soms bestaan ze al in een bepaalde vorm in het buitenland.

Arnold Reijndorp noemt in dit verband de Engelse 'Park Trusts'. In de nieuwe stad Milton Keynes werden na de ontwikkelfase de parken in beheer gegeven van zo'n Park Trust. Een zeer succesvolle vorm met de nodige voordelen van privatisering (creativiteit, rentabiliteit) en toch in het maatschappelijk belang. In Nederland zou Natuurmonumenten zo'n Trust kunnen zijn. Dat zeggen ook Frans Sijsma/Hans Huizinga. In hun Park van de Toekomst zijn bewoners weliswaar de eigenaar van hun huis, maar is de grond eromheen in eigendom van een 'natuurvriendelijke' beheerorganisatie.

Henk Langestraat draagt een derde model aan, ook reeds beproefd in het buitenland: de Business Improvement Districts. Hier geeft de overheid vergaande bevoegdheden aan andere partijen (bedrijven, burgers) om taken uit te voeren, incl. wettelijke randvoorwaarden.

2.7 Belemmeringen

Wat zijn belemmeringen en bedreigingen voor het Park van de Toekomst?

Henk Langestraat maakt zich zorgen over het verdwijnen van betrokkenheid en gevoel van verantwoordelijkheid van mensen. Wiebe Oosterhoff ergert zich aan het gepolder en het 'eindeloze getut' over de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). De overheid moet niet alles zelf willen doen.

De ervaring van Elleke Steenbergen is dat groen een sluitpost is bij gemeenten. Voorts signaleert ze dat door de moord op Van Gogh en de opkomst van Wilders allochtonen zich steeds onveiliger voelen. Als deze trend zich doorzet zou het kunnen betekenen dat allochtonen niet meer naar parken gaan.

2.8 Kansen

Welke ontwikkelingen kunnen 'wind in de rug' zijn voor de realisatie van het Park van de Toekomst?

Groei van toerisme en recreatie biedt kansen om in de Randstad natuur te ontwikkelen (Wiebe Oosterhoff). Koppeling van groen aan hete politieke issues zoals de prachtwijken en de stedelijke klimaatopgave is een kans, zo niet voorwaarde voor succes (Thor Smits en Pieter de Greef).

Bibliografie

G32, G4, Alterra & Ministerie van LNV (2010). De vierde dimensie. Steden op weg naar menselijk groen. Publicatie is een initiatief van de 35 grootste gemeenten van Nederland, Alterra Wageningen UR en het Ministerie van LNV

Ministerie van LNV & Alterra (2010). Groene impuls. Brochure uitgegeven door Min. LNV, Den Haag/ Alterra Wageningen UR, Wageningen

Pauw Sanders Zeilstra VanSpaendonck (2009). De meerwaarde van groen. Rapport uitgegeven door PSZVS, Den Haag

Bijlagen

Bijlage 1 Interview Wiebe Oosterhoff

12 maart 2010

Wiebe Oosterhoff is landschapsarchitect. Hij is werkzaam als adviseur stedelijke strategie bij de gemeente Almere, “qua planning de grootste speeltuin van Nederland”.

Park van de Toekomst: een palet aan openbare ruimten

Het uitgangspunt voor het Park van de Toekomst moet worden gevormd door de behoeften van de stedeling. Wat daarbij als eerste opvalt, is de *brede variatie* in behoeften, zowel bij de individuele burger als tussen de burgers onderling. De kunst is, om dáár aan tegemoet te komen.

Het bedienen van die brede variatie aan behoeften, gaat niet lukken met één type park. Een succesvolle openbare ruimte is namelijk meestal slechts voor een beperkt aantal functies en doelgroepen geschikt.

Het Park van de Toekomst is daarom niet één park, maar een heel palet aan groene ruimten, verdeeld over de stad. Op dat palet horen naast de ‘echte’ parken ook elementen thuis als een mooie singel, een Cruïjf-court, of zelfs een dierentuin. Eigenlijk doen alle openbare ruimtes mee in dat palet. En allemaal moeten ze één of meerdere functies hebben, gericht op beleving. Met zo’n palet is er voor iedereen, op elk moment, wat wils.

Het belang van dat palet aan openbare ruimten, inclusief de parken, is voor een stad zeer groot. Een stad is meer dan een verzameling huizen. Een stad wordt een stad door haar openbare ruimten. Die bepalen of de stad spannend en interessant is. Parken en pleinen zijn het hart van een stad.

Voorwaarden voor een goed functionerend park

Wat is nodig om dat palet van parken en pleinen goed te laten functioneren?

Multifunctionaliteit

De essentie van het palet is dat het veel verschillende prikkels aanbiedt, zodat mensen kunnen zappen. Enkele belangrijke functies:

1. Kinderen moeten in contact kunnen komen met dieren, zodat ze zien dat melk uit de koe komt en eieren uit de kip. Dat is een belangrijke functie van stadsparken, want op scholen valt het buiten de boot.
2. Het zijn ook ontmoetingsplekken. De openbare ruimtes zijn het kloppend hart van een stad.
3. In het palet moeten ook intensieve speelplekken voor kinderen en jongeren zitten. Trapveldjes, skatebanen, Cruïjf-courts, compleet met verlichting. Het gaat erom dat kinderen uitgedaagd worden om te bewegen en dingen samen te doen.
4. Natuurbeleving varieert sterk tussen bevolkingsgroepen. Zo houden veel allochtonen enorm van buiten zijn. Ze willen graag barbecueën en daar moeten geschikte parken voor zijn. Ze houden ook van showen, dus moet je een boulevard maken waar ze hun nieuwe BMW kunnen showen aan de vrouwen.

Echter, anno 2010 heeft in veel steden het meeste groen geen specifieke functie. We pimpen het hoogstens wat met bankjes. Almere is een goed voorbeeld. Er is geen stad met meer groen per inwoner dan Almere, maar het is een groene koek die geen echte betekenis heeft voor de stad.

Relatie met omringende gebouwen/functies

De meeste pleinen in de binnensteden zijn uitgaanspleinen geworden. Ze zijn alleen 's avonds en in het weekend leuk, maar verder niet. Het zijn ziellose ruimtes. Hetzelfde geldt voor een plein met een stadhuis eraan dat verder alleen marktplein is. Dat is maar één ochtend per week interessant.

Om pleinen echt interessant te maken, is het belangrijk dat er meerdere functies omheen liggen, zoals horeca, een deel winkels en bijvoorbeeld een schouwburg. Voor parken is dat niet anders.

Bereikbaarheid

Bij het realiseren van het palet van openbare ruimten is ook de bereikbaarheid cruciaal. Anderzijds is het zo dat als je echt interessante plekken creëert, mensen er wel iets meer reistijd voor over hebben om de plek te bezoeken. Bijvoorbeeld om naar een echt skatepark te gaan.

Een concreet voorbeeld is KidCity in Utrecht, een soort overdekte superspeeltuin. Vanuit de wijde omtrek van Utrecht komen hier kinderfeestjes heen. Dat functioneert prima.

De crux is om het niet allemaal binnen de wijken op te willen lossen. Dan ontstaan honderd ziellose plekken die eigenlijk allemaal net niets zijn. In elke wijk weer hetzelfde. Je moet de stad als geheel interessant maken, door op een veel beperkter aantal locaties écht bijzondere plekken en attracties te realiseren.

Naar een cultuur van parken en pleinen

De Nederlandse woonwens is heel Angelsaksisch: we willen allemaal een eigen tuin. Net als in Engeland en Amerika. In zo'n situatie functioneren parken eigenlijk niet. De prikkel om erop uit te gaan ontbreekt. Mensen blijven lekker in hun eigen tuintje zitten.

In Scandinavië, Duitsland en Frankrijk is de leefcultuur totaal anders. Mensen wonen vaker in appartementen en zoeken elkaar op in de openbare ruimte. Ook in koudere landen zoals Denemarken en Zweden. Dat levert veel interessantere parken en pleinen op. Bij deze leefstijl hoort ook dat stedelingen dikwijls een tweede huisje hebben in de natuur. En dat schept dan weer een binding met de natuur.

Kortom, parken functioneren vooral bij hoge stedelijkheid, in een situatie zonder privétuinen. In Nederland zouden we veel meer moeten gaan ontwikkelen zonder al die tuintjes. Dat stimuleert het ontstaan van een pleinen- en parkencultuur.

Om de Nederlandse leefcultuur te veranderen, moet je inzetten op de jeugd, op allochtonen en op bejaarden. Vergeet de gezinnetjes en de babyboomers; die komen hun tuintje toch niet meer uit. De jeugd en de allochtonen hebben met elkaar gemeen dat ze willen ontmoeten en gezien willen worden, dus die hebben wel interesse in parken en pleinen.

Relatie stad-land

Naast het palet van openbare ruimten is ook de interactie tussen stad en land absoluut een issue voor de komende tijd. Vooral de voedselrelatie biedt kansen. We moeten de boeren niet meer zien als EU boeren, maar als voedselproducenten van de stad. Waarom appels overal vandaan importeren, terwijl ze hier ook groeien? Het eten van lokale appels is heel goed voor de verbinding tussen stad en omgeving en de boeren kunnen zo ook meer ruimte krijgen.

De trend naar regionale voedselvoorziening is momenteel heel goed waarneembaar in Barcelona. In de markthallen van Barcelona zijn de producten nu al voor het grootste deel afkomstig uit de directe omgeving van de stad. Maar ook de gemeente Amsterdam denkt na over het concept van markthallen waar producten uit de omgeving worden aangeboden. Voor de ruimtelijke inrichting van stad en land betekent dit dat de toegankelijkheid van het platteland veel beter moet worden.

Realisatie

Wie kunnen een rol spelen in het realiseren van dat levendige en diverse palet aan openbare ruimten in een stad?

Bedrijfsleven

Het ontwikkelen en beheren van parken wordt nog teveel als overheidstaak gezien. Terwijl er steeds meer marktpartijen zijn die interesse hebben. Openbare ruimtes kunnen onder bepaalde voorwaarden prima privé ontwikkeld en beheerd worden. Neem een voorbeeld aan dierentuinen. Veel gezinnen in de buurt van dierentuinen hebben een abonnement en bezoeken de dierentuin jaarrond tegen relatief geringe kosten. Dat is een prima format.

Een ander goed voorbeeld is de recente discussie in Almere over de zwembaden. Het beleid was dat iedere wijk een eigen zwembad moet hebben. Maar dat is veel te duur. Vervolgens meldde zich een commerciële aanbieder die een superzwembad neer wil zetten. Dit stuit op veel verzet, maar eigenlijk biedt het juist kansen om iets bijzonders te realiseren dat de eenheidsworst ontstijgt. De overheid zou dat nooit verzinnen. De rol van de gemeente zou in dit geval bijvoorbeeld kunnen zijn om, samen met andere gemeenten, te zorgen dat kinderen daar goedkoop zwemles kunnen krijgen. Kortom, laat het realiseren van de voorzieningen over aan de, veel creatievere, marktpartijen en stop het overheidsgeld in de mensen die dat nodig hebben om van de voorzieningen gebruik te kunnen maken.

Nog een voorbeeld: Stichting Aap in Lelystad. Zij heeft een stuk bos ingepikt voor haar apenopvang en dat vervolgens opengesteld voor bezoekers. Het is prima dat zo'n private organisatie dat doet.

In 'echte' parken is misschien niet zo'n grote rol weggelegd voor het bedrijfsleven. Deze parken zullen altijd wel als een soort basisvoorziening door de overheid gerealiseerd en beheerd worden. Maar ze zouden wel veel intensiever gebruikt kunnen worden dan nu vaak het geval is. Er kunnen veel meer voorzieningen worden gemaakt. De overheid heeft dan de taak om het heel goed te beheren. Misschien moet er, net als bij een commerciële attractie, een hek omheen om te zorgen dat het park 's nachts niet wordt gesloopt. Oftewel: als geen rol is weggelegd voor het bedrijfsleven, dan moet de overheid het zelf wat intensiever aanpakken.

Burgers

Op het niveau van de burger komt er steeds meer vraag naar (semi-)openbaar groen in plaats van tuinen. Burgers kunnen dit prima zelf realiseren, bijvoorbeeld via een Vereniging van Eigenaren die een binnentuin van een appartementengebouw beheert.

Een voorbeeld waar dit concept van zelfbeheer al grootschaliger wordt aangepakt, is een voormalig huisjespark bij de Ketelhavens in Dronten. Dit ligt tamelijk afgelegen, maar er mag wel worden gewoond. Er is een Vereniging van Eigenaren die het zwembad en het tennispark beheert. Ook al zijn er verder geen voorzieningen, mensen vinden dit toch een heel aantrekkelijk 'park' om te wonen.

Ook volkstuinen zijn een mooi voorbeeld van semi-openbaar groen dat door burgers zelf wordt beheerd. Overigens zijn dit nog wel in hoge mate blanke bolwerken met blanke regeltjes. Hier liggen kansen voor het betrekken van allochtonen, vooral Marokkanen, die graag zelf hun voedsel verbouwen. Misschien kunnen ze er zelfs hun eigen geiten fokken.

Rijksoverheid

In de steden heeft de rijksoverheid nauwelijks een rol. Daar moet de gemeente het uitzoeken, samen met de marktpartijen.

De rijksoverheid heeft wel een belangrijke rol in de zones om de stad. Hier moet ze de situatie planologisch vereenvoudigen, zodat er veel meer mogelijk wordt. Bovendien kan de overheid zich beter richten op het realiseren van een kleiner aantal hoogwaardige gebieden, dan de vele halfbakken projecten die er momenteel zijn voor het realiseren van recreatiegroen. Laat de overheid maar eens wat gebieden afstoten.

In de agrarische landschappen zou de rijksoverheid veel geld kunnen besparen door te stoppen met het nastreven van ingewikkelde EHS structuren in de zandgebieden. De zandgronden strekken zich uit tot ver naar het oosten. Voor die natuur heeft Nederland geen bijzondere rol. Wij moeten focussen op de wetlands, dat is de kracht van Nederland.

Wind mee en wind tegen

Kans

De grootste kans om de komende decennia in de Randstad meer natuur te kunnen ontwikkelen, is de groei van toerisme en recreatie. Het Groene Hart is uniek in de wereld: de combinatie van oude steden, het polderlandschap, stadjes als Volendam, de bollenstreek enzovoorts. De kunst is om hier één totaalpakket van te maken. Net zoals Toscane de combi maakt van natuur, landschap, oude steden, eten en drinken. Vooral de Aziaten houden daar heel erg van en die zullen in de toekomst alleen maar meer gaan reizen. Nederland kan dat uitbuiten en zo geld verdienen om de Randstad groen te houden.

Bedreiging

De grootste bedreiging voor de Nederlandse natuur is het gepolder. Het is van belang is voor Nederland dat rigoureuze keuzes gemaakt worden over de aanpak. Stop met dat eindeloze getut over die Ecologische Hoofdstructuur (EHS). En om er dan toch weer een kans van te maken: de komende bezuinigingen moeten worden aangegrepen om echte keuzes te maken en niet meer alles zelf te willen doen als overheid.

Bijlage 2 Interview Johan van Zoest

15 maart 2010

Johan van Zoest was in de jaren negentig stadsecoloog in Amsterdam. Later hield hij zich onder andere bezig met het groenbeleid en de duurzaamheidsagenda van de stad. Naast zijn huidige baan als stadsecoloog in Den Haag is hij nog steeds één dag per week werkzaam in Amsterdam. Tevens is hij docent stedenbouw aan de TU Delft.

Het Park van de Toekomst

Het Park van de Toekomst is enerzijds moeilijk te schetsen. 40 jaar vooruit kijken is immers koffiedik kijken. Anderzijds is het zo dat contact met de natuur al sinds het Pleistoceen tot de basisbehoeften van de mens behoort (zie ook verderop: Natuur als spirituele basisbehoefte van de mens). Dat zal de komende 40 jaar niet veranderen. Laten we dus maar eens kijken wat een park anno 2010 tot een geslaagd park maakt. Daar zijn een aantal ingrediënten voor te benoemen:

- Aanwezigheid van objecten met een esthetische, symbolische of historische betekenis: oude bomen, oude gebouwen, ornamenten, kunst;
- Veel aandacht voor beheer;
- Een beheerder die het gezicht is van het park;
- Een activiteitenkalender;
- Programmering voor een breed publiek;
- Veiligheid;
- Comfort en degelijkheid.

Daarnaast is van groot belang hoe het park is gelegen in de stad. Het Sarphatipark in Amsterdam bijvoorbeeld ligt op een knooppunt van wegen, middenin een zeer dichtbevolkt deel van de stad. Dan moet het wel een heel slecht park zijn, wil het niet drukbezocht zijn.

De meeste drukbezochte parken moeten het echter hebben van de attracties die ze erin pompen. Het Amstelpark bijvoorbeeld: dat zit vol met 'dingetjes die je kan doen'.

Omgevingsmanagement

Een andere belangrijke kans of zelfs voorwaarde om van een park een succes te maken, is omgevingsmanagement. Sommige parkbeheerders doen bijvoorbeeld zaken met stichtingen die jeugdige delinquenten baantjes geven in het parkbeheer. Maar ook samenwerking met zorginstellingen is een goede optie. Werken aan je burn-out in het park. Denk ook aan scholen of musea of lokale ondernemers. In principe is een park voor veel partijen interessant. Een parkbeheerder kan prima, net als de beheerder van een themapark (waar je geld voor betaalt), naar buiten treden en zeggen: dit heb ik te bieden en als je dat wilt, neem contact op.

Deze aanpak zie je in het buitenland al veel meer. Kijk naar steden als Londen, Vancouver en Kaapstad. De lokale overheden hebben fantastische websites waarop ze laten zien wat ze te bieden hebben op het gebied van parken (bijv. <http://vancouver.ca/PARKS/parks/Stanley/>). Daarnaast heeft elk park zelf vaak ook een website (bijv. http://www.royalparks.org.uk/parks/hyde_park/). Daar kun je bijvoorbeeld vinden hoe je kunt regelen om in dat park te trouwen.

Een hoekje expliciete natuur

Elk park zou ook een stukje echte natuur moeten hebben, als onderdeel van het totale ensemble aan elementen in het park. En dan gaat het niet om de overhoekjes, maar om een gedefinieerde plek. Zodat je weet dat je erin bent. Dat voorziet in een behoefte (zie ook verderop onder Natuur als spirituele basisbehoefte van de mens).

Van Stadsecologie naar lokale biodiversiteitstrategie

De grote, achterliggende vraag is eigenlijk: wat willen we nu met biodiversiteit in de stad?

Van stadsecologie ...

Terugkijkend naar de jaren negentig zie je dat de stadsecologen weliswaar veel bereikt hebben, maar dat het ook niet altijd even zinvol was wat we deden. We verbonden alle stukjes groen die we maar verbinden konden en haalden zoveel mogelijk soorten de stad in. Maar ja, de wezels die de stad in kwamen, die liepen gewoon onder de tram. De soorten die wél overleefden, bleken soorten te zijn die het wereldwijd goed doen in stedelijke omgevingen. Net zoals je elke stad een Bodyshop en een Hema vindt, zo vind je in elke stad reigers en heel veel merels. De fauna van binnensteden over de hele wereld is enorm gehomogeniseerd.

... naar een lokale biodiversiteitstrategie

“Rond 2005 keek ik eens terug naar mijn oude werkveld. Londen had toen onder leiding van Ken Livingstone het London Living Plan uitgebracht. Een echte visie op de stad, waaronder ook een 'London Biodiversity Strategy' hing. En dat was eigenlijk het verhaal zoals we het in het begin van de jaren negentig ook voor ogen hadden: natuur in de stad als iets leuks, een toevoeging. Waar mensen gewoon beter van worden.

Toen dacht ik: dat moeten we terug pakken. Ik kwam in aanraking met ICLEI, een wereldwijd samenwerkingsverband van lokale overheden, die zich gecommitteerd hebben aan duurzaamheid. Begin 2006 startte ICLEI met een 'local biodiversity programme'. Amsterdam is toen één van de 21 'pioneer cities' geworden van dat programma. Eén van de verplichtingen die je aanging, was het opstellen van een lokaal actieplan.”

Steden in een mondiale context

Bij het opstellen van dat lokale actieplan is het belangrijk eerst mondiaal te kijken. Wat je dan ziet is een biodiversiteitscrisis, een energie- en klimaatcrisis en binnenkort ook een voedselcrisis. Je kunt dit zien als losse fenomenen, of je kunt de puntjes verbinden en naar de kernoorzaak gaan. Die kernoorzaak is dat we momenteel 1,4 planeten nodig hebben om onze consumptie te dragen. De ecologische footprint is te groot. Dat moet dus anders, en dat kan ook anders: we hebben de techniek, we hebben het geld. Het is een kwestie van samenwerking en in dat spel zijn steden echt sleutelspelers:

- Meer dan de helft van de wereldbevolking woont in steden, dus het grootste deel van de voedseldruk wordt veroorzaakt in steden. Dus als je iets slims weet te bewerkstelligen in die steden, heb je een soort leverage effect. Als je het eetpatroon van de mensen in steden verandert, kun je ongelooflijk veel bereiken.
- Steden zijn ook belangrijk omdat daar de economische en politieke macht ligt. In Kyoto of Kopenhagen maken we afspraken, maar de stad is het niveau waarop zaken daadwerkelijk gerealiseerd moeten worden. 'This is where the rubber hits the road.'
- Veranderingen in lifestyle gebeuren in steden, niet op het platteland. Dus in steden heb je de grootste kans dat de benodigde mentale omslag plaatsvindt.

De biodiversiteitsvriendelijke stad

Een 'biodiversiteitsvriendelijke stad' geeft vorm aan drie zaken:

1. Ze gaat efficiënt om met onze natuurlijke voorraden aan voedsel, energie en water;

2. Ze blijft compact en zakt niet dun uit over het landelijk gebied (urban sprawl).

Tot zover niets nieuws, maar het derde punt is wel nieuw:

3. Ze is een ontmoetingsplek tussen mens en natuur. Tussen stad en platteland, tussen het leven in de wijken en de mondiale uitdagingen waar we voor staan.

Edward Wilson zei: "Niemand heeft het zo bedoeld, maar we zijn als mensheid als eerste soort in de geschiedenis een geofysische kracht geworden." Als mensheid zijn we het laagje om de aarde, de biosfeer en de atmosfeer, aan het ontregelen. Vroeger gebeurde dat door ijsstijden, nu doen wij het. En dat brengt grote risico's met zich mee. We zouden het klimaatstelsel kunnen laten omklappen. Een ecologische ramp die ook nog eens de kans op internationale conflicten aanzienlijk vergroot. Daar zijn we bij de ultieme bedreiging. Dan gaat het niet meer over abstracte ecosystemen, maar over de biosfeer die schade oploopt en de consequenties daarvan voor ons bestaan op aarde. Dat beeld moet je koppelen aan wat je in de steden kunt doen.

Concrete voorbeelden

- Amsterdam is bezig om de Plantagebuurt te 'branden' en programmeren als de biodiversiteitsbuurt van de stad. Diverse instituten, waaronder Artis, de hortus en de UVA hebben al aangegeven mee te willen werken en zich ermee te willen profileren. De buurt moet in het teken komen te staan van een soort 'learning experience'. Een idee is bijvoorbeeld om kunstenaars iets te laten maken waarmee burgers 'gewoon' op straat iets kunnen leren over biodiversiteit. Bijvoorbeeld een kunstwerk wat inzichtelijk maakt voor de consument wat het eten van vlees inhoudt, of het eten van foute vis, of wat je juist wel zou kunnen eten in relatie tot biodiversiteit. Zo koppel je de buurt aan het mondiale schaalniveau.
- Een ander idee is dat mensen overal ter wereld via digitale schermen remote contact kunnen leggen met elkaar. Alsof je levensecht naast elkaar in de kroeg zit. Stel je voor dat je één scherm in de Plantagebuurt neerzet en een ander scherm in bijvoorbeeld Botswana en je praat met iemand in de kroeg daar over lokale problemen.
- Den Haag is net begonnen met het ontwikkelen van ideeën. De Haag profileert zich als internationale stad op het gebied van duurzaamheid en is daarmee natuurlijk een zeer voor de hand liggende stad om aan de slag te gaan met een biodiversiteitsstrategie. De tentoonstelling 'Wild Wonders of Europe' komt in mei naar Den Haag, dat is al een voorbeeld. Het zijn grote foto's die op drukbezochte openbare plaatsen getoond kunnen worden.

Maar een lokale biodiversiteitsstrategie is niet alleen iets voor de grote, bekende steden. Ook een kleine, relatief onbekende stad kan hierin wereldleider worden. Heerhugowaard kan iets verzinnen wat ze in Shanghai overnemen.

Natuurlijk zijn we al sinds 1970 bezig om dit soort activiteiten in gang te zetten. Maar nu komt het toch in een versnelling. Het biodiversiteitsjaar 2010 kan een extra duw in de rug geven. "Ik denk dat we veel gaan ontwikkelen en uitvinden de komende tijd. Die ideeën en ervaringen moeten we vasthouden en met elkaar delen. Ik wil daarvoor een lerend netwerk gaan vormen met de NME afdelingen van de gemeenten en met Naturalis erbij."

Natuur als spirituele basisbehoefte van de mens

Hoe weet je zo zeker dat je mensen met dit soort activiteiten kunt bereiken?

Even een stap terug in de menselijke geschiedenis. In de archeologie zie je dat zo'n 50 tot 70 duizend jaar geleden de ontwikkeling van de mens een sprong maakte. De werktuigen werden opeens verfijnder, de eerste rotsschilderingen werden gemaakt. Het begin van techniek, kunst en religie; eigenlijk van de moderne mens. Toen kregen we ook door dat 'het eigenlijk wel raar

is dat we hier rondlopen'. Waar gaan we naartoe? Wat doen we hier? Bij het beantwoorden van die zingevingsvragen bleek natuur een hele belangrijke bron van antwoorden. En zo werd contact met de natuur een belangrijke spirituele basisbehoefte van de mens. Verwaarloos je dat contact, dan ga je eraan onderdoor. Dat is anno 2010 niet anders dan 50.000 jaar geleden.

Het enige verschil met toen is, dat we 50.000 jaar later enige opvoeding/educatie/culturele ontwikkeling nodig hebben om weer te leren hoe je in contact kunt komen met natuur. Maar de basisbehoefte daaraan is dus absoluut in ieder mens aanwezig.

Een mooie anekdote in dit verband gaat over een arend in de Franse Alpen die in gevangenschap was opgevoed. Om die arend te leren vliegen, ging de oppasser met een hanglider het goede voorbeeld geven. Ofwel: zelfs bij een wilde soort is na enige tijd in gevangenschap een leerproces nodig om het natuurlijke gedrag te vertonen. Je mag dus aannemen dat dat bij de mens ook zo is.

Een punt van zorg is dat we op een zeker moment geen mensen meer hebben die kunnen onderwijzen in de natuur. Dan zullen we het onbestemde gevoel hebben dat er iets mis is, maar we weten niet wat. Dan komt er een generatie mensen die het zelf weer moeten leren, met schade en schande.

Beleid

Wat kan het beleid doen om de ontwikkeling van het Park van de Toekomst en biodiversiteitsvriendelijke steden te stimuleren?

Samen leren van proefprojecten

Beleidsmatig hoeft er niet zoveel te veranderen. Op dit moment is het belangrijkste dat we in staat worden gesteld om te experimenteren en te netwerken. Laten we eens een aantal proefprojecten starten en die water en mest geven. Begin heel pragmatisch in de grotere, goed-bezochte stadsparken. In het netwerk kunnen we vervolgens de ervaringen delen en van elkaar leren.

Natuur- en Milieueducatie 2.0

Hieraan gekoppeld moeten we de Natuur- en Milieueducatie naar versie 2.0 krijgen. Internationaal wordt steeds meer gesproken over CEPA (Communication, Education & Public Awareness). Dat klinkt al wat volwassener. Er is nog zo'n wereld te winnen. Kijk eens naar de manier waarop de grote reclamebureaus hun dingen uitventen; dat kunnen wij toch ook? Zoveel geld hoeft dat niet te kosten.

Een mooi voorbeeld is een recente actie in Tilburg. Er is een camera geplaatst bij het nest van een slechtvalk, en de beelden worden getoond op een groot scherm in de openbare ruimte. Dat is een geweldige opschaling.

Samenwerking rijksoverheid – lokale overheid

Tijdens de Conference of the Parties van het biodiversiteitsverdrag in Nagoya zal dit najaar worden voorgesteld dat nationale overheden meer gaan samenwerken met lokale overheden. Dat is heel belangrijk, zeker nu steden steeds meer hun eigen buitenlandse beleid gaan voeren. Wel is er nog veel verschil tussen steden onderling: je hebt duidelijk voortrekkers en steden die nog lang niet zo ver zijn.

Bijlage 3 Interview Frans Sijsma en Hans Huizinga

18 maart 2010

Frans Sijsma is als econoom werkzaam bij de Rijksuniversiteit Groningen en gedetacheerd bij het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). Hij houdt zich bezig met economische afwegingen rond natuur.

Hans Huizinga is werkzaam bij VHGP architecten. Hij is architect, met interesse in stedenbouw en landschap.

Centraal in dit interview staat het project 'Groen en Stad in Balans'. Dit project is een samenwerking van Frans Sijsma (vanuit de RUG) en Hans Huizinga. Het project is momenteel in zijn eerste, verkennende fase. De bedoeling is dat over twee á drie maanden gestart wordt met de uitwerking van enkele concrete casus.

Probleem: conflicterende behoeften

Overall ter wereld ontstaan enorme metropolen. Er is sprake van een grote concentratiedrang; mensen willen in het hart van de actie wonen. Om open ruimte en natuur te sparen wordt die concentratiedrang ook nog eens geacommodeerd met het ruimtelijk beleid.

Ondertussen bestaat ook grote behoefte aan rust en ruimte. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de vele korte uitstapjes die stedelingen maken, vaak naar verre oorden. Het is aangetoond dat mensen met een fors 'groentekort' relatief veel weekendjes weggaan.

Kortom: Mensen willen functioneel in de stad zijn, maar hebben ook behoefte aan rust en ruimte. Er is dus sprake van conflicterende behoeften. En dat conflict wordt groter naarmate we rijker worden. Mensen wonen in paleizen, maar de tuinen worden steeds kleiner. Die tuintjes zijn vaak ook nog eens verhard omdat er geen tijd is ze te onderhouden en zijn bovendien begrensd door lelijke gammaschuttingen. Stad en natuur raken steeds meer gescheiden. De maatschappij beweegt naar de grens van het mogelijke.

De vraag is hoe lang we hiermee door kunnen en willen gaan. "Wij denken dat er een noodzaak is om na te denken over slimmere combinaties van stad en groen. En we denken dat zo'n 30% van de mensen daar ook interesse in heeft: wonen in de stad, maar toch met ruimte en groen om je heen. Dát is de inspiratiebron voor ons project 'Groen en Stad in Balans.'"

Naar een nieuwe manier van ontwerpen

De hypothese van het project is dat een nieuwe, creatievere manier van ontwerpen nodig en mogelijk is om slimmere combinaties van groen en stad te bereiken. Dat daarmee mooiere natuur gerealiseerd kan worden, dichterbij de mensen. Dat is maatschappelijk nuttig en ecologisch zinvol.

De hypothese zal worden getoetst door een aantal concrete ontwerpschetsen te maken voor een groene stad. Het is de bedoeling dat de hypothese ook economisch wordt getoetst. Zijn er bepaalde stakeholders die er in economische zin geen enkel belang bij hebben, of het idee zelfs willen blokkeren? Hoe zit het met de kosten van het beheer van de natuur die we willen realiseren?

Inspirerende voorbeelden

Als start van het project wordt gekeken naar een aantal inspirerende, bestaande voorbeelden. Eén van de eerste voorbeelden betreft een huis op een beboste helling nabij Madrid. Om dit huis te bouwen is geen enkele boom gekapt. Het is volledig ingepast in het bos. Er zijn ingenieuze trucs toegepast om het te funderen.

Een woning die volledig is ingepast in het bos (Madrid)

Dit is een zeer inspirerend en toepasselijk voorbeeld. Hier gaat het om een villa, maar je kan dit principe ook toepassen op een nieuwbouwwijk. Zó kun je wonen in het groen. En hiermee wordt ook voorkomen dat steeds dezelfde huizen worden gebouwd, met dezelfde voor en achtertuin. Elk object neemt de kenmerken van zijn omgeving over.

Dit concept zou op redelijk grote schaal toegepast zou kunnen worden. Om te voorkomen dat de kosten te hoog worden, is de voorwaarde dat de eigenaar alleen de *woning* betaalt en dat de *grond* in handen is van een andere partij (bijvoorbeeld Natuurmonumenten, zie verderop).

Typologische verkenning

De tweede stap van het project is een verkenning van de huidige manieren waarop we in Nederland bouwen. Doel is hieruit handvaten af te leiden om tot een groene stad te komen.

Een inspirerend eerste voorbeeld is de ecologische wijk EVA Lanxmeer in Culemborg. Hier valt op dat de dichtheid van de woningen redelijk in de buurt komt van een VINEX wijk. Maar als je daar rondloopt, heb je totaal niet het gevoel in een dichtbebouwde wijk te wonen. Hieruit leren we dus dat het ook anders kan!

Een interessante vraag is hoe de wijk EVA Lanxmeer zich op deze wijze heeft kunnen ontwikkelen. Een belangrijke factor bleek de zeer vroegtijdige betrokkenheid van een groep mensen met interesse in ecologisch wonen. Daardoor was het niet (alleen) een projectontwikkelaar die bepaalde hoe het worden moest.

Nieuwe overgangen tussen openbaar en privé

De derde stap van het project is een verkenning van de stedenbouwkundige/ruimtelijke opties voor een groene stad. De focus ligt hierbij op de overgang tussen openbaar en privé.

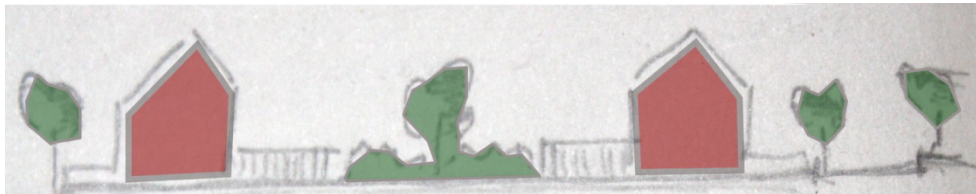
Groen in de stad

Een eerste serie schetsen (zie figuur) illustreert hoe je tot een groene woonwijk zou kunnen komen.

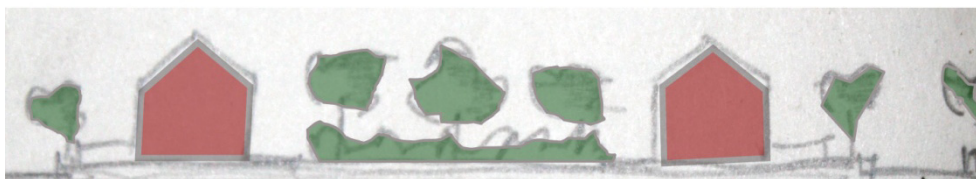
1. Vinexwijk infra - v voortuin - w oning - achtertuin - openbaar groen - achtertuin - woning - voortuin - infra

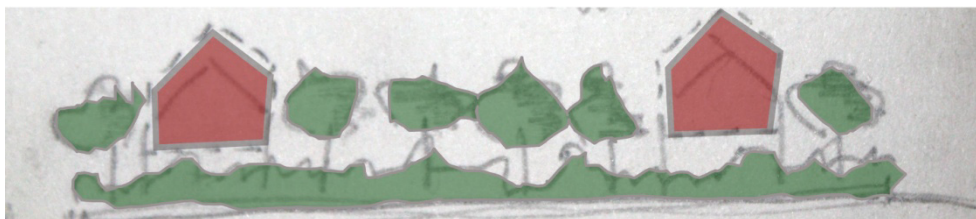
2. ½ Tuin infra - voortuin - w oning - ½ achtertuin - collectief / openbaar groen - ½ achtertuin - woning - voortuin - infra

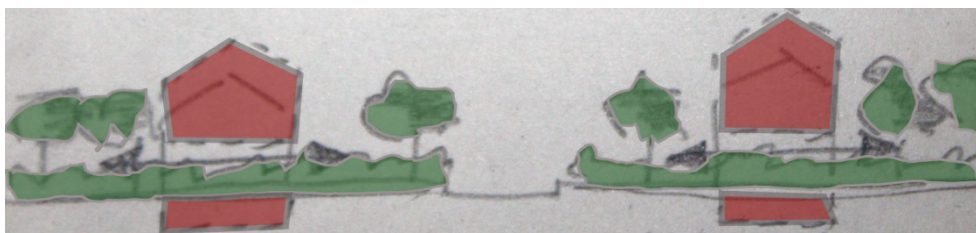
3. Terras infra - voortuin - w oning - terras - collectief / openbaar groen - terras - woning - voortuin - infra

4. Groen infra - openbaar groen - w oning - collectief / openbaar groen - woning - openbaar groen - infra

5. Meervoudig openbaar groen - prive groen - openbaar groen - infra - openbaar groen - prive groen - openbaar groen

Ontwerpschetsen stad-groen

1. In een doorsnee VINEX wijk grenzen de achtertuinten van de woningen aan elkaar (rug aan rug).
2. Je zou ook wijken kunnen ontwikkelen met 'halve tuinen'. De woningen hebben alleen een kleine tuin aan de achterzijde en is er een strook openbaar/collectief groen in het midden.
3. De volgende stap is alleen een terras aan de achterzijde, waarbij de strook openbaar/collectief groen steeds breder wordt. Dit kan heel functioneel zijn: stel je geeft een feest, dan gebruikt het gezelschap de openbare ruimte als vanzelf ook. Zo maak je de stap van schaamgroen naar belevingsnatuur.
4. In de 'ultieme' variant zijn de woningen geheel omgeven door openbaar/collectief groen. Het groen loopt zelfs door tot onder de woning (op palen). Dan is de woning helemaal geen barrière meer voor de ecologie. Ook qua veiligheid is dit een goede optie. Hier ontstaat een heel ander soort architectuur. Hier zegt een bewoner niet meer Hier woon ik en dat is het park maar In dat park woon ik.
5. Tot slot kan ook nog gedacht worden aan ondergronds bouwen onder de woning. Bijvoorbeeld om de auto te parkeren.

Bij het aanleggen van het groen zou de architect uit moeten gaan van de ecologische waarden die reeds op de locatie aanwezig zijn. Dus niet eerst bestaande landschapselementen verwijderen, de grond bouwrijp maken en vervolgens kunstmatig weer nieuwe landschapselementen aanleggen.

Op deze wijze creëer je belevenisnatuur én kun je ecologische kwaliteit realiseren. In eerste instantie zal het wonen in openbaar/collectief groen een bepaald type bewoners trekken. Maar de verwachting is dat het op en den duur mainstream zou kunnen worden om op deze manier te wonen.

De stad in het groen

Ook komend vanuit de 'groene kant' (in plaats vanuit de stadskant zoals hierboven), kan dit denken interessant zijn. Zo bieden ecologische verbindingzones soms mogelijkheden voor enige verstedelijking terwijl ook migratie door bepaalde plant- en diersoorten mogelijk blijft. Natuurmonumenten heeft gebieden waarvan zij zelf stelt dat daar niet perse een EHS of Natura 2000-achtig regime nodig is. In deze gebieden zou meer gedaan kunnen worden met recreatie en wonen in het groen. Zo ontstaat ook hier een mengvorm van groen en stad. De Utrechtse Heuvelrug zou een gebied kunnen zijn waar dit mogelijk is. Dan wordt dat ook een Park van de Toekomst.

Een inspiratiebron voor dit idee is bijvoorbeeld Vlieland. De duinen zijn vrij dicht bebouwd met huisjes en toch ben je nog steeds in de duinen. Dat komt doordat de huisjes geen grond hebben. Daardoor staan er geen lelijke gammaschuttingen. Wonen-in-het-groen bestaat dus al (zij het in de recreatiehoek)!

Autarkische woningen

Woningen worden steeds minder afhankelijk van allerlei aansluitingen, bijvoorbeeld op het riool en het elektriciteitsnet. Ze verwerken hun eigen afval en wekken hun eigen energie op. Deze autarkische woningen passen zeer goed in het concept van groen wonen. Misschien is het zelfs wel een voorwaarde. Als geen riool en elektriciteit nodig zijn, kan het groen namelijk veel makkelijker beheerd worden.

Dergelijke autarkische woningen zijn over 30 tot 40 jaar de normaalste zaak van de wereld. Dat is absoluut een kans voor het concept.

Een groene partij als grondeigenaar

Bij het ontwikkelen van een woonwijk spelen gewoonlijk drie partijen een belangrijke rol. De gemeentelijke overheid is heel belangrijk. Zij moet haar grondexploitatie rond krijgen. Dan is er de projectontwikkelaar. En tot slot de klanten: particulieren en bedrijven.

Hier is echter sprake van een 'missing link'. In het groen-wonen concept is een vierde partij nodig aan wie de grond in bezit wordt gegeven. Bijvoorbeeld Natuurmonumenten, of een agrarische natuurvereniging. Deze grondeigenaar geeft (in erfpacht) bouw kavels uit ter grootte van het grondoppervlak van de woning. De overige grond, het groen dus, is openbaar/collectief. De grondeigenaar treedt op als groenbeheerder. Zij is de bewaker van het landschap. De projectontwikkelaar, en later de eigenaar van de woning, is 'slechts' te gast.

Projectontwikkelaars staan hier onwennig tegenover omdat de woning wordt losgekoppeld van de grond. Het gebied is in dit concept in bezit van een andere partij. Er wordt niets ontwikkeld aan het gebied.

Financiële haalbaarheid

Het verwerven van de grond is uiteraard kostbaar. In hoeverre dit idee economisch haalbaar is, wordt in sterke mate bepaald door de keuzes die je als samenleving maakt. Laat je de grond in bezit komen van projectontwikkelaars? Of vind je de reeds aanwezige ecologische waarden te belangrijk en geef je de grond in handen van een groenvriendelijke grondeigenaar in combinatie met erfpachtconstructies? Het maken van deze afwegingen is een taak van de overheid. Hierbij is het cruciaal om een langetermijnperspectief te hanteren.

Overigens kunnen met dit concept ook kosten worden bespaard. In de ontwikkelfase o.a. bij de voorfinanciering door de gemeente, het bouwrijp maken en de aanleg van wegen. Dit moet nog verder worden onderzocht. In de beheerfase bespaar je ook. Het is immers goedkoper om een groot stuk natuur te beheren dan een stadspark.

Rol van de rijksoverheid

Groen wonen is typisch iets wat we collectief wel willen, maar waar mensen individueel niet de goede prikkels voor krijgen. We wonen in de huizen die de projectontwikkelaars ons aanbieden. Hier ligt een belangrijke taak van de overheid om het collectieve, langetermijnbelang te dienen. De overheid moet een visie ontwikkelen op de toekomst van de samenleving. Ze zou moeten verkennen hoe de behoefte aan groen en het behoud van ecologische waarden gecombineerd kan worden. Misschien kan de Natuurverkenning hier aandacht aan besteden.

Meer concrete maatregelen en instrumenten om dit concept voor groen wonen te ondersteunen, zijn bijvoorbeeld nieuwe vormen van erfpacht en het stimuleren van de ontwikkeling van autarkische woningen. Ook in de regelgeving zullen ongetwijfeld aanpassingen nodig zijn, zoals het opheffen van de regel dat een woning in stedelijk gebied niet niet-aangesloten mag zijn op de riolering.

Bijlage 4 Interview Wim Timmermans

20 maart 2010

Wim Timmermans is geograaf. Hij is als lector Groene Leefomgeving van Steden verbonden aan de Hogeschool van Hall Larenstein. Hij is raadslid in de gemeente Geldermalsen. Voorheen onderzoeker bij Alterra en werkzaam voor diverse gemeenten.

Een bottom-up aanpak voor het Park van de Toekomst

‘Belevingsnatuur’ is iets wat academici en technenuten creëren achter de tekentafel. Belevingsnatuur gaat over de beleving van academische blanke, natuurliefhebbers van boven de veertig. Academici die het allemaal al weten, want ze hebben het immers onderzocht.

Echter, wat ‘gewone’ mensen belangrijk vinden is niet ‘lekker de natuur voelen’. Als mensen zich hechten aan parken, dan is dat gebaseerd op hele individuele emotie. Mensen zijn op zoek naar hechting aan hun eigen plek. Die plek die misschien jij alleen weet en waar je zulke lekkere bramen kunt plukken. Of die plek waar je je eerste afspraakje had.

Dit past in de trend waarin er steeds meer emoties in de maatschappij komen. Die emotie is al heel lang aanwezig, maar we ontkennen het. Verschijnselen zoals het succes van Geert Wilders en het verzet tegen de EU laten zien dat het er wel degelijk is.

De overheid doet veel te weinig met de emotie van gewone mensen. Een voorbeeld is de aanleg van verkeersdrempels in een van de dorpen van de gemeente Geldermalsen. De bevolking gaf aan die drempels niet te willen, omdat ze de jaarlijkse wielerronde onmogelijk zouden maken. Als de gemeente dan toch die drempels zou plaatsen, komen er voor je het weet weer honderd geëmotioneerde Wilders-stemmers bij. De dorpsgemeenschap voelt zich dan miskend.

Ook voor het ontwerp van het Park van de Toekomst zou de emotie van de mensen richtinggevend moeten zijn.

Waarom is emotie zo belangrijk?

Het is belangrijk om recht te doen aan de emotie van mensen omdat het de enige manier is om draagvlak voor plannen te krijgen. Je kunt hetzelfde plan ontwikkelen achter de tekentafel en in gesprek met mensen. Het plan dat achter de tekentafel wordt gemaakt, zal geen draagvlak hebben. Het plan dat in samenspraak is ontwikkeld, zal wél draagvlak hebben en de betrokkenen zullen het ook actief verdedigen.

Echter, het belang van participatie wordt zwaar onderschat, niet serieus genomen. Dingen die worden gemaakt zonder de mensen te betrekken, worden over een paar jaar weer weggevaagd. In het geval van natuur kan dat betekenen dat je uiteindelijk netto natuur verliest. Want voor natuur is heel weinig draagvlak. De natuurbeschermers moeten wel rekenen.

Het Park van de Toekomst top-down bezien

Kijk je top-down naar het 'groen' in Nederland, dan zijn op hoofdlijnen drie typen te onderscheiden.

Restgroen

In een stad zijn altijd stukjes ruimte over, vaak rond infrastructuur. Die worden groen gemaakt en dat ziet er visueel aardig uit. Maar niemand heeft er affiniteit mee. Het is technisch groen.

Parken

Het tweede type groen zijn de parken. Vaak erg klein en slecht bezocht. Ook hier geldt dat niemand er iets mee heeft. Zo'n park is leuk voor de stadsecoloog, maar uiteindelijk sterven stadsecologen uit. Die worden allemaal steeds ouder en er zijn weinig stadsecologen van een jaar of 25. Een generatiegebonden verschijnsel.

De parken moeten veel meer worden ingericht op intensief gebruik. Je kunt een mooi verhaal ophangen over stille plekken in de stad, maar als niemand van de stilte komt genieten, schieten we er niets mee op. Dat wil niet zeggen dat de parken zomaar volgebouwd kunnen worden, maar we moeten wel zorgen dat ze intensiever gebruikt gaan worden. Dat is ook nodig voor de legitimatie.

Gebieden rond de stad

Als derde zijn er de gebieden rond de stad. Eigenlijk zijn dat de Parken van de Toekomst. Daar zal de recreatie zich concentreren. Een deel van de landbouwers zal die gebieden verlaten om elders verder te intensiveren. De landbouwers die blijven, zullen zichzelf als ondernemers (in brede zin) moeten gaan zien en diensten moeten gaan aanbieden aan de stad. In die symbiotische relatie zit veel toekomst.

De recreatiemogelijkheden rond de stad kunnen overigens zeer verschillende vormen aannemen. Een goed voorbeeld is Dance Valley in Spaarnwoude. Vijftig jaar geleden was het idee dat mensen daar met hun broodtrommeltje en windscherm gingen zitten. Dat is het dus echt niet geworden. Maar ondertussen is Dance Valley wel de financiële drijver van het gebied. Deze situatie kon ontstaan doordat Spaarnwoude een grote ruimte is waar van alles mogelijk is, waar dynamiek in zit. Je moet zo'n gebied niet van tevoren willen plannen, maar de ontwikkelingen de ruimte geven.

Handvaten voor ontwerp

Ook al moet het Park van de Toekomst bovenal geënt zijn op de emotie van mensen (zie hiervoor), toch zijn wel enkele algemene handvaten te geven voor het ontwerp.

Afwisseling

Het zijn niet de groene trends, maar andere trends die belangrijk zijn voor de toekomst van de natuur. Om er één te noemen: jongeren spelen niet meer buiten. Een kind wil best mee naar een recreatiepark om vogels te kijken. Maar na een kwartier is het kind daar klaar mee en wil het op zijn Nintendo een spelletje spelen waarbij je vogels naar beneden schiet. Een half jaar later wil datzelfde kind weer wat anders. Voor de generatie die veel meer gewend is om met prikkels om te gaan, is natuur ontzettend saai. De trend is dat alles veel afwisselender moet. En dan is een discussie over bos versus open landschap niet echt opportuun meer. Misschien kunnen we beter discussiëren over het aanleggen van Nintendo-oplaadstations in de natuur.

Dat bijt flink met het idee van biodiversiteit. De uitdaging is dus hoe je afwisseling en biodiversiteit met elkaar in balans brengt. Dat kan de ene keer een hele intensieve vorm aannemen, en de andere keer juist heel extensief zijn.

Ruimte voor postmoderne natuur

We zijn nu bezig *moderne* natuur te maken. *Postmodern* is dat rond een energiecentrale ook warmteminnende soorten zitten. Veel spectaculairdere natuur dan die heidevelden waar je maar eindeloos doorheen loopt. Een soort belevenisnatuur. Als mensen die postmoderne natuur leuk vinden, geef daar dan de ruimte aan.

Dit betekent ook dat het beleid moet stoppen met plannen hoeveel dieren van elke soort er per hectare moeten voorkomen. Daarmee sla je de natuurbeleving dood. Dat is zo jaren vijftig. Zeker als je dat vanuit de rijksoverheid oplegt. Dat ontken je dat er ook regionale, lokale en individuele doelen zijn. En bovendien: tegen de tijd dat de beoogde natuur klaar is, over een jaar of 40, dan wordt het toch weer omgeploegd.

Wonen en werken in de natuur

Het feit dat mensen in de natuur willen wonen en werken, biedt veel mogelijkheden. Waarom zou een boer alleen moeten boeren? Waarom kan hij bijvoorbeeld niet ook een ICT-bedrijf huisvesten? Waarom moet het persé alleen agrarisch zijn?

Het Park van de Toekomst is een groen plein

Nederland is eigenlijk een stadstaat geworden. Het is een van de dichtstbevolkte landen ter wereld. Voor de parken betekent dit dat ze veel meer een sociale functie moeten krijgen. Geef in het stedelijk groen ruimte aan spontaniteit, feestjes of een braderie, een kiosk of een terras. We moeten meer Vondelparken maken. Daar gebeurt ontzettend veel, dat is een heel uniek park. Dat komt omdat daar de ruimte is om iets te doen. Misschien moeten we het Park van de Toekomst zien als een groen plein.

Anticipeer op veranderende bevolkingssamenstelling

Het is duidelijk dat de behoefte ten aanzien van parken de afgelopen jaren sterk is veranderd. Een kraantje en een plek om te barbecueën in het park zijn nieuwe wensen. Het is belangrijk om in te spelen op dat soort veranderingen. Echter, je kunt die veranderende behoefte niet zomaar toeschrijven aan mensen die van buitenaf komen. Die mensen zijn op hun beurt namelijk ook weer beïnvloed door onze maatschappij. Het is een wisselwerking.

Ook in de toekomst zal dat zo zijn. Het is moeilijk om te voorspellen hoe (groepen) mensen zich gaan ontwikkelen. In navolging van de allochtonen gaan misschien meer Nederlanders barbecueën in de parken. Maar het zou ook kunnen dat de allochtonen meer tv gaan kijken en in hun eigen tuintje zitten. Het enige dat zeker is, is dat de steden een smeltkroes worden van verschillende invalshoeken. De kunst is om daar op te anticiperen. Opnieuw: flexibel blijven dus.

Vormgeven aan participatie

Hoe doe je dat in de praktijk, bewoners betrekken bij een park?

Enkele voorbeelden

Op Larenstein onderzoeken studenten hoe je mensen kunt enthousiasmeren voor een park. Hieruit resulteerde bijvoorbeeld het idee om een park in te lopen met jonge boompjes en aan parkbezoekers te vragen om die boompjes te planten. Ook experimenteren we steeds meer met nieuwe social media.

Een tweede voorbeeld van Larenstein betreft een casus over problemen tussen een parkbeheerder en omwonenden. De opdracht aan de studenten luidde: je mag alle middelen inzetten om het probleem op te lossen, behalve een enquête. Hieruit resulteerde het idee om met de parkbeheerder en steeds één bewoner in een hoogwerker over het park heen te kijken en er dan over te praten. Daarmee haal je de beheerder en de bewoners uit hun loopgraven. De beheerder ontdekte hierdoor dat de bewoners niet zo 'eng' waren als hij dacht en niet perse de 'verkeerde' dingen wilden. De bewoners op hun beurt spraken over wat ze wilden, net zoals ze dat thuis ook met hun partner of met hun moeder zouden doen. Ze zijn graag bereid om hun ideeën te delen, maar niet in een enquête.

De menselijke maat

Deze voorbeelden maken duidelijk dat het belangrijk is om de menselijke maat terug te brengen. Pak het één op één aan, minder technisch. Laat weer leuke dingen gebeuren, zorg dat de mensen de beheerder kennen. Laat ze op een andere manier naar het park kijken.

De dienstbare specialist

We zijn een specialistenmaatschappij geworden. Maar de kunst is dat die specialisten niet dicteren hoe het moet, maar zich dienstbaar opstellen. Ze moeten realiseren wat de maatschappij wil. Aan een parkbeheerder die soorten kweekt, hebben we niets.

Werk voor sociologen en psychologen

Nederland is eigenlijk een soort stadstaat geworden. Dan kun je wel allerlei plannen laten maken door ecologen of landschapsarchitecten, maar eigenlijk moet dat gebeuren door sociologen en psychologen. Mensen die groepsprocessen kunnen behappen en met emotie kunnen omgaan.

Rijksbeleid

Op welke manier zou het Rijk beter kunnen inspelen op de emotie van de mensen?

Stop met het inpluggen van rijksdoelen in regionaal en lokaal beleid. Het is zaak de emotie te verbinden met de rijksdoelen. Dat is geen makkelijke opgave, maar begin maar eens met het probleem te erkennen.

De nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening maakt het al enigszins mogelijk. Een dorp kan zijn eigen ruimtelijke agenda hebben. Als je de gemeente dat serieus neemt, dan is het belangrijk dat ze bewoners serieuze inspraak geeft in het bestemmingsplan en in andere beleidstukken zoals een mobiliteitsplan. Veel bewoners zijn heel deskundig, of weten op z'n minst gewoon goed wat ze willen. Wees als gemeenteraad niet bang voor de ideeën van de bewoners. Bedenk een proces om die ideeën de ruimte te geven. En realiseer je dat het ruimtelijk belang soms gewoon moet wijken voor het sociaal belang. Een paar nieuwe woningen kunnen ruimtelijk ongewenst zijn, maar sociaal van groot belang, voor de vitaliteit van een dorp.

100 streefbeelden nodig

Werken met een beperkt aantal streefbeelden voor natuur is niet erg zinvol. Dan ontstaat weer een situatie waarin iedereen zijn eigen idee erdoorheen wil krijgen. Eigenlijk zou je 100 streefbeelden moeten maken; dan kun je ermee spelen. Met 100 streefbeelden op zak kun je als deskundige met de mensen gaan praten. Dan is er aan de ene kant ruimte voor de emotie van de mensen en aan de andere kant is er de deskundige die bijvoorbeeld kennis over klimaatverandering inbrengt. Dan ben je echt begonnen om deskundigheid te koppelen aan de emotie van de mensen!

Bijlage 5 Interview Arnold Reijndorp

2 april 2010

Arnold Reijndorp is stadssocioloog. Hij is bijzonder hoogleraar sociaal-economische en ruimtelijke ontwikkelingen van nieuwe stedelijke gebieden aan de Universiteit van Amsterdam. Reijndorp doet al vele jaren onderzoek op het grensvlak van stedenbouw en sociaal-culturele ontwikkelingen.

De stedelijke betekenis van parken

Gevraagd naar de stedelijke betekenis van parken, opent Arnold Reijndorp met een veelzeggende anekdote:

“Ik zag een foto in de NRC van een plein in Nijmegen. De gemeente is aan het tobben met dat plein. Iemand bedacht toen om er graszoden te leggen. En wat zag je nu op die foto? Een muzikant en twee studenten die op die graszoden op dat plein zaten.

Zonder die graszoden waren ze daar natuurlijk nooit gaan zitten. Kennelijk zit in ons hoofd dat een plein een stenige omgeving is waar je je anders dient te gedragen dan in de groene omgeving van een park. Een muzikant moet eerst een vergunning hebben en die meisjes mogen daar niet zomaar zitten. Maar in parken mag dat dus wel.

Dat is een hele interessante vaststelling. Dat parken een soort wilde plekken in de stad zijn, waar je gedrag mag vertonen dat in de gewone stedelijke omgeving niet is toegestaan.”

Het park als decor van de satire

Welke plek neemt het park in in de stad?

De Italiaanse Renaissance architect Serlio heeft een interessante theorie over theater en decor. Elke vorm van theater (de tragedie, de komedie en de satire) heeft zijn eigen decor.

De tragedie gaat over de macht en het verraad, de steek in de rug. Het decor daarvan zijn de monumentale gebouwen in de stad en de grote pleinen.

De komedie gaat over het alledaagse leven. Over misverstanden, over vallen en opstaan. Het decor daarvan is de woonwijk, waar immers het leven van alledag zich afspeelt.

De satire laat de zaak in het honderd lopen: kritische reflectie. Carnaval, kermis. De knipoog naar de macht: ‘Het zal allemaal wel’. En de glimlach naar het alledaags leven: laten we het allemaal niet te zwaar opvatten, want morgen is er weer een dag. Het decor van de satire, zegt Serlio, is het groen. Het park. De stukjes natuur die bij de uitbreiding van de stad in de stad terecht zijn gekomen. De groene rafelranden van de stad, waar alles terecht kwam wat niet binnen de stad mocht: de gokhuizen, de bordelen, bedrijven die niet tot gildes behoorden. De gecultiveerde natuur van de parken en de stadsranden waren de plekken waar het dagelijks leven en de macht in de stad ter discussie werden gesteld. Waar dingen gebeurden die eigenlijk niet mochten.

Dat bewustzijn van het groen in de stad, dat is er nog steeds. Het is moeilijk te zeggen hoe het komt, maar kennelijk hebben we een soort archetype in ons hoofd van parken. In parken mogen bepaalde dingen wel, die elders niet mogen.

Democratisering van de openbare ruimte

Een andere interessante eigenschap van parken is dat ze in heel veel verschillende behoeftes kunnen voorzien.

In het Parijs van de 19^e eeuw werden de particuliere slachthuizen in de wijken verboden en moesten ze geconcentreerd worden, in verband met hygiëne. In Nederland kwam sociale woningbouw in plaats van die slachthuizen, maar in Frankrijk werden dat parken. Emile Zola, de bekende schrijver, was mordicus tegen die parken, want dat zou alleen maar leiden tot verkeerd gebruik. Alles wat niet mocht en niet hoorde zou daar gaan plaats vinden. Ook weer de satire, maar dan nu negatief. Parken waren immers ontstaan als de plekken van de nette burgerij. Plekken die niet in onze termen openbaar waren, maar deel waren van de publieke en tegelijk particuliere ruimte van de gegoede burgerij. Een Nederlands voorbeeld daarvan is het Vondelpark. Ook onze dierentuinen, waaronder Artis en Blijdorp, zijn zo ontstaan, als particuliere dierparken voor een select publiek. En niet te vergeten de singels in onze steden, die zijn aangelegd als wandelingen voor de gegoede burgerij. Dat had allemaal te maken met de angst dat de volksklasse er bezit van zou gaan nemen, er in zou gaan zwemmen, vieze dingen zou gaan doen in de bosjes.

Op één of andere manier zit er sinds die tijd een spanningsveld tussen het park als culturele ontmoetingsruimte voor de nette burgerij en het ongebreidelde van het gewone volk. In de openbare ruimte heeft zich een democratiseringsproces voltrokken, waarin het groen steeds meer het groen werd van iedereen.

Het mooie daarbij is dat het angstbeeld van Zola niet echt realiteit werd. In parken gebeuren dingen die op pleinen absoluut niet zijn toegestaan, maar de chaos, de wetteloosheid die Zola voorspelde bleef uit. Sterker nog, parken bleken de interessante eigenschap te hebben dat ze heel verschillend gebruik van heel verschillende groepen kunnen faciliteren, zonder dat dit leidt tot conflicten over het gebruik. Dat heeft te maken met afstand houden, maar ook met gedeeld begrip. Op een plein kun je je opwinden over een zwerver met zijn bier. We weten met z'n allen dat je dat niet doet en eigenlijk weet die zwerver dat ook wel. In een park kun je je ook opwinden, bijvoorbeeld als mensen naakt gaan zonnen, maar dan krijg je toch elke keer de vraag: mag dat wel of mag dat niet? En dan blijkt het toch meestal wel weer te mogen. Kijk maar naar de naakt zonnende homo's naast de barbecueënde Turkse gezinnen in de Tiergarten in Berlijn. Daar stonden heel wat ingezonden brieven over in de krant, maar steeds weer was de uitkomst 'ja, dat mag en dat moet zo blijven'.

In parken gelden ook regels. Soms, in veel buitenlandse voorbeelden, staan er borden met regels bij het toegangshek. Dan lijkt het of er veel niet mag. Maar als je die regels goed bestudeert dan zie je dat er juist veel meer mag dan elders in de stad, waar het gedrag ook door regels wordt beperkt, maar die zijn opgeschreven in de - onzichtbare - plaatselijke verordening. Dat hek om parken, dat we ook in Nederland opnieuw zien verschijnen, geeft ook aan dat het hier om een bijzondere plek gaat.

Het vermogen om in zoveel verschillende behoeftes te kunnen voorzien, is een eigenschap die parken al vanaf de 16^e, 17^e eeuw hebben en die heel duurzaam is. Dat maakt parken zo fascinerend.

Conclusie over het belang van parken voor de samenleving

Wat betekenen deze eigenschappen van parken nu voor het belang van parken voor onze samenleving?

Parken vervullen een heel belangrijke rol in de samenleving:

Plek van ontspanning

Mensen willen gewoon naar buiten kunnen en daar ruimte vinden. Niet alleen buiten de stad, maar ook binnen de stad. Dat is een functionele behoefte, zou je kunnen zeggen. Lekker een ommetje maken. Maar ook steeds meer een plek om bijvoorbeeld je verjaardag te vieren. Een plek om te barbecueën of te sporten. En die zwerver met z'n blikje bier hoort er ook gewoon bij.

Plek van culturele uitwisseling

En dan kom je automatisch bij de tweede functie. Laten we zeggen: de theaterfunctie van de stad. Een theater waarin de stadsbewoners tegelijkertijd toeschouwer en acteur zijn. Kijken en bekeken worden. Dat maakt het zo fascinerend. Wij Nederlanders vinden het niet fijn om dat van dichtbij te doen, maar in het park vinden we er voldoende ruimte voor. Het kan leiden tot conflict ('Wat zijn dat voor mensen, wat doen ze en kan dat wel?') maar ook tot een soort toenadering ('Dat zijn andere mensen, maar eigenlijk doen ze niet veel anders dan wij.') Zo kan een nieuwe vertrouwdeheid tussen groepen ontstaan, op een hele prettige, ontspannen manier.

Het Park van de Toekomst

Welke maatschappelijke trends doen zich voor in de stad en wat betekent dat voor het Park van de Toekomst?

Differentiatie van de samenleving zet door

De samenleving differentieert steeds verder. Er komen steeds meer migranten en de levensstijlen lopen steeds meer uiteen. De samenleving wordt ook vluchtiger: steeds meer mensen verblijven tijdelijk in een stad. Voor parken betekent dit absoluut dat hun betekenis steeds groter wordt.

Sferen in het Park van de Toekomst

Wat vooral niet moet gebeuren, is parken inrichten voor verschillende groepen. Geen multi-culti parken. Het gaat er namelijk niet om *wie* iets doet in het park, maar *wat* mensen doen. Het maakt niet uit wie er voetbalt (jong, oud, allochtoon, autochtoon), het gaat erom dat er gevoetbald wordt en dat daar een geschikte plek voor is.

Om dat te bereiken, moet je in een park verschillende sferen creëren. Denk niet in doelgroepen, maar in sferen. De sfeer van de meer gecontroleerde tuin, een sfeer waar je met kinderen meer kunt, een sfeer met water waar je bootje kan varen... Schep variatie in gecontroleerde en vrije plekken.

Voorbeeld: Parijs

Een mooi voorbeeld is het park dat in Parijs langs de Seine ligt: dat heeft heel verschillende delen. Er is een vrij stenig deel met een grasveld waar altijd wordt gevoetbald. Een tweede deel is een tuin, maar dan ook echt een tuin waar voortdurend tuinlieden bezig zijn om het te onderhouden. Fantastische bloemenborders. Helemaal duidelijk dat dat een tuin is. Dan ga je een bruggetje over en kom je in een soort Engels romantisch park. Veel ruimer van opzet, waar je in het gras kunt liggen. Die drie sferen zijn heel duidelijk te onderscheiden in dat park. Ze maken heel duidelijk wat je waar kunt doen, hoe je je moet gedragen, en dat stimuleert dus

ook dat dat gebeurt. Dat er echt gevoetbald wordt in het voetbaldeel en dat er niet gevoetbald wordt in de tuin.

Voorbeeld: Londen

Ook in de grote Londense parken zie je dit concept terug. Die degelijke burgerparken van de 19^e eeuw zijn ook heel succesvol gaan differentiëren. Het zijn glooiende graslandschappen waar je kan picknicken. Maar die op zondag met een paar krijtstrepen tijdelijk in een cricketveld kunnen veranderen. Daarnaast hebben deze parken ook plekken die zijn vormgegeven als een tuin, misschien zelfs een rozentuin, met een omheining. Kortom, ook hier heeft elke plek een andere sfeer en veronderstelt een ander gedrag.

Natuur als één van de sferen

Voor heel veel mensen zijn parken natuurlijk nog steeds natuur. Groen is natuur. Dus ja, parken kunnen zeker een rol spelen in het contact met natuur.

Als biologen de parken natuurlijker willen maken, dan is de kunst om dat in te passen in de verschillende sferen. Als je een heel park omploegt om er alleen een waterpartij met waterplanten en riet en leuke houten bruggetjes te maken, dan zegt iedereen: blijf van mijn park af. Want dat park moet ook andere functies vervullen.

De fout die vaak gemaakt wordt, is dat de natuur wordt gezien als een waarde op zich. Terwijl het voor heel veel mensen maar één van vele dingen is. Bepaalde oevers kunnen best ecologisch beheerd worden, maar soms moet je ook zeggen: hier moet gevoetbald kunnen worden.

Voorbeeld: de Crescent van Bath

Het leuke van Engelse parken is dat ze vaak zowel gemaaid gras als wild gras hebben. En je hebt mensen die liever in het ene liggen en mensen die liever in het ander liggen. Het beroemde voorbeeld is de Crescent in Bath. Het grenst aan zo'n rij huizen van de Engelse gentry. Het eerste deel van het park is gemaaid (het 'park') en het tweede deel niet: daar heb je bloemen en pluizen en sprietjes (de 'meadow'). Met dit contrast maken de Engelsen een heel helder onderscheid: dit is het gedeelte van de burgers en daar is het landschap. Waarbij ze meteen ook laten zien dat het overgebleven landschap is, waarvan gebruik wordt gemaakt. Of ze dat bewust doen, is moeilijk te zeggen, maar dat beeld roept het wel op.

Voorbeeld: Hyde Park

Een ander mooi voorbeeld is de Serpentine in Hyde Park. Dat is eigenlijk een rivier die door Londen loopt. Grotendeels ondergronds, maar in Hyde Park komt hij boven, slingert, wordt even een vijver, en loopt daarna ondergronds verder naar de Thames. Zelfs zo'n rivier kun je dus onderdeel maken van de natuur in de stad. Als je maar accepteert dat hij ook als vijver wordt gebruikt.

Er is (dus) geen enkele reden waarom er niet gewoon ecologische zones door het park en door de stad zouden kunnen lopen. Ecologen stellen soms dat stadsnatuur veel rijker aan soorten is dan landbouwgebieden. Als de stadsecologen dat willen, zouden we zelfs gericht naar die soortenrijkdom kunnen streven. Maar het lijkt alsof de ecologen vinden dat het er dan ook meteen ecologisch uit moet zien. En dat is krom. Dat is net zoiets als duurzaam bouwen dat er ook altijd 'duurzaam' uit moet zien. Met een andere architectuur wordt het heus niet minder duurzaam.

Hoe het niet moet. Over 'openbare ruimte', 'buitenruimte' en 'groen'

In 1990 kwam het begrip 'openbare ruimte' op. De grote steden maakten hun eerste plannen voor die 'openbare ruimte'. Maar waarom ging het nu ineens over zo'n ongedifferentieerde

term als 'openbare ruimte'? Vroeger spraken we over straten, pleinen, parken, plantsoenen, lanen ... In de meest vergaande vorm hebben we het nu over de 'buitenruimte'. Dan weet je helemaal niet meer waar je het over hebt. Auke van der Woud (hoogleraar architectuur- en stedenbouwgeschiedenis) stelt dat al die aandacht voor het begrip openbare ruimte erop wijst dat we het gevoel voor en de betekenis van openbare ruimte kwijt zijn geraakt. We weten niet meer waar we het over hebben en dat is een probleem. Dat probleem zie je voltrekken bij al die ontworpen openbare ruimtes. Pleinen die potentieel heel conflictrijk zijn, omdat mensen daar allerlei dingen gaan doen die eigenlijk niet de bedoeling waren.

Met parken is iets vergelijkbaars aan de hand. In Nederland is na de oorlog het begrip 'park' eigenlijk vervangen door het begrip 'groen'. Maar dat is een hele ongedifferentieerde term. Een term die bepaald niet leidt tot het inrichten van gedifferentieerde sferen ...

Het uitbreidingsplan van Amsterdam (van Van Eesteren) is een goed voorbeeld. Daar wordt niet meer gesproken over 'park', maar over 'parkstroken'. Dan ben je al weg. Hoewel je het begrip 'park' ook niet precies kunt definiëren, weet je wel dat je met 'parkstrook' bezig bent volledig ongedifferentieerde groene ruimte te maken. Wat is dat dan? Niemand snapt het meer. Iedereen ergert zich aan het feit dat jongetjes met scooters door parkstroken gaan rijden, maar ja ... neem het ze eens kwalijk!

Het Park van de Toekomst buiten de stad

Naast de sociaal-economische trend van de differentiërende samenleving is er een ruimtelijke trend die erg relevant is in deze context: het idee dat we het landschap buiten de stad moeten sparen. Om die reden willen we in de steden dichter bouwen en het landschap om de stad herontwikkelen.

Betekenis voor het gebied om de stad/tussen de steden

De vraag is of je het landschap wel op elke plek moet willen sparen. Met name als je kijkt naar gebieden aan de rand van de stad en tussen de steden in. Die gebieden die haast vanzelf al steeds meer de functie van een groot stedelijk park beginnen te krijgen.

Neem nu de manier waarop Midden-Delfland opnieuw wordt ingericht. Wie heeft dit verzonnen, een bebost recreatiegebied met af en toe een picknickplek waarvan je je afvraagt of er ooit iemand gaat zitten? Beter was geweest een echt park te maken, dat voldoet aan de eisen voor een goed functionerend park.

Grote parken, zoals de Englische Garten in München, kunnen een inspiratiebron zijn voor de inrichting van dit soort gebieden. Kijk hoe ze functioneren, wat voor activiteiten ze opnemen. Dat is méér dan alleen het fietsen van de stedelingen! Al zou je zo'n gebied maar behandelen als een soort buitenplaats. Dat schept ruimte voor kleinschalige landbouw of horeca in oude boerderijen. Maar door te weigeren het te zien als recreatievoorziening voor de stad, wordt een vreemd niemandsland gemaakt waar je alleen maar doorheen kunt fietsen.

Betekenis voor de openbare ruimte in de stad

De wens om het landschap rond de stad te sparen, heeft overigens ook gevolgen voor de stad zelf. Verdichten van de stad kan namelijk alleen maar als je tegelijk zorgt voor een kwalitatief goede openbare ruimte in die stad. Dat betekent dat je het landschap in de stad moet vormgeven en koesteren. En dan gaat het niet alleen over de traditionele parken, maar bijvoorbeeld ook over oevers van rivieren en kanalen. Plekken die nu door Rijkswaterstaat zoveel mogelijk recreatie-vrij gehouden worden, daar zouden juist parken kunnen komen. Hetzelfde geldt voor de anonieme parkstroken in de naoorlogse wijken. Aan de ene kant zie je nu al een trend om die te privatiseren, om ze als een soort maatschappelijke tuinen toe te

voegen aan flatcomplexen bijvoorbeeld. Maar ik denk dat het heel belangrijk is om juist in die gebieden die stukken groen tot parken te maken. Dat heeft opnieuw te maken met de toenemende differentiatie van de bevolking. In een park gaan yuppen en allochtonen veel makkelijker samen dan op een plein.

Actoren bij de realisatie

Park Trusts: beheer in handen van een onafhankelijke partij

Het aanleggen van de parken is meestal niet het probleem. De uitdaging zit in het beheer. In Engeland is daar een goede oplossing voor gevonden in de vorm van zogenaamde Park Trusts. Een voorbeeld is Milton Keynes, de nieuwe stad tussen Oxford en Cambridge. Toen de ontwikkelingsmaatschappij klaar was, gingen de woningen over naar enkele corporaties en werd de stenen openbare ruimte overgedragen aan de gemeente. Maar de parken werden in handen gegeven van een zogenaamde Park Trust. Die Trust kreeg een zak geld mee, die werd belegd. Dat is een manier om een deel van de investering ten goede te laten komen aan het beheer. Voor een klein deel (5 à 6 procent) genereert de Trust haar eigen inkomsten met wat landbouw, oude gebouwen die worden verhuurd als congrescentra etc. Dit is zo succesvol dat de gemeente nu ook aan de Trust vraagt om bijvoorbeeld de bermen in de stad te gaan beheren.

Zo'n trust is een goede vorm om het beheer te privatiseren, maar wel in een vereniging van maatschappelijk nut. Als je het overlaat aan de gemeentelijke plantsoenendienst val je al snel ten prooi aan de gemeentelijke bezuinigingen. Een zelfstandige organisatie kan veel creatiever opereren. Het zou interessant zijn als PBL de toepassingsmogelijkheden van dit model voor Nederland zou onderzoeken.

In Nederland zou Natuurmonumenten mogelijk zo'n trust kunnen zijn. Natuurmonumenten beheert immers ook landgoederen en net als de Engelse trusts genereert ze ook inkomen uit bosbouw, verhuur van panden etc.

NB: Het is belangrijk dat het ontwerp van een park wordt afgestemd op (de mogelijkheden van) het toekomstige beheer. Dat voorkomt dat de architect soorten kiest en landschappelijke elementen bedenkt die later helemaal niet kunt onderhouden kunnen worden. Veel van de huidige parken hebben een veel intensiever beheer nodig dan nu het geval is en komen daardoor totaal niet uit de verf.

Bedrijven: het kantoorpark als kans

Het is bijzonder opmerkelijk, zo niet absurd, dat er nieuwe kantoorparken zijn, die beschikken over een openbare ruimte met een kwaliteit die je in woonwijken niet vindt. Papendorp Utrecht, bijvoorbeeld. Zo zijn er talloze voorbeelden. Het is niet altijd heel mooi, maar wel goed onderhouden.

Kennelijk kan dat kwaliteitsniveau uit de huurprijzen van kantoren betaald en onderhouden worden. En dat alleen omwille van het imago, de rijke uitstraling en misschien een kleine lunchwandeling met de collega's. Maar waarom zou je geen aansluiting realiseren met aangrenzende woonwijken? Mensen zouden het best weten te vinden. Er zouden zelfs appartementen op hetzelfde terrein gebouwd kunnen worden. En dat levert dan bij elkaar dan toch een prachtig park op.

Onderzoekers: weg met de vage term 'groen'

Onderzoeken naar het gebruik van de stedelijke omgeving resulteren meestal in uitkomsten als: 'mensen willen gewoon een eindje fietsen'. Dat zal best zo zijn. Maar dat is wel een hele

beperkte opvatting van het gebruik van een stedelijke omgeving. Als je rondkijkt in de stad zie je een heel ander gebruik, dat misschien ook wel duidt op een hele andere behoefte.

Dit soort onderzoeksresultaten ontstaat door (daar heb je het weer) dat ongedifferentieerde begrip van 'groen'. In een enquête wordt de respondenten gevraagd wat ze het meest waarderen in een stad. En dan is één van de mogelijkheden 'het groen'. Dat zegt dus niets. Maar ondertussen dringt die vage term wel door in het beleid en daar moeten we hoognodig vanaf, want het leidt niet tot de specifieke openbare ruimtes die we zo hard nodig hebben.

Laat de onderzoekers eens wat anders vragen. Wat doen mensen dan in dat groen? Gooi eens wat fantasievollere stellingen op over gebruik van het groen. Laat onderzoekers ook eens eens buiten gaan kijken in dat groen.

Rijk, provincies en gemeenten: erken het landschap als stedelijk belang

Een jaar of vijf geleden ontdekte de regio Amsterdam de betekenis van het landschap tussen de steden. Vóór die tijd beperkte de samenwerking van de steden zich tot de markt- en kenniseconomie. Het landschap was de zorg van de provincie. Op een zeker moment vond een omslag plaats en gingen de steden het landschap onderkennen als een stedelijk belang. De controversale stad-platteland werd geslecht. Dat maakt de weg vrij om het landschap rond de stad op te gaan vatten als park. Een grote stap vooruit. Overheid, erken het landschap als stedelijk belang!

Bijlage 6 Interview Henk Langestraat

13 april 2010

Henk Langestraat is projectontwikkelaar bij woningcorporatie Ymere.

Groen hoog in het vaandel

Woningcorporatie Ymere is actief in de noordelijke Randstad. Ymere houdt zich in toenemende mate bezig met integrale gebiedsontwikkeling of herontwikkeling van gebieden. Integraal wil in dit geval zeggen dat ook de woonomgeving belangrijk is. Uit onderzoeken blijkt dat bewoners een fijne leefomgeving vaak net zo belangrijk vinden als de woning zelf. De waarde van de woningen is dan ook hoger naarmate de woonomgeving beter is. Dit zijn belangrijke redenen voor de corporatie om zich te bekommeren om de leefomgeving als totaal.

Hierbij past dat de corporatie, samen met de overheid, bezig is om groene voorzieningen, zoals parken, in de wijken op een hoger niveau te brengen. Als huisbaas heeft de corporatie meer contact met de bewoners dan de overheid. Ze heeft dus wat meer feeling voor de behoeftes die er zijn. Een andere reden dat de corporatie zich met het groen bezighoudt, is dat de overheid niet altijd in staat is om het groen te ontwikkelen of onderhouden zoals de corporatie denkt dat het goed zou zijn.

De aandacht voor het groen kan betrekking hebben op openbaar groen, maar ook op groen dat de corporatie zelf in bezit heeft. Ymere is namelijk eigenaar van vele hectares groen, in de vorm van binnenterreinen van complexen en kleine stukjes groen in de wijk. Ymere heeft een groenadviseur in dienst die zich uitsluitend bezig houdt met groen. Kortom, groen staat hoog in het vaandel.

Er zijn steeds meer corporaties in Nederland die, net als Ymere, aan de slag zijn met groen. Maar het is niet voor iedere corporatie weggelegd: de organisatie moet financieel gezond zijn en de medewerkers moeten het plezier en de drive hebben om het op te pakken. Een kleine corporatie met duizend woningen verspreid over een gemeente redt dit niet. Voor Ymere geldt dat ze in bepaalde wijken eigenaar is van dertig procent van de woningen. Dan is de corporatie dermate aanwezig in zo'n gebied, dat ze ook vindt dat ze iets moet doen.

Aan de slag met groen

Binnentuinen in binnenstedelijke gebieden

De binnenterreinen in de stedelijke centra bevatten in het verleden vaak alleen maar kijkgroen: een gazonnetje en een paar struiken. Puur praktisch. De corporatie is bezig dit te veranderen in 'bruikbaar groen'. Hier blijkt steeds meer behoefte aan te zijn. De binnentuin is voor mensen de tegenpool van de drukke straat. Het is fijn als de kinderen daar veilig kunnen spelen en je er koffie kunt drinken met de buurvrouw. Het is gaat om heel veel verschillende vormen van gebruik. Diversiteit is het sleutelwoord. De inrichting van het terrein moet vooral daarop toegesneden zijn. Vervolgens zijn wat spelregels nodig zodat mensen elkaar niet in de weg zitten. Beheer is belangrijk, maar vormt wel een financiële uitdaging.

Ontwikkeling van de binnenterreinen doet de corporatie steeds meer samen met de bewoners. Bijvoorbeeld door het organiseren van schetsdagen.

Suburbane gebieden

De naoorlogse suburbane gebieden verschillen van het binnenstedelijke doordat ze juist heel groen zijn opgezet. Later is daar, vooral vanwege de beheerkosten, veel mooi groen verwijderd en vervangen door lelijke prikkeldruiven. Dat veroorzaakte een paradox: gevraagd wat mensen een goed kenmerk van de wijk vinden, is het antwoord: het groen. Gevraagd wat de grootste ergernis is, dan is dat ook het groen. Men vindt het vies en slecht onderhouden. De aanpak die de corporatie hier kiest is het terugbrengen van het oppervlak groen, en tegelijk het verhogen van de kwaliteit van het resterende groen. Het krijgt dan meer gebruiksmogelijkheden en wordt diverser.

Als er gesloopt moet worden in een wijk, streeft Ymere steeds vaker naar herbouw met groene binnenterreinen. Gaat het om koopblokken, dan wordt het binnenterrein eigendom van de Vereniging van Eigenaren die het dan zal beheren.

In sommige gevallen neemt de corporatie zelfs openbare grond over van de gemeente. Bijvoorbeeld in een situatie dat duidelijk is dat de gemeente geen geld heeft voor het beheer. Momenteel investeert Ymere, samen met een collega-corporatie, in Osdorp zelfs in een park. Dit gebied wordt herontwikkeld, maar voor het park dat onderdeel uitmaakt van het gebied, had het stadsdeel geen geld. Uiteindelijk draagt de corporatie nu tweederde van de kosten van het park. De financiële basis hiervoor wordt gevormd door de vastgoedexploitatie.

Ook het beheer van dit park is interessant. De bedoeling is dat dit niet alleen door de gemeente wordt opgepakt, maar dat veel meer partijen een rol gaan spelen. In het gebied zit bijvoorbeeld een activiteitencentrum voor mensen met een beperking. Bijvoorbeeld het snoeien van rozen kan onderdeel zijn van hun dagbesteding. Ook de scholen aan de rand van het park kunnen iets doen. Schooltuintjes zijn er steeds minder in Amsterdam, dus ook voor hen is deze optie interessant.

De economische waarde van groen

Investerings in het groen zijn ook economisch goed te rechtvaardigen. Hoe hoger een gebied gewaardeerd wordt, hoe hoger de waarde van het vastgoed. Ymere heeft een aantal rekenmodellen waarmee ze haar investeringen toetst. Eén van de factoren die daar een rol in speelt is de waardeontwikkeling van een gebied. Als de corporatie erin slaagt de waarde van een gebied te doen toenemen door te investeren in het groen, kan ze op dat gebied terugverdienen. Een goede investering dus.

Een voorbeeld: in Osdorp wordt dit jaar een park aangelegd (zie boven), terwijl de corporatie ook bezig is koopwoningen te ontwikkelen. Het park werkt waardeverhogend voor de woningen. In theorie zou de corporatie overigens ook meer huur kunnen vragen voor de huurwoningen, maar dat gebeurt vaak niet omdat de doelgroep dat niet op kan brengen. Het is overigens niet zo dat het groen op de balans staat bij de corporatie.

Maatschappelijke trends

Een aantal belangrijke maatschappelijke trends die van relevant zijn voor het Park van de Toekomst.

Onder handbereik

De functiescheiding van de jaren zestig is definitief voorbij. De trend is dat mensen de dingen dichterbij huis steeds belangrijker gaan vinden. Dat betekent dat de groenvoorzieningen in de stedelijke omgevingen intensiever gebruikt zullen worden. Dat moeten ze dus kunnen accommoderen.

Ontmoeten

Het belang van 'ruimtes' waar mensen elkaar kunnen ontmoeten, neemt steeds verder toe. De moderne mens zit in een netwerk dat steeds digitaler wordt. De mensen uit de eigen buurt komt hij echter steeds minder tegen. Het belang van parken als ontmoetingsplek zal daardoor steeds verder toenemen. Daar komen mensen elkaar nog wel spontaan tegen, doordat ze op dezelfde tijd een rondje lopen of meedoen aan een voetbalclubje. Het ontmoeten gaat steeds vaker samen met georganiseerde activiteiten in het park. Denk aan sportscholen die gebruik maken van een park of een jazzorkestje dat op zondagmiddag in een park oefent. Dan is het dus slim als de gemeente daar een podiumpje voor bouwt. Parken worden eigenlijk steeds meer manifestatieplekken, een rol die vroeger was weggelegd voor pleinen.

Diversiteit van de bevolking

Een derde belangrijke trend is de toenemende diversiteit van de samenleving. Iedere bevolkingsgroep heeft weer andere wensen. Parken moeten daarom plek bieden aan een heel divers gebruik. Van barbecueplekken tot fitnessmogelijkheden en speelplekken.

Bedreigingen

Een belangrijke bedreiging voor het groen is het verdwijnen van de betrokkenheid en het gevoel van verantwoordelijkheid van de mensen. Ymere probeert dat tegen te gaan door steeds meer met de mensen samen te doen. Een voorbeeld is (ondersteuning bij) het oprichten van een 'vrienden van het park' groep voor een buurtpark. Van belang is dan dat echt wordt geïnvesteerd in de betrokkenheid. Dat gaat veel verder dan een inspraakavond waar mensen mogen kiezen tussen een gazon en rozenstruiken.

Om de interactie met de bewoners echt vorm te geven, huurt de corporatie vaak intermediairs in. Ze is zelf immers ook partij, dus dan helpt het als een derde het proces faciliteert. Zo heeft Alterra veel werk gedaan voor Ymere in herstructureringsgebieden.

Een recent voorbeeld van succes in de samenwerking met bewoners zijn moestuinen. Omdat bewoners erom vroegen, heeft Ymere in meerdere buurten moestuinen aangelegd. Daar wordt veel gebruik van gemaakt en er is weinig sprake van vandalisme.

Business improvement districts

Een interessante optie voor de toekomst is te kijken naar constructies waar de overheid niet de enige is die in een gebied aan zet is. In de Angelsaksische landen gaat momenteel veel aandacht uit naar het model van 'business improvement districts'. Het is vergelijkbaar met de winkeliers uit een winkelstraat die samen de kerstverlichting betalen. Het gaat om constructies waarin de overheid verdergaande bevoegdheden geeft aan anderen om bepaalde taken uit te voeren. Ze kan bijvoorbeeld toestaan dat de betreffende partij een soort belasting heft om haar activiteiten mogelijk te maken. De overheid geeft wettelijke randvoorwaarden mee waardoor het particulier initiatief een collectieve taak op zich kan nemen. Draagvlak in de omgeving is in dit model natuurlijk een belangrijke voorwaarde.

Met name bedrijven zullen geïnteresseerd zijn in de mogelijkheid om, al dan niet gezamenlijk, hun vestigingsomgeving te verbeteren. Er kunnen dan zelfs concurrerende initiatieven ontstaan. Maar ook eigenaren van woningen kunnen op die manier investeren in de wijk, inclusief het groen, en zo de waarde van hun woning verhogen. Ymere denkt na over dit soort opties. De gemeente Rotterdam experimenteert er al ruim vijf jaar uitgebreid mee.

Zie ook http://en.wikipedia.org/wiki/Business_improvement_district.

Bijlage 7 Interview Jan Willem van der Schans

5 mei 2010

Jan Willem van der Schans is senior onderzoeker duurzame voedselproductie bij LEI Wageningen UR. Hij is mede-oprichter van het initiatief Eetbaar Rotterdam, een platform dat zich bezighoudt met de voedselrelatie tussen stad en land.

Naar herstel van de voedselrelatie tussen stad en land

De Randstad kun je opvatten als één stad. Vanuit dat perspectief zijn de landbouwgronden tussen de steden op te vatten als stadsparken, de 'metropolitane parken'. Grote delen van dit gebied worden momenteel getransformeerd tot natuur- en recreatiegebied voor de stedelingen.

De vraag is of dit maatschappelijk gezien een goede keuze is. Het is enorm kostbaar om de boeren uit te kopen en de gebieden aan te leggen en te beheren. Bovendien laat onderzoek zien dat dit soort recreatiegebieden slecht bezocht en laag gewaardeerd wordt. Daar komt bij dat de bezoekers overwegend blanke tweeverdieners en senioren zijn. Bijvoorbeeld allochtonen, in sommige wijken van Rotterdam verreweg in de meerderheid, bezoeken dit soort gebieden niet. "Het is absurd dat we miljoenen besteden aan gebieden die zo slecht bezocht worden en dat tegelijk geld tekort is om de veelbezochte parken in de steden te onderhouden."

Een veel slimmer alternatief is om de landbouw in stand te houden, maar in een nieuwe vorm. In deze gedachte is de voedselproductie van een boerenbedrijf vooral gericht op de lokale schaal (zie verderop voor maatschappelijke trends die hiertoe noodzakelijk zijn). Daarnaast kan de boer optreden als natuurbeheerder en kan hij een bijdrage leveren aan recreatie. Het geld dat wordt bespaard op het uitkopen van de boeren, kan worden geïnvesteerd in kwaliteitsverbetering en onderhoud van parken in de stad. De parken kunnen zelf ook bijdragen aan de voedselproductie, waarmee ze tevens middelen genereren om hun eigen onderhoud te bekostigen.

In diverse steden in de Randstad is een beweging op gang gekomen die deze ontwikkeling bepleit. In Rotterdam heet dit initiatief 'Eetbaar Rotterdam'.

Krokodillentranen

Er is veel verzet vanuit de landbouw tegen de omvorming naar natuur en recreatiegebieden. De boeren stellen dat zij als voedselproducenten van de steden worden weggesaneerd. "Maar dat zijn krokodillentranen. Nederlandse boeren produceren niet voor hun eigen stad, ze produceren voor de wereldmarkt. Daardoor hebben ze zichzelf inwisselbaar gemaakt. Voedsel vanuit andere werelddelen is vaak goedkoper dan Nederlandse producten die verbouwd zijn op de dure landbouwgronden hier. Willen boeren blijvend een plek hebben in de Randstad, dan zullen ze ook werkelijk iets voor de steden moeten gaan betekenen."

"Boeren zijn vaak niet gediend van stedelingen die hun bedrijf komen bezoeken. Ze claimen dat het gebied van hen is. Dat is niet terecht. Het restrictief ruimtelijk beleid heeft tot gevolg dat het platteland open blijft en dat we in de steden dicht op elkaar wonen. Daar betaalt de stedeling een hoge prijs voor in de vorm van een peperduur huis, met ook nog eens nauwelijks

plek om te spelen voor zijn kinderen. De grond is van de boeren, maar de openheid, daarvoor hebben de stedelingen al zeer veel betaald. Dat moeten we dus niet nog een keer doen, om de boeren uit te kopen. Willen de boeren blijven zitten, dan zullen ze mee moeten bewegen met de behoefte van de stedelijke samenleving.”

Het eetbare metropolitane park

Hoe ziet het eetbare metropolitane park er uit? Welke activiteiten vinden daar plaats? Hoe wordt de relatie met de stad gelegd? Enkele concrete voorbeelden.

Huisverkoop

Met name allochtonen zijn een bijzonder goede doelgroep voor huisverkoop van streekproducten.

Volkstuinen op de boerderij

Ook hiervoor zou veel belangstelling bestaan, bij zowel Nederlanders als allochtonen. De boer kan de volkstuinders professioneel ondersteunen, bijvoorbeeld door het beheer over te nemen als de huurder met vakantie is. Verschillende varianten van betaling zijn denkbaar. Een mogelijkheid is bijvoorbeeld dat de boer de grond kosteloos ter beschikking stelt in ruil voor een deel van de oogst, die hij dan in zijn winkel verkoopt.

Community Supported Agriculture

CSA is het principe dat mensen investeren in een bedrijf en daar groenten voor terug krijgen. Eén keer per jaar vindt een soort ledenvergadering plaats waar het teeltplan wordt besproken. De burger is geen klant meer, maar mede-eigenaar.

Productie voor lokale restaurants

Productie voor lokale restaurants zou kunnen betekenen dat een boer zijn gewassen kiest in overleg met de kok.

Combinatie voedselproductie en natuurbeheer

Een voorbeeld is het gebied Midden-IJsselmonde (onder de rook van Rotterdam) dat bestemd is als recreatie- en natuurgebied. Sinds kort is er echter ook een landbouwstrook ingetekend. Het gaat om ‘natuurakkers’, dus akkergronden met een zekere natuurwaarde. Een andere ontwikkeling is dat één van de boeren in het gebied de natuur wil inzetten voor voedselproductie, door zijn koeien te laten grazen in natuurgebieden. Het mes snijdt aan twee kanten: het natuurgebied wordt beheerd en het vlees wordt scharrelvlees.

Eetbaar recreatiegebied

Boeren stellen hun bedrijf open voor recreanten.

Een ander voorbeeld is een golfbaan waar alle heesters en bomen vruchtdragende gewassen zijn. In de vijvers kan vis worden geteeld en die geserveerd wordt in een restaurant op diezelfde golfbaan.

Het eetbare stadspark

Voedselproductie in de stad zelf kan op velerlei plaatsen en manieren:

- in parken;
- in tuintjes;
- op balkons;
- op tijdelijk braakliggende grond.

Twee concrete voorbeelden.

Eetbaar Rotterdam heeft een plan ontwikkeld voor stadslandbouw op de Marconistrip, een verloederd stukje industrieterrein waar op termijn woningbouw komt. Eetbaar Rotterdam wil op deze locatie een stadsboerderij beginnen, die langzaam groter wordt. Als over 15 jaar de woningbouw plaatsvindt, blijven kleine stukjes groen over.

Het lijkt heel merkwaardig dat de gemeente Rotterdam dit idee overneemt, terwijl het Westland om de hoek ligt. Het is immers zeer kostbaar om de grond te zuiveren en te gebruiken. De reden dat het toch interessant is, schuilt in de opbrengsten uit het eetbare park en de grotere betrokkenheid bij en het gevarieerder gebruik van parken door burgers. Het is een middel voor de gemeente om de kwaliteit en diversiteit van het groen te verhogen en de exploitatie van groen te verbeteren. Op dezelfde manier kan voedselexploitatie voor bedrijven een manier zijn om een kwaliteitsimpuls in hun omgeving te realiseren.

Een tweede voorbeeld is een kas op een restaurant in New York. Dit soort restaurants maakt het voor gezinnen met kinderen veel interessanter om in de stad te blijven wonen.

Noodzaak voor herstel voedselrelatie

Herstel van de voedselrelatie tussen stad en land is geen luxe, maar op termijn pure noodzaak. De meest relevante maatschappelijke trends in dat verband:

Op zoek naar nieuwe meststoffen

Over ongeveer 30 jaar is het fosfaat op. Hoe komen we dan aan fosfaat? Het antwoord is: uit onze eigen kringloop, uit de menselijke uitwerpselen. Zo hebben steden het altijd gedaan. Illustratief is dat de uitvinding van de kunstmest aanvankelijk nauwelijks waardering kreeg. We hadden immers al meststoffen uit de steden.

Naast de meststoffen biedt de stad ook nog extra energie in een andere vorm: een hogere temperatuur. Zo kunnen wel vier oogsten per jaar gehaald worden. Het past in de trend van efficiënt energiegebruik om dat maximaal te benutten.

Behoefte aan verse producten

Voor de consument wordt de versheid van voedsel steeds belangrijker. Echter, door de lange transportafstand is de kwaliteit van veel kwetsbare producten tegenwoordig zeer laag op het moment dat ze de consument bereiken. Denk aan sla in zakjes; de voedingswaarde gaat heel snel achteruit. Waarom telen we geen sla in de stad? Het is een goed verkoopargument dat het net geoogst is, of dat de klant het zelf kan oogsten. Een ander voorbeeld zijn aardbeien, die veel te vroeg worden geoogst om het transport te kunnen overleven. Ze worden nooit meer echt zoet. Zelf kweken levert veel smakelijker aardbeien op.

Onduurzaam transport

Het slepen met voedsel over de hele wereld is onduurzaam. En naarmate het einde van de olievoorraden meer in zicht komt, wordt het transport problematischer. Ook dit is een argument om lokaal te gaan produceren.

Overigens is het niet altijd zo, dat lokale productie duurzamer is. Boontjes uit Kenia blijken bijvoorbeeld vrij duurzaam te zijn. In Kenia groeien ze met zonnewarmte en die ene keer dat ze naar Nederland worden gevlogen, levert minder CO₂ op dan ze hier in een kas telen.

Appelen uit Nieuw-Zeeland die aan het eind van de winter hier in de winkel liggen (rassen als Pink Lady en Fuji) blijken het minst duurzaam te zijn. Een goed alternatief zou zijn om in

Nederland het appelseizoen te verlengen door andere, eventueel buitenlandse, rassen te gaan telen die vroeg geoogst kunnen worden, of juist laat.

Een min of meer vergelijkbaar voorbeeld is kousenband, dat nog steeds uit Suriname komt, maar waarvan de helft rot aankomt op Schiphol. Dit zou ook in Nederland kunnen worden geteeld. Daar is een warme kas voor nodig, maar ook daar zijn slimme oplossingen voor denkbaar zonder dat aardgas wordt gebruikt. Bijvoorbeeld door de kas te verwarmen met broeiende compost.

Een andere mogelijkheid om het transport van voedsel te vermijden, is te zoeken naar alternatieven voor exotisch voedsel. Zo wordt inmiddels de pawpaw-vrucht in Nederland geteeld als alternatief voor de mango.

Voedselzekerheid

In de kabinetsvisie over Randstad 2040 ontbreekt een visie op de landbouwgronden. Dat is echter wel een probleem. "Wat als er een bom valt op Schiphol, of de haven in Rotterdam raakt buiten bedrijf, of er is lange tijd een aswolk, hoe komt de metropool dan aan z'n voedsel? In Nederland denken we dat we altijd via lucht, water of weg ons voedsel binnen kunnen krijgen. Maar is dat echt zo zeker?"

Vervreemding van voedsel

Steeds meer mensen raken vervreemd van en zijn onwetend over voedsel. Gerelateerd hieraan nemen aandoeningen als obesitas toe. Je kunt volwassenen en kinderen tegenwoordig alles voorschotelen, maar wie weet nog wat echt gezond voor je is en hoe je iets moet bereiden? (Eigen) voedselproductie en verwerking kan een manier zijn om de 'food literacy' van mensen te vergroten in termen van kennis van producten, voedingswaarde, bereidingswijzen, houdbaarheid etc.

Maatschappelijke betekenis van lokale voedselproductie

De maatschappelijke betekenis van lokale voedselproductie gaat verder dan de voedselvoorziening alleen.

Opheffen vervreemding stad-platteland

Stadslandbouw kan ook een bijdrage leveren aan het opheffen van de vervreemding tussen stad en land. Gezinnen met kinderen die in het hart van de stad wonen, komen nauwelijks de stad uit. Velen hebben geen auto en veel gezinnen zijn eenoudergezinnen die ontzettend druk zijn. De enige manier om kinderen uit die gezinnen in contact te laten komen met voedselproductie, is de boer de stad in te halen. Zodat de kinderen er elke dag langs komen.

Een voorbeeld van hoe het niet moet, is Tomatoworld in Naaldwijk. Een soort Disneyworld voor de promotie van de tomaat. Maar Tomatoworld moet je niet in Naaldwijk neerzetten, waar alle kinderen uit een tuindersgezin komen. Tomatoworld zou middenin Rotterdam moeten staan!

Een aardig voorbeeld uit de VS is hydroponics: biologische teelt in een bak water. Dat is ook beschikbaar voor op je balkonnetje. Er bestaan leuke boekjes voor: Hydroponics, how to do it. Zo maken kinderen op hele sympathieke wijze kennis met duurzame voedselproductie. Heel high tech en hip, en dat sluit goed aan bij de belevingswereld van kinderen en stedelingen in het algemeen. "Je moet de technologie niet schuwen, niet een of ander wereldvreemd romantisch beeld van voedselproductie creëren."

Een ander voorbeeld is een kas in Londen waar burgers groente telen. Valt een nieuwe groente in de smaak, dan wordt de teelt ervan opgeschaald door boeren in de omgeving van Londen. Zo ontstaat een hele directe band tussen stedelijke vraag en voedselproductie.

Telers zijn vaak verbaasd dat het LEI zich bezighoudt met 'kleinschalig geneuzel' als moestuintjes en balkontuintjes. Toch is het ontzettend belangrijk om voedselproductie zo dicht bij de mensen te brengen. Neem nu de recente miljoenencampagne van de tuinbouw om personeel te werven voor de sector. Zou het eigenlijk niet veel effectiever zijn om kinderen van jongs af aan affiniteit te laten krijgen met de voedselproductie? Zouden ze dan niet vanzelf interesse krijgen in een baan op dat gebied?

Contact met natuur

Door natuur eetbaar te maken, versterk je ook de band met die natuur. Michael Pollan beschrijft dat in zijn boek 'The Omnivore's Dilemma' (<http://www.michaelpollan.com/omnivore.php>). Pollan schetst vier maaltijden: de fast food maaltijd, de biologische maaltijd, de lokale maaltijd en tot slot de perfecte maaltijd. En dat is een maaltijd die hij zelf helemaal bij elkaar sprokkelt uit de parken en bossen van Californië. Zo gaat hij op zoek naar eetbare paddenstoelen, plukt wilde kruiden en groenten en jaagt op wilde varkens.

Ook in Nederland is een trend waarneembaar naar het zelf vergaren van voedsel in de natuur. Zo is er een subcultuurtje voor paddenstoelen. Als in een bos paddenstoelen verschijnen, mailen mensen elkaar en gaan zoeken. Een ander voorbeeld is 'planthunten': met een groep door de stad op zoek naar voedsel. Eetbare planten, maar misschien ook een aangereden duif die nog in de pan kan. Dan is de natuur niet meer lastig of mooi of nietszeggend, maar echt een aanvulling op de maaltijd. Eetbare natuur is een heel betekenisvolle vorm van contact met natuur.

NB: De eetbare stad gaat over beleefbare natuur en functionele natuur, maar zeker ook over inpasbare natuur. Voorbeeld: Door heel Rotterdam loopt een strook waar de stadsverwarming onder de grond zit. Die strook bevriest niet. Je kunt daar dus hele andere (eetbare) natuur aanleggen. Voor mensen is dat leuk: het helpt om de stedelijke kringloop te begrijpen, de samenhang in de stad.

Conditie

Conditie voor het realiseren van eetbare en leefbare steden.

Gemeenschappelijk bezit, gezamenlijk beheer

Rotterdam overweegt een aantal van haar parken eetbaar te maken, maar in de opvatting van de gemeente betekent dat ook dat de parken geprivatiseerd moeten worden. En onvermijdelijk komen er in de gedachte van de gemeente dan ook hekken omheen. Mensen zullen het verbouwde voedsel immers voor zichzelf willen houden. Dat is het beeld wat Rotterdam heeft en dat weerhoudt de gemeente er ook van om het plan te realiseren.

Toch zijn privatisering en afstralingen meestal niet nodig. Tussen privatisering en staatsbezit zit namelijk nog zoiets als gemeenschappelijk bezit. Vroeger een normaal verschijnsel: de commons. Een voorbeeld is de Meent in Rotterdam. Mensen die in stad woonden waren mede-eigenaar van die weide. Viel het inkomen weg, dan kon men daar op terugvallen. In Kampen waren vroeger alle Kampenaren gezamenlijk eigenaar van Kampereiland, een groot stuk landbouwgrond buiten de stad. Men had er bijvoorbeeld graasrecht voor de dieren.

Het concept van de commons is uit ons gedachtegoed verdwenen, omdat een gemeenschap niet goed zijn eigen bezit zou kunnen beheren. Maar er is ook literatuur die zegt dat dat wel heel goed mogelijk is. Hier zit dus een spanningsveld.

Een mogelijkheid om hiermee om te gaan is dat een gemeentelijke dienst optreedt als beheerder van het eetbare groen. Die dienst maakt dan een programma voor het oogsten, om te voorkomen dat mensen dat te vroeg gaan doen. Dat gaat nooit 100% goed, maar dat hoeft ook niet. Iemand die te vroeg bramen plukt om er jam van te maken, leert er ook van. Je doet het juist om mensen te confronteren met hun eigen verantwoordelijkheid.

Een andere mogelijkheid is om openbaar groen/parken in eigendom te geven van Verenigingen van Eigenaren van omliggende gebouwen. Omwonenden zijn dan mede-eigenaar van het park en dus ook aanspreekbaar op wat er gebeurt in hun park. Ook hier is een rol weggelegd voor een vaste, professionele parkbeheerder.

Kortom: slimme formules voor de gecombineerde inzet van professionals en burgers hebben de toekomst.

Omgaan met gezondheidsrisico's

LNV is bang voor eetbare natuur vanwege de gezondheidsrisico's. Er zouden problemen zijn rond zaken als vervuilde grond, giftige planten en paddenstoelen, besmetting met parasieten etc. etc. Dit moet echter geen reden zijn om niet te streven naar de eetbare stad. Het is een kwestie van omgaan met de risico's. Zo heeft Zoetermeer de nodige eetbare planten in haar openbare groen geïntroduceerd en tegelijk heeft de stad handige tips voor burgers op haar website gezet om het geplukte te verwerken.

The continuous productive landscape

Multifunctionaliteit is een vereiste voor het realiseren van eetbare steden. De uitdaging is om wonen, werken en het verbouwen van voedsel te verweven in een 'continuous productive landscape'. Daktuinen zijn bijvoorbeeld een mogelijkheid daarvoor. Een ander idee is recreatiewoningen in een park. Een houten huisje waarin je wakker kunt worden in het park. En dan nog even aardbeien plukken voor je ontbijt. Dat versterkt de band met zo'n park en het geoogste voedsel enorm.

Planologen noemen die vermenging 'verrommeling'. Je kunt het ook zien als verrijking; de wereld wordt één geheel en daardoor leefbaarder.

The urban choice

Een inmiddels traditioneel patroon is dat gezinnen met kinderen in een Vinexwijk gaan wonen. Dan kunnen de kinderen in de tuin spelen. Als Nederland die urban sprawl tegen wil gaan, en haar steden verder wil verdichten, dan moeten ook gezinnen met kinderen als eerste keuze in een appartement in de stad gaan wonen. Dat is 'the urban choice'.

De openbare ruimte moet veranderen, om die keuze aantrekkelijk te maken. Ook in de stad moeten kinderen een natuurervaring kunnen hebben. Een stad waar ze kunnen rondscharrelen in parken, paddenstoelen kunnen plukken en een omeletje kunnen bakken van de kippen-eieren uit het park. Een park waar ze misschien een nachtje kunnen opblijven om samen met een ecooloog kennis te maken met de dieren van de nacht. Je moet er veel meer mee doen, waardoor mensen mooie jeugdherinneringen overhouden aan die stedelijke omgeving.

De weg ernaartoe

Wat is nodig om de ontwikkeling richting de eetbare stad in gang te zetten?

Ontwikkelingsgericht ontwerpen

Planologie en architectuur in Nederland zijn vooral ontwerpgericht. Het uitgangspunt is een blanco vel. Wat nodig is, is een ontwikkelbenadering, een aanpak die begint met wat er is en kijkt hoe dat versterkt, ontwikkeld kan worden.

'Voedselproductie voor de stad' als bestemming

Vanuit planologie zou een op de stad gerichte vorm van voedselproductie als bestemmingsfunctie moeten worden erkend. Amsterdam heeft dit reeds gedaan voor Tuinen van West.

Opleiding tot boer én parkbeheerder

Studenten op de agrarische scholen worden opgeleid voor landbouw gericht op productie voor de wereldmarkt. Als boeren parkmanagers moeten worden, dan is een gecombineerde opleiding boer/parkmanager nodig. In die opleiding komt alles samen: voedselproductie, omgang met burgers, omgang met vervuilde grond, omgang met vandalisme etc.

Maak gebruik van de creativiteit van boeren

Maak gebruik van de creativiteit van de boeren rond de stad, in plaats van ze uit te kopen. Kijk naar die boer zijn land inzaait met reclameboodschappen die je vanuit het vliegtuig kunt zien. Dat is een creatieve boer die gebruik maakt van het feit dat hij in een metropolitane context zit.

Burgers aan de slag

Faciliteer dat burgers (delen van) het beheer van de openbare ruimte zelf mogen uitvoeren. Een voorbeeld uit Rotterdam waar dit nog een brug te ver was: een mengvorm van gemeenschapstuin, privétuinen en openbaar groen, waar Gemeentewerken weigerde te offreren voor het beheer. Ze konden niet omgaan met het gemengde beheerconcept. Onze nieuw opgeleide stadsboer moet daar dus wel mee uit de voeten kunnen!

Bijlage 8 Interview Elleke Steenbergen

17 mei 2010

Elleke Steenbergen is onderzoeker bij FORUM, instituut voor multiculturele vraagstukken. In 2009-2010 organiseerde zij een serie van vijf Groenateliers met allochtonen.

Groenateliers

De centrale vraag in de Groenateliers was hoe allochtonen tegen hun leefomgeving, inclusief parken en groen, aankijken en wat hun wensen op dit gebied zijn. In sommige ateliers mochten de deelnemers 'vrij wensen', in andere ateliers was het ingekaderd in een wijk-vernieuwing.

De reden voor het houden van Groenateliers specifiek gericht op allochtonen was dat deze bevolkingsgroep vrijwel niet deelneemt aan gangbare inspraakavonden. Hun mening blijft daardoor buiten beeld bij de inrichting van de leefomgeving.

Alle Groenateliers vonden plaats in achterstandswijken. De mening van hoogopgeleide allochtonen komt waarschijnlijk meer overeen met die van autochtone Nederlanders. In de groenateliers werd vrijwel alleen met vrouwen gesproken. In de ateliers bleek dat 'groen' een goed onderwerp is om met allochtonen in gesprek te raken. Het onderwerp staat dichtbij de mensen en is 'ongevaarlijk'.

De uitspraken in het vervolg van dit interview zijn gebaseerd op de resultaten van de Groenateliers.

Parken: plekken voor ontmoeting

Parken, en groen in zijn algemeenheid, zijn voor allochtonen in de allereerste plaats van belang als plek voor ontmoeting. Een park biedt daarvoor de rust en de ruimte. Het gaat vooral om ontmoeten in eigen kring: familie, vrienden, buurtgenoten. De ontmoetingen zijn sociaal gezien héél belangrijk. Zouden er geen parken zijn, dan zou men ongetwijfeld een andere plek zoeken.

Barbecueën en picknicken zijn belangrijke activiteiten tijdens welke het ontmoeten plaatsvindt. Het is fijn als de kinderen de ruimte hebben om te spelen.

Het belang dat aan parken wordt gehecht om elkaar te ontmoeten is groot onder alle groepen allochtonen: ongeacht de generatie en het land van herkomst. Er zijn ook geen tekenen dat de behoefte om elkaar op deze manier te ontmoeten de komende decennia zal veranderen. Zoals het nu is, is het een heel belangrijk deel van het leven van een allochtone Nederlander; dat verandert niet zomaar. Ook niet als bijvoorbeeld veel meer allochtonen uit de achterstandswijken werk zouden krijgen.

Het Park van de Toekomst

Allochtonen hebben niet zozeer een mening over de huidige parken in Nederland als wel wensen over hoe zij het liever zouden willen. En al die wensen zijn gekoppeld aan het ontmoeten.

Opvallend is dat het referentiepunt voor het Park van de Toekomst van allochtonen altijd parken zijn in het land van herkomst. Dat geldt óók voor de tweede generatie allochtonen.

De volgende elementen zijn het meest belangrijk in het Park van de Toekomst van allochtonen.

Voorzieningen voor barbecueën en picknicken

Denk aan picknicktafels, prieeltjes, kraantjes en prullenbakken. Voorzieningen om te zitten zijn bij voorkeur niet zomaar bankjes, maar picknicktafels waar meer mensen tegelijk aan kunnen zitten, en bij voorkeur een aantal tafels bij elkaar.

Prieeltjes, en in zijn algemeenheid overdekte mogelijkheden om te zitten, worden zeer gewaardeerd. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat allochtonen het Nederlandse weer vaak niet zo mooi vinden, maar ook dat ze dikwijls veel langer (soms de hele dag) in een park vertoeven. Om die reden worden ook toiletten op prijs gesteld.

Eten, drinken, barbecues en andere picknickspullen neemt men bij voorkeur zelf mee. Bijvoorbeeld een vaste barbecue zou voor problemen kunnen zorgen omdat er mogelijk onrein vlees op heeft gelegen. Kraantjes zijn gewenst omdat schone handen belangrijk zijn in de Islam.

Openlucht fitnessstoestellen

Met name Turkse vrouwen hebben een duidelijke wens om te sporten en zij zouden graag gebruik maken van fitnessstoestellen in parken. Daar zijn een aantal redenen voor. Ten eerste betekent buitenfitness dat de vrouwen niet samen met mannen in één ruimte hoeven te sporten. Ten tweede kijken veel Nederlanders vreemd op als ze iemand met een sluier zien trimmen. Dat geeft een ongemakkelijk gevoel. Sporten op een openlucht fitnessstoestel waarvan bekend is dat allochtonen daar ook op sporten, is dan veel prettiger. Een derde voordeel van buitenfitness is dat het geen kosten met zich meebrengt.

Bewegen in georganiseerd verband zou het gebruik van buitenfitness toestellen nog verder kunnen intensiveren. In Turkse parken zijn fitnessstoestellen een normaal onderdeel van het parkmeubilair.

Plukfruit en tuintjes

Veel allochtonen bewaren goede herinneringen aan hun kindertijd toen ze rond hun huis en in parken fruit konden plukken en meteen opeten. Velen wensen dat dit ook in de Nederlandse wijken en parken mogelijk zou zijn.

Ook de wens om zelf te tuinieren is er eigenlijk altijd. Hetzij in bloembakken, hetzij in een echte tuin. Wel verschilt de invulling van deze wensen tussen de verschillende groepen allochtonen. Zo gaven Surinaamse vrouwen in Utrecht aan interesse te hebben om groenten en fruit uit Suriname te verbouwen (eventueel in een kas). Dat zou een aanknopingspunt zijn voor gesprekken met Nederlanders over hun land van herkomst. Afghaanse vrouwen daarentegen hebben minder behoefte aan contact met Nederlanders, maar zouden graag met meerdere Afghaanse gezinnen een grote lap grond bebouwen en onderling de taken verdelen.

Bij deze wensen speelt zintuiglijke beleving een belangrijke rol. Allochtonen hechten waarde aan proeven, en het ervaren van kleuren en geuren.

Bloemen om je heen

Vrijwel alle allochtonen, ongeacht hun land van herkomst, zien graag véél bloemen in de parken. Bij Afghaanse en Iraanse vrouwen is dit het sterkst; zij worden graag volledig omringd door bloemen, bijvoorbeeld doordat de bloemen op pergola's groeien. Ook hier is zintuiglijke beleving een belangrijk argument.

Groen rond de woning

Wat betreft de directe woonomgeving is de wens van veel allochtonen dat binnen en buiten, privé en openbaar, vloeiend in elkaar overgaan. Hierdoor kan veel makkelijker contact ontstaan met burens en voorbijgangers. Bij voorkeur wordt de stenige omgeving aangekleed met veel groen. In dit verband wordt bijvoorbeeld verwezen naar de erven in Suriname, waar dieren rondlopen en fruitbomen staan. Surinaamse vrouwen in de Bijlmer zouden het enorm waarderen als dit ook in hun Nederlandse woonomgeving gerealiseerd zou kunnen worden, al was het maar op heel bescheiden wijze.

Randvoorwaarden

Wil het Park van de Toekomst voor allochtonen goed en prettig functioneren, dan zijn de volgende randvoorwaarden van belang.

In het park moeten duidelijke regels gelden. Bij voorkeur opgehangen op borden, bij de entree van het park. Hierdoor ervaren allochtonen de mogelijkheid om andere aanwezigen in het park op overtredingen van de regels aan te spreken. Zelf willen ze graag het goede gedragsvoorbeeld geven.

Honden zijn niet welkom. Allochtonen zijn er vaak bang voor en honden gelden als onrein.

Goede verlichting is belangrijk vanwege de veiligheid in relatie tot hangjongeren, drugsgebruikers etc.

Goed toezicht wordt buitengewoon belangrijk gevonden. De toezichthouder kan een politieagent zijn en/of een parkbeheerder. Bij voorkeur iemand in uniform, zodat hij gezag uitstraalt en duidelijk is dat hij kan worden aangesproken. Allochtonen zijn ook bereid om zelf een bijdrage te leveren aan het netjes houden van het park en elkaar daar op aan te spreken.

Veel allochtonen hebben een voorkeur voor grote parken, waar men de hele dag kan verblijven en waar alle voorzieningen zijn. Een andere wens is dat een park dicht in de buurt is, zodat men er te voet heen kan. Lange aaneengesloten stukken groen in de wijk (zodat je een wandeling zou kunnen maken) worden niet belangrijk gevonden.

Allochtonen willen graag participeren in het ontwerp of de herinrichting van hun park. Velen hebben een duidelijke mening over de inrichting van hun leefomgeving en waarderen het zeer als daarnaar wordt gevraagd. Vaak bestaat echter een enorme reeks aan teleurstellingen over de gemeente die niet luistert en/of haar beloften niet nakomt. Het gevoel is dat bureaucratische regeltjes de uitvoering van goede ideeën zullen belemmeren. Voorts is taal nog steeds een groot probleem voor goede communicatie. Het resultaat is dat men niet meer naar inspraakavonden gaat. De Groenateliers laten zien dat, met een passende aanpak, participatie van allochtonen bij de inrichting van de leefomgeving wel degelijk een succes kan zijn.

Elleke Steenberg benadrukt twee zaken die van belang zijn bij het opzetten van Groenateliers voor allochtonen. Ten eerste het overwinnen van het wantrouwen om zo mensen bereid te vinden deel te nemen. FORUM voerde hiervoor huis-aan-huis gesprekken. Ten tweede is van belang dat voldoende tijd beschikbaar is voor de ateliers; allochtonen gaan anders met hun tijd om dan de op efficiency gerichte Nederlanders.

Contact met natuur

Contact met natuur of wandelen zijn voor allochtonen geen redenen om naar een park te gaan. Natuur is vooral decor.

Allochtone kinderen spelen in zijn algemeenheid vrij weinig buiten en al helemaal niet in de natuur. Van 'natuurlijk spelen' worden de kinderen en het huis maar vies. Een afgerasterde speeltuin met kleurige speeltoestellen wordt daarentegen juist wel gewaardeerd. Elleke Steenbergen noemt het zeer beperkte contact met natuur van allochtone kinderen reden tot zorg voor de toekomst.

Een oorzaak van de zeer beperkte aandacht voor natuur is mogelijk dat natuur in het land van herkomst nog zo overvloedig aanwezig was, dat het vanzelfsprekend was en ook in Nederland nog steeds zo wordt gezien. Een andere mogelijke oorzaak is dat voor migranten, die een leven moeten opbouwen in een nieuwe maatschappij, andere behoeften dan contact met natuur prioriteit hebben.

Integratie

Allochtonen gaan niet naar een park met als doel contact te maken met Nederlanders. De bijdrage van parken aan de integratie is wellicht toch wat minder groot dan beleidsmakers en beleidsstukken ons doen geloven. Als anderen in het park aanwezig zijn, is dat niet erg, maar het ontmoeten is uitsluitend gericht op mensen uit eigen kring. De groepen 'klitten bij elkaar'. Allochtonen knopen geen praatje aan met anderen, zoals Nederlanders dat doen.

Wel zou het zo kunnen zijn dat het meer wederzijds begrip tussen autochtonen en allochtonen kweekt als men samen het park gebruikt en bedoeld of onbedoeld een kijkje krijgt in elkaars sociale leven. Zo draagt een moslima op een fitnessstoestel waarschijnlijk wel bij aan een veranderende beeldvorming bij Nederlanders over moslimvrouwen.

Op weg naar het Park van de Toekomst voor allochtonen

Wat is er nodig om het Park van de Toekomst voor allochtonen dichterbij te brengen?

Het belangrijkste is om allochtonen te betrekken bij het ontwerp: "Denk niet over de hoofden van de allochtonen heen, maar denk mét ze. Werk minder vanuit de theorie en het onderzoek, maar meer vanuit de praktijk. Betrek eerst de mensen, maak dan het beleid. Dat resulteert in beter beleid en zo creëer je tevens bewustzijn van en betrokkenheid bij de leefomgeving. Dat kan ook nog eens het milieubewustzijn in het eigen huishouden bevorderen."

Elleke Steenbergen constateert echter wel dat het niet gemakkelijk is om gemeenten te interesseren voor Groenateliërs met allochtonen. Haar ervaring is dat 'groen' een enorme sluitpost is bij gemeenten. Ondanks de beschikbaarheid van subsidie kostte het veel moeite om vijf gemeenten te vinden die wilden meewerken aan de Groenateliërs. Een ander probleem is dat gemeenten weinig feeling hebben voor het communiceren met allochtonen. Een veelgehoorde uitspraak is dat 'de gemeente toch allang inspraakavonden organiseert'. Ook bleek vaak onduidelijk bij welk gemeenteloket FORUM aan moest kloppen. Integratie? Groen? Wijkvernieuwing?

Kansen en belemmeringen voor de toekomst

Een trend in de maatschappij die een belemmering zou kunnen zijn voor het allochtone Park van de Toekomst is de beweging van Geert Wilders. Sinds de moord op Van Gogh en zeker sinds de opkomst van Wilders voelen allochtonen, laag- en hoogopgeleid, zich een stuk onveilig in de openbare ruimte. Als deze ontwikkeling doorzet, zou het kunnen betekenen dat allochtonen niet meer gaan picknicken in de parken.

Als grootste kans om het allochtonen Park van de Toekomst dichterbij te brengen noemt Elleke Steenbergen: luisteren naar de wensen van allochtonen. Dan blijkt dat de wensen van allochtonen en autochtonen heel goed te verenigen zijn!

Bijlage 9 Interview Willy Leufgen

4 juni 2010

Willy Leufgen is, samen met Marianne van Lier, initiatiefnemer van netwerk Springzaad. Dit is een netwerk van professionals die zich bezighouden met natuur en kinderen. Leden van het netwerk zijn mensen uit het onderwijs, de buitenschoolse educatie en opvang, NME-medewerkers, pedagogen, ontwerpers en ecologisch hoveniers. Springzaad werkt aan meer natuurrijke, avontuurlijke, speelse buitenruimte.

Willy Leufgen heeft de interviewvragen schriftelijk beantwoord.

Op welke manier kunnen parken belangrijk zijn voor kinderen? Is er ook een betekenis voor het latere leven als volwassene?

Op talloze manieren. Eindeloos veel vormen van buitenspel, sport en beweging, ontspanning en natuurnabije recreatie zijn hier mogelijk. Dit alles met of zonder volwassen aandacht/begeleiders, en in de regel informeler dan in schoolverband. Haast het totale onderwijspakket van het lagere en voortgezet onderwijs/de buitenschoolse educatie zou ook kunnen plaatsvinden in parken en andere stadsnatuur en groenvoorzieningen. Dit gebeurt bijvoorbeeld in landen als Groot-Brittannië en Duitsland al regelmatig. En dan bedoelen wij niet uitsluitend natuur- en milieueducatie, natuurervaring en -beleving, kunstzinnige vorming en lichamelijke opvoeding/sport, maar ook vele wereldoriënterende vakken als geografie, geschiedenis, gezondheidszorg, land- en tuinbouw, diervverzorging etc.

Parken zijn dan van wezenlijk belang/heel belangrijke locaties voor de vorming en geestelijke en lichamelijke gezondheid van jonge mensen én volwassenen! Van 0-99, zoals sommige buurtparken hun doelgroep al noemen.

Is het belang van parken voor kinderen onveranderlijk of wordt het mede bepaald door maatschappelijke veranderingen? Zo ja, welke relevante trends in de samenleving signaleert u?

Uiteraard spelen maatschappelijke veranderingen ook een ingrijpende rol in het leven van kinderen. In het afgelopen decennium is er in stijgende mate belangstelling voor avontuurlijke, natuurrijke speel- en leerlandschappen op alle mogelijke locaties waar kinderen leren en/of hun vrije tijd besteden. Dus ook in parken en andere stadsnatuur. En dit wordt ook in groeiende mate zichtbaar in het aantal nieuwe natuurspeelterreinen in Nederlandse en Vlaamse parken. Daarnaast begroeten wij de tendens naar meer passende en duurzame horeca- en andere recreatieruimte in parken.

Wat vindt u (in het licht van de eerste vragen) van het gemiddelde Nederlandse park anno 2010?

Wij hebben geen idee hoe het *gemiddelde* park eruit ziet... Wel valt ons op dat te veel parken en groenvoorzieningen in Nederland slecht of zelfs nauwelijks bezocht worden (in vergelijking met onze buurlanden bijvoorbeeld) als er geen aantrekkelijke horeca, verfijnde tuinen, speelgelegenheden, kinderboerderijen of dergelijke voorzieningen die 'verleiden tot verblijf', te vinden zijn.

Hoe ziet uw Park van de Toekomst eruit? Met andere woorden: Hoe ziet een park in 2050 eruit dat optimaal is ingericht voor kinderen? Wat zijn de pedagogische argumenten voor deze keuze? Voorbeelden van bestaande parken welkom, ook buitenlandse.

Heel divers wat betreft het aanbod: natuurrijk, spannend, ook qua ontwerp: veel water, reliëf, bos/struweel om te verstoppen, plekken waar kinderen heerlijk kunnen aanmodderen, maar

ook kunnen uitrusten, picknicken, zitplekken/verblijfsplekken voor ouders en verzorgers, ontmoeting met tamme en wilde dieren, bespeelbare kunst, veel spontane muziek, ruimte voor sport en spel, vliegeren, alle mogelijke cultuur en natuur voor en met kinderen.

Aan welke voorwaarden moet het Park van de Toekomst verder voldoen om het optimaal te laten functioneren? Denk aan beheer, educatie, ruimtelijke en functionele relatie met omringende wijken en groenstructuren, burgerparticipatie bij inrichting en beheer etc.

Veel Nederlandse parken liggen op te grote afstand van kinderen en volwassenen. Nieuwe parken zouden midden in de wijk, ruim en fraai aangelegd moeten worden, niet alleen op goedkope restruimte. Educatie vraagt om vernieuwend denkende en werkende, creatieve volwassenen die in of nabij de parken informele activiteiten aanbieden, 'in alle vrijheid'. En ouders en onderwijzend personeel die de groene ruimte in parken e.d. weten te vinden en te gebruiken.

Burgerparticipatie zou hierbij een sleutelrol kunnen spelen. Dit vraagt overigens wel meer kennis bij de 'gemiddelde burger' van alle facetten die spelen bij de inrichting, het beheer en gebruik van parken! 'Groene vakken' moeten weer in het basispakket van ons basisonderwijs. Kennis der natuur/horticultuur holt met sprongen achteruit!

Welke kinderen komen in het Park van de Toekomst? Wat doen en beleven zij er?

Liefst alle mogelijke leeftijden, culturen, de hele regenboog, en ook mindervalide (voor zover die dan nog worden geboren...). Alle natuurvriendelijke vormen van stadse (en verstedelijkt platteland, iets anders bestaat nu al nauwelijks nog) cultuur in een natuurrijke, avontuurlijke, spannende, fraaie entourage, veel echte natuurbeleving en ruimte voor tuinieren, de nodige (re-)creatie, beweging, sport en spel.

Vervult het Park van de Toekomst nog andere maatschappelijke functies? Zo ja, welke en is er een relatie met de rol die het speelt voor kinderen?

De bovengenoemde functies gelden natuurlijk ook voor volwassenen.

Waarom bestaat dit park nog niet? Wie moeten in actie komen om het te realiseren en wat moet gebeuren? Is er een rol voor de (rijks)overheid? Wat zijn kansen en belemmeringen?

Parken die uitzonderlijk goed gebruikt worden, heel veel mensen aantrekken etc. bestaan nu al, en bestonden ook al 40 of 80 jaar geleden. Een Vondel- of Sarphatipark bijvoorbeeld vraagt 'alleen' regelmatig om een opfrisbeurt, vernieuwende elementen. Veel parken in het 'nieuwe' Berlijn zijn van een verfrissend informele aard, gunstig gelegen bij drukke, levendige wijken, worden gedragen door haast alle bevolkingsgroepen. Niet alles is hier 100% ingevuld; rustplekken, ruime ligweiden en laagdrempelige terrassen en horeca lokken mensen om te verblijven. Voorbeelden: Goerlitzer Park, Berlin; De Prettige Wildernis, Gent.

Burgerparticipatie speelt hier een wezenlijke rol, en een overheid die dit soort plannen ondersteunt. En die niet als in Amersfoort de dromen van de omringende bewoners dreigt te minimaliseren tot kleine 'schaamgroenplekken' op een potentieel prachtig terrein, te weten Het Groene Spoor. Want dure woningbouw lijkt voor de zoveelste keer lucratiever dan een uniek park in wording. Dus: uiteraard is er een stimulerende en faciliterende rol voor de overheid.

Kansen zijn er ruimschoots in Nederland, *know how* rondom inrichting en gebruik idem, maar de belemmerende factoren *geld* en *moed* tot unieke samenwerking in multidisciplinaire teams van vakmensen en constructieve leken (burgers) ontbreekt nog te vaak. Onder multidisciplinaire teams verstaan we, dat niet alleen tuin- en landschapsarchitecten, ontwerpers, planologen en dergelijke over de invulling van parken beslissen, maar ook bijvoorbeeld pedagogen, welzijnswerkers, ecologen, gezondheidsdeskundigen, demografen, verkeersdeskundigen en dergelijke en dat in nauwe samenwerking met omwonenden!

Bijlage 10 Interview Adriaan Geuze

8 juni 2010

Adriaan Geuze is landschapsarchitect. Hij is oprichter en eigenaar van het internationale bureau voor landschapsarchitectuur West8 en visiting professor aan Harvard-universiteit.

Stadsparken

Wat is een goed stadspark en waar moet dat aan voldoen?

Boy meets girl

Stadsparken zijn een uitvinding van de 19^e-eeuwse stad. En die parken zijn een daverend succes. De reden dat ze zo aantrekkelijk zijn, is dat ze een eigen cultuur hebben. Mensen komen er naar toe, omdat ze erbij willen horen. Niet alleen omdat de mens een 'urban victim' is, en groen om zich heen moet hebben, dat is maar betrekkelijk de waarheid. In het stadspark laat je je hondje uit, je gaat erheen omdat je mensen wilt ontmoeten, of omdat je met je kind naar een zwembadje of een speelweide wilt. 'Boy meets girl', dat is het stadspark.

Succesfactoren

Er is zeer veel onderzoek gedaan naar waarom sommige parken een succes zijn en andere niet. Het PBL moet deze literatuur zeker meenemen. Zie het grote standaardwerk van Jane Jacobs; dit is de beste analyse en samenvatting van al die onderzoeken.

Drie factoren die zeer belangrijk zijn voor een succesvol park:

1. Een overlap van verschillende gebruikersgroepen. Dat krijg je doordat rondom een park stedelijkheid is en verschillende vormen van stad, dus niet alleen woonwijken, maar ook kantoren en winkels.
2. Voorts speelt begrenzing een belangrijke rol. Een park heeft een duidelijke grens nodig waardoor de gebruiker weet 'nu ben ik erin, nu gedraag ik mij anders' (hond loslaten, niet meer op kind hoeven letten).
3. Belangrijke stedelijke routes moeten beslist overlappen met parken. Anders kun je direct de helft van de gebruikers wegstrepen. Een kind dat naar school gaat, zou er elke dag langs moeten komen.

Geen functiescheiding

Het Park van de Toekomst is niet ingedeeld in functies, zoals de typische jaren zestig parken. Wat de 19^e eeuwse parken tot een succes maakt, is hun sterke poëtische kwaliteit. Ze hebben een a-functioneel narratief of illusie (zoals muziek of poëzie), die maakt dat ze niet functioneel zijn opgedeeld. Gebruikerscategorieën hebben niet allemaal hun eigen domein, maar moeten de ruimte met elkaar delen.

Een voorbeeld van een opgedeeld park is het Zuiderpark in Rotterdam. Dat is voor 80% verdeeld in gebieden met elk een eigen functie. Veel van die stukken zijn zelfs omheind. Daardoor wordt de openbaarheid nauwelijks beleefd. Dat vinden mensen niet prettig. Dit park is daarom net opnieuw gerealiseerd om deze onvolkomendheid op te heffen. Een ander voorbeeld is recreatiegebied Het Twiske, een 'bordjes-park'. Een goed park moet als vanzelf leesbaar zijn, je moet vanzelf begrijpen wat er kan.

Wat je wilt, is dat subculturen zich gaan hechten aan het park. Een moeder met een kind komt er andere moeders met kinderen tegen en dat is prettig voor die groep. Maar het moet vervolgens niet zo zijn, dat de gays er niet mogen komen. Juist die overlap is zo interessant aan parken.

De stadsparken anno 2010

Zijn er genoeg stadsparken gemaakt en zijn ze goed genoeg gemaakt? Dat zijn interessante vragen. In Rotterdam hebben we bijvoorbeeld een park van Zocher, aan de Maas. Ruimtelijk misschien wel het mooiste park van Nederland, maar qua gebruik een van de slechtst functionerende parken. Dat komt doordat het niet voldoet aan de eisen: het sluit niet aan op routes, sluit niet aan bij woonmilieus, heeft slechte randen en is door infrastructuur en Medisch Centrum Dijkzicht afgesneden van de stad. Het heeft geen stapeling van verschillende gebruikersgroepen en culturen.

Als een stadspark niet functioneert, kun je kijken of het vernieuwd kan worden zodat het wél gaat voldoen aan de eisen voor een goed functionerend park. Daarbij is kleiner maken vaak een goede optie. En anders: opheffen.

Voorbeeld

Het park in Leidsche Rijn, Utrecht (ontworpen door West8) is een manifest van dit verhaal. De vraag was een park van 300 ha. West8 maakte de analyse dat een park van die omvang in de periferie, in suburbia, niet kan slagen. Niet ruimtelijk-sociologisch, niet als investeringsplaatje en al helemaal niet als beheeropgave. Wie bestrijdt het onkruid, leegt de prullenbakken, bewaakt de veiligheid?

West8 ontwierp een park met een kleine, omheinde kern van 40-50 ha (vergelijkbaar met het oppervlak van het Vondelpark; en dat is al aan de grote kant). Daar werd een volstrekte openbaarheid gerealiseerd, volledig gericht op alle vormen van gebruik die zich niet de ruimte toe-eigenen, maar wel welkom zijn. Op de resterende hectares kunnen bijvoorbeeld volkstuinen en sportvelden worden aangelegd en villa's gebouwd.

Het metropolitane landschap

Nederland heeft geen stad als Londen of Parijs. Wij hebben een stad die zich uitstrekt van Leiden tot Deventer en van Alkmaar tot Antwerpen. Inclusief België een metropool van 10 - 12 miljoen mensen. Daarin ligt een prachtig cultuurlandschap en dat komt in de knel. Er is genoeg buffergebied, uitloopgebied, natuurreservaat. Maar er is steeds minder cultuurlandschap. Daarom moet het beschermd worden. Niet op slot, maar landbouw, waterhuishouding, recreatie en natuur moeten het mandaat krijgen. Maar stop hier met het begrip 'natuur', hou op met 'park'. Noem het 'het metropolitane landschap'. En dat moet de status van park krijgen. Het is geen park, maar je moet het wel die status geven. Geef boeren een blijvende plek, anders eindigt het cultuurlandschap.

Helaas investeert het rijk tot op de dag van vandaag in gebieden als de Rottemeren en de Maarseveense Plassen. Dat heeft zelfs een naam: Groen (in en) om de stad. Maar je moet niet de parken achter de automobilist aandragen.

Voorbeeld

Park Lingezegen (tussen Arnhem en Nijmegen). Een voorbeeld waarvan het Planbureau moet zeggen dat we dat niet moeten willen. Daar heb je een prachtig Overbetuwe landschap met dorpjes, boerderijen, komgebieden. Wie daar de schoonheid niet van ziet, moet heropgevoed worden. Het cultuurlandschap is de belangrijkste reden dat ik in Nederland woon.

De reden dat dit soort parken toch gemaakt worden, is misschien politiek. Politici zijn altijd voor groen, voor mensen, voor natuur. Er lijkt bovendien een spraakverwarring te zijn: we willen het cultuurlandschap beschermen en dat doen we door er een 'park' van te maken. Noem het beter gewoon bij de naam: cultuurlandschap.

Ruimtelijke ordening

Biedt onze ruimtelijke ordening de mogelijkheid om deze parken te realiseren?

RO draagt niet bij aan duurzaam Nederland

Onze RO is een totaal nutteloze sector, heeft geen enkele meerwaarde. Ze draagt niet bij aan een beter, schoner, duurzamer, voortvarend Nederland. Vraag het je buurvrouw; die vindt Nederland verrommeld. Rij zelf over de A2 van Utrecht naar het westen. Voorbij Gouda vergaat je het lachen.

Het ruimtelijk beleid is een verzameling bezweeringen, waar je het alleen maar mee eens kunt zijn. Bijvoorbeeld: niet bouwen in het landschap, maar vlakbij de stad. Tja, logisch. En vervolgens zijn er procedures. Stel je wilt een camping tussen Arnhem en Nijmegen. Volgens het bestemmingsplan vast niet mogelijk, maar met een beetje zeuren bij de wethouder wordt het plan wel gewijzigd.

Een nieuwe RO

De RO moet opnieuw worden uitgevonden. Haar doel moet zijn het optimaliseren van de ruimtelijke inrichting, *voor de samenleving*. Die samenleving heeft een aantal grote issues: mobiliteit, duurzaamheid, waterhuishouding, leefbaarheid van de grote steden, duurzame landbouw. Dit zijn onderwerpen waarover in het algemeen zeer veel consensus is. Neem mobiliteit. Natuurlijk wil de ene partij meer asfalt en de ander meer OV, maar we zijn het er in ieder geval grondig over eens dat mobiliteit in onze Randstad zeer belangrijk is. Welnu, de RO moet helpen die agenda's te realiseren. Ze zou een faciliterende rol moeten hebben. En dat doet ze nu niet; er zit geen visie achter.

Dus niet: een streekplan maken om te bepalen hoe Zuid-Holland er als integraal idee uitziet. Maar een centrale strategie formuleren, zoals de Deltawerken of de sanering van de mijnstreek dat waren. De centrale opgave voor de Deltawerken was: Hoe zorgen we dat Nederlanders maximaal eens in de 20.000 jaar met een overstroming te maken krijgen? En vervolgens werd dat stap voor stap gerealiseerd, met een democratisch implementatieproces. Dat is dus een wezenlijk andere vorm van planning. Pas die traditie eens toe op het buitengebied, op Vogelaarwijken. Dan breng je de belangrijke maatschappelijke vragen in relatie tot ruimtelijke ordening.

Dit betekent overigens niet dat de Wet op de Ruimtelijke ordening nutteloos is. De gebruikelijke procedures zijn zeer geschikt voor de locale schaal, voor de inpassing van een hockeyveld in Zeist. De wethouder komt daar prima uit met zijn burgers. Daar zijn bestemmingsplannen, bezwaarprocedures en MER's nuttig. Het heeft echter geen enkele zin als de samenleving zijn grote opgaven ophangt aan of afhankelijk maakt van deze wetgeving.

Planningstraditie biedt hoop

Wij komen uit een planningstraditie waar we trots op mogen zijn. Denk aan het werk van Thijsse, Leeghwater, Berlage, Lely, Mansholt. Nederland is het meest geplande land op aarde. Van 1300 tot 1970 ging het goed. Nu moeten we ons hernemen.

Buitenland

In het buitenland gaat men heel anders om met ruimtelijke ordening.

Ten eerste: De eerste fase van RO is bescherming, niet overal alles doen. Denk aan Jac. P. Thijssen in Nederland. In het buitenland is dat over het algemeen goed ontwikkeld. Nederland is daarin tegenwoordig heel slecht, we kunnen niets beschermen. Achter de komma kan er altijd weer wat. Alleen de Waddenzee heeft een behoorlijke status. Ook landen als Polen, met een heel jonge RO, zijn daar gewoon beter in.

Ten tweede: In het buitenland zijn uitspraken van RO heel evident. Men wijst heel precies op de kaart aan wat waar mag. Per sloot, per boom. En dat is het dan, dat is de afspraak. Geen procedure, maar een spelregel. Geen ontwikkelaars die er nog wat bij ritselen. Hou je je niet aan de spelregels, dan is het 'illegal'.

Ten derde: In Nederland is de RO een sector, een industrie. Allerlei belangen zijn erin vertegenwoordigd: de ontwikkelaars, de bouwers, de natuur en landschap scene, landbouworganisaties, woningcorporaties, waterschappen. Er is een zichzelf in stand houdend gilde met zijn eigen arena's, permanente actie van overleg, compromis, chantage, koppelverkoop en politisering. Hiertussen maakt de overheid ook nog eens bestuurlijke tussenlagen. Een merkwaardig moeras waar alleen maar giftige dampen uit komen. Hieruit resulteert een aanpak van gedogen, compromissen en korte termijn visies. Voor een burger is het 100% willekeur, ondemocratisch. Volkomen middeleeuws.

Voorbeeld: "Ik ben lid van de ANWB omdat ik graag geholpen wil worden als ik met pech langs de weg sta. Op een of andere manier schijnt die organisatie ook gemandateerd te zijn om allerlei opvattingen te hebben over het gebied tussen Rotterdam en Delft. Natuurmonumenten, waar ik ook lid van ben, heeft daar eveneens een positie in het debat gekregen. Die partijen zouden zogenaamd mijn belang vertegenwoordigen, terwijl ze dat helemaal niet doen. Zij kunnen niet eens mijn belang kennen. Horen die lidmaatschappen ook bij de democratie? We hebben al vier overheidslagen."

In het buitenland is dit niet aan de orde. Daar zijn natuurlijk ook belangentegenstellingen, maar daar is het niet zo dat die partijen op elk congres, bij elke gemeenteraadsvergadering, aan tafel zitten.

Aan het einde van het gesprek komen de ernst van de situatie in de Randstad en de noodzaak tot vernieuwing van de RO nogmaals voorbij:

"Ik woon in Rotterdam, maar het lijkt wel Los Angeles. Rotterdam is door een besluit van Jan Pronk opgesloten geraakt in een kassengebied even groot als het Westland. Daarnaast hebben stadsregio en provincie besloten dat we moeten groeien en dus uitlegwijken maken: Pijnacker, Berkel- en Rodenrijs, Delft-Noord, Zoetermeer-Zuid, Barendrecht, Zoetermeer, Spijkenisse etc. zijn allemaal verdubbeld tot verdrievoudigd. Weg kleinschaligheid. Rotterdam heeft al een groot deel van haar ommeland moeten opgeven gedurende de wederopbouw. Nu doen extreme suburbanisatie en kassenbouw de stad echt de das om. Mensen met een opleiding en een baan verlaten de stad, zo niet de provincie. Hoe blijven de achterblijvers een coherente en vitale samenleving vormen? Een zeer ernstige situatie. In ongeveer 10 jaar tijd ging mijn leefomgeving eraan."

En hoe dat gebeurde? De veronderstelling dat je als burger invloed hebt op wat er gebeurt, is een absolute misvatting. De democratie functioneert hier niet. De regie moet terug bij ons allen, dat is: bij de overheid.

Bijlage 11 Urban Design debat: De meerwaarde van groen voor een vitale stad

13 april 2010

Deelnemers lunchdebat:

- Thor Smits, hoofd afdeling Stedenbouw en Landschap van de gemeente Arnhem
- Pieter de Greef, medewerker dienst Stedenbouw + Volkshuisvesting (DS+V) Rotterdam
- Jos Gadet, senior planoloog Dienst Ruimtelijke Ordening Amsterdam
- Bert Gijsberts, voorzitter van de VHG, branchevereniging van ondernemers in het groen (ca. 1200 leden)

Het debat werd geleid door Paul Splinter, redacteur van het tijdschrift Stedelijk Interieur.

Stellingen

Voor het debat waren door de deelnemers de volgende stellingen geformuleerd.

Thor Smits, gemeente Arnhem

- Openbare ruimte zonder groen voelt nooit echt openbaar.
- Haal groen uit de sfeer van beheer: strategisch groenbeleid moet speerpunt zijn in de ruimtelijke ontwikkelingsagenda van een stad.

Jos Gadet, DRO Amsterdam

- Blijkens het Grote Groenonderzoek hebben investeringen in het groen een multipliereffect op de vestiging van hoog opgeleiden (zoals kenniswerkers) en bedrijven in de regio. Groen doet ertoe in een 'global economy' waarin kenniseconomische bedrijvigheid relatief footloose is.
Hiermee profileert groen zich meer dan ooit als een vestigingsconditie voor economie, en is de kwaliteit van het groen een niet te verwaarlozen onderdeel geworden van de stedelijke economie, en dus van het ruimtelijk beleid.

Pieter de Greef, DS+V Rotterdam

Het onder de aandacht brengen van groen bij de beslissers in de gemeente vraagt:

- een proactieve houding;
- het verbinden van sociale, gezondheids, duurzaamheids, economische en het versterken van de stad-aspecten aan de groenopgaven;
- en het centraal stellen van de bewoners en gebruikers.

Bert Gijsberts, VHG

- Het openbaar groen heeft grote economische waarde en moet als activa op de balans van de gemeente.
- Het besef van de meerwaarde van groen, ook financieel, zal de besluitvorming om meer te investeren in groen bevorderen.

Gebruik en waardering stedelijk groen

In **Amsterdam** is in 1996 en 2009 een onderzoek uitgevoerd naar het gebruiksgroen (zie ook http://www.dro.amsterdam.nl/@199088/het_grote/). Uit het onderzoek blijkt dat in die periode ruim twee keer zoveel Amsterdammers gebruik zijn gaan maken van het groen. Mensen die in 1996 al gebruik maakten van het groen, zijn dat gemiddeld genomen ook vaker

gaan doen. Overigens zijn er wel verschillen tussen de stadsdelen: binnen de ring wordt veel gebruik gemaakt van het groen, maar buiten de ring valt het gebruik tegen.

Ook de motieven voor het gebruik van het groen zijn veranderd. Waren de parken in de jaren '90 nog vooral de groene contramal van het stedelijk rood, in 2009 werden de parken vooral gezien als groene ruimtes met stedelijke activiteiten. Meer en meer zijn het de plekken waar het stedelijk leven zich afspeelt.

Over de waarde van het groen: circa de helft van de ondernemers die gevestigd zijn aan een Amsterdams park, noemt het park als één van de vestigingsmotieven.

In **Rotterdam** is de afgelopen jaren enorm geïnvesteerd in het stedelijk groen. 4 stadsparken ondergingen een volledige transformatie. Desondanks is de perceptie van de bestuurders van de stad 'dat het zo langzaam gaat met het groen'.

Ook in Rotterdam heeft onderzoek plaatsgevonden naar het gebruik van het groen. En ook in deze stad is sprake van een toename van het gebruik en de waardering van het groen. Opvallend is dat het buurt- en wijkgroen het meest wordt gebruikt, maar het minst wordt gewaardeerd. De gemeente verbindt hier dan ook de conclusie aan dat meer aandacht nodig is voor het groen in de directe leefomgeving van de burger.

De waardering van het gebruiksgroen van het Rotterdamse 'ommeland' is laag. De gemeente wil dit verbeteren door o.a. stadslandbouw en meer aan te sluiten bij de wensen van (potentiële) gebruikers, o.a. de jeugd.

Arnhem is uitgeroepen tot Groenste Stad van Europa. Volgens Thor Smits heeft het groene karakter van de gemeente een belangrijke economische betekenis doordat plaatsen met een aantrekkelijk woonmilieu ook interessante locaties zijn voor bedrijven. Werken volgt wonen, zo is de gedachte. Arnhem zet haar groen in als Unique Selling Point.

De economische waarde van groen

Jos Gadet (**Amsterdam**) stelt zich op het standpunt dat inmiddels voldoende empirische onderbouwing bestaat voor de waarde van groen. Verder onderzoek is niet nodig. Dat groen allang niet meer een restpost is, blijkt bijvoorbeeld uit de recente Structuurvisie Amsterdam waarin ten opzichte van de vorige visie de aandacht en het budget voor groen enorm is toegenomen.

Thor Smits signaleert dat in **Arnhem** weliswaar voldoende budget is voor de beeldbepalende parken, maar dat investeren in buurtgroen veel moeilijker ligt. Hij adviseert om groen niet teveel de financiële hoek in te trekken. Daarmee wordt het in tijden van crisis juist erg kwetsbaar. Groen hoort veeleer thuis op de 'maatschappelijke balans', samen met waarden als creativiteit en zorg. De maatschappelijke balans gaat over de kwaliteit van leven in een stad.

Smits trekt een interessante vergelijking tussen de kosten van beheer van groen vs. beheerkosten van stenige openbare ruimte: € 0,02 – 0,45 voor groen vs. € 3,60 voor de stenige openbare ruimte.

Bert Gijsberts (**VHG**) illustreert de waarde van parken door te stellen dat het Vondelpark de omzet draait van de Efteling. Ook verwijst hij naar de gemeente Deventer, die zijn gemeentelijk groen voor 1 miljard op de balans heeft staan. Dit maakt het veel gemakkelijker om budget vrij te maken voor onderhoud.

Voorts stelt Gijsberts dat de investering in de aanleg van groen meestal geen groot probleem is, maar dat de budgetten voor beheer en onderhoud ten prooi vallen aan gemeentelijk politiek

geweld. Dit is kapitaalsvernietiging: wordt een park niet goed onderhouden, dan is al snel renovatie nodig. Gijsberts pleit voor de vuistregel dat bij de aanleg van een park direct 10 tot 15 jaar onderhoud meegebudgetteerd wordt.

In **Rotterdam** vond de afgelopen vijf jaar een grote verandering plaats in de positionering van het groen. Het Groenbeleidsplan uit 2005 beschouwde het groen nog als 'fysieke structuren in de stad'. In recente jaren wordt de groenopgave in een veel bredere context gezien: groen als belangrijke factor in de sociaal-economische vooruitgang van de stad. Zelfs de VVD in Rotterdam is nu voorstander van het planten van bomen. Pieter de Greef: "De crux is de koppeling aan sociale vraagstukken. Mensen in de stad, vooral de jonge gezinnen, voelen het gemis aan groen, aan bomen en parken. Daar moeten we aan tegemoet komen, zodat ze niet wegtrekken uit de stad. Daarvoor zijn de gebundelde krachten van alle gemeentelijke diensten nodig."

De (nabije) toekomst van het stedelijk groen

Jos Gadet stelt dat in **Amsterdam** het meest succesvolle groen is gelegen in wijken die in de Middeleeuwen werden gebouwd. "Misschien moet je het groen dus juist schaarser maken, en het resterende groen een enorme kwaliteitsimpuls geven."

Arnhem overweegt om onderscheid te gaan maken tussen het 'structureel groen van de stad' en 'de rest', waarbij de gemeente de zorg heeft voor de eerste categorie, en de tweede categorie verkocht zou kunnen worden aan particulieren.

Zowel Arnhem als Rotterdam zien als belangrijke strategie voor de ontwikkeling van het gemeentelijk groen de koppeling aan hotte politieke issues zoals de prachtwijken en de stedelijke klimaatopgave. Dergelijke strategische koppelingen zijn een belangrijke voorwaarde voor groen succes.

Een belangrijk thema van Urban Design was 'groen en de stad'. De foto's hierna tonen de speerpunten van het themaplein Groen en de Stad.

Klimaat

Groen dempt op warme dagen de temperatuur in de stad en verbetert daarmee het stadsklimaat. Planten op daken verbeteren de isolatie en verminderen het energieverbruik. Parken en natuur bieden ruimte voor waterberging, belangrijk in tijden van overvloedige regenval.

Groen de Stad
www.groenendestad.nl

Gezondheid

Groen ontspant en verlaagt stress. Slim ingerichte, groene wijken zorgen ervoor dat bewoners meer bewegen. Vooral kinderen spelen vaker buiten als er parken en speelnatuur in de nabije omgeving zijn: dat kan zorgen voor 15% minder overgewicht en het is goed voor hun sociale ontwikkeling.

Groen de Stad
www.groenendestad.nl

Stad en land

Groene routes richting platteland en natuur nabij de stad verbeteren het landschap, vergroten recreatiemogelijkheden en voorkomen verrommeling van de ruimtelijke omgeving. Via doorlopende wandel- en fietsroutes kunnen stedelingen hun omgeving verkennen. Dat draagt bij aan kennis over planten, dieren, cultuurhistorie, landbouw en voedsel.

Groen de Stad
www.groenendestad.nl

Biodiversiteit

Groen levert een belangrijk leefmilieu voor planten en dieren. In en nabij steden komen verrassend veel soorten voor, juist omdat de omgeving zoveel variatie biedt. Groene routes verbinden natuurgebieden, zodat planten en dieren zich kunnen verspreiden en voortplanten.

Groen de Stad
www.groenendestad.nl

Verschenen documenten in de reeks Werkdocumenten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu vanaf 2008

Werkdocumenten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, te Wageningen. T 0317 – 48 54 71; F 0317 – 41 90 00; E info.wnm@wur.nl

De werkdocumenten zijn ook te downloaden via de WOT-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

2007

- 47 *Ten Berge, H.F.M., A.M. van Dam, B.H. Janssen & G.L. Velthof.* Mestbeleid en bodemvruchtbaarheid in de Duin- en Bollenstreek; Advies van de CDM-werkgroep Mestbeleid en Bodemvruchtbaarheid in de Duin- en Bollenstreek
- 48 *Kruit, J. & I.E. Salverda.* Spiegeltje, spiegeltje aan de muur, valt er iets te leren van een andere plannings-cultuur?
- 49 *Rijk, P.J., E.J. Bos & E.S. van Leeuwen.* Nieuwe activiteiten in het landelijk gebied. Een verkennende studie naar natuur en landschap als vestigingsfactor
- 50 *Ligthart, S.S.H.* Natuurbeleid met kwaliteit. Het Milieu- en Natuurplanbureau en natuurbeleidsevaluatie in de periode 1998-2006
- 51 *Kennismarkt 22 maart 2007; van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten MNP in 27 posters*
- 52 *Kuindersma, W., R.I. van Dam & J. Vreke.* Sturen op niveau. Perversies tussen nationaal natuurbeleid en besluitvorming op gebiedsniveau.
53. *Reijnen, M.J.S.M.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. National Capital Index version 2.0
53. *Windig, J.J., M.G.P. van Veller & S.J. Hiemstra.* Indicatoren voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Biodiversiteit Nederlandse landbouwhuisdieren en gewassen
53. *Melman, Th.C.P. & J.P.M. Willemen.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Coverage protected areas.
53. *Weijden, W.J. van der, R. Leewis & P. Bol.* Indicatoren voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Indicatoren voor het invasieproces van exotische organismen in Nederland
53. *Nijhof, B.S.J., C.C. Vos & A.J. van Strien.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Influence of climate change on biodiversity.
53. *Moraal, L.G.* Indicatoren voor 'Convention on Biodiversity 2010'. Effecten van klimaatverandering op insectenplagen bij bomen.
53. *Fey-Hofstede, F.E. & H.W.G. Meesters.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Exploration of the usefulness of the Marine Trophic Index (MTI) as an indicator for sustainability of marine fisheries in the Dutch part of the North Sea.
53. *Reijnen, M.J.S.M.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Connectivity/fragmentation of ecosystems: spatial conditions for sustainable biodiversity
53. *Gaaff, A. & R.W. Verburg.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010' Government expenditure on land acquisition and nature development for the National Ecological Network (EHS) and expenditure for international biodiversity projects
53. *Elands, B.H.M. & C.S.A. van Koppen.* Indicators for the 'Convention on Biodiversity 2010'. Public awareness and participation
- 54 *Broekmeyer, M.E.A. & E.P.A.G. Schouwenberg & M.E. Sanders & R. Pouwels.* Synergie Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000-gebieden. Wat stuurt het beheer?
- 55 *Bosch, F.J.P. van den.* Draagvlak voor het Natura 2000-gebiedenbeleid. Onder relevante betrokkenen op regionaal niveau
- 56 *Jong, J.J. & M.N. van Wijk, I.M. Bouwma.* Beheerskosten van Natura 2000-gebieden
- 57 *Pouwels, R. & M.J.S.M. Reijnen & M. van Adrichem & H. Kuipers.* Ruimtelijke condities voor VHR-soorten
- 58 Niet verschenen/ vervallen
- 59 *Schouwenberg, E.P.A.G.* Huidige en toekomstige stikstofbelasting op Natura 2000-gebieden
- 60 Niet verschenen/ vervallen
- 61 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-001 – ME-AVP
- 62 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 63 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 64 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-385 – Milieuplanbureaufunctie
- 65 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-394 – Natuurplanbureaufunctie
- 66 *Brasser E.A., M.F. van de Kerkhof, A.M.E. Groot, L. Bos-Gorter, M.H. Borgstein, H. Leneman.* Verslag van de Dialogen over Duurzame Landbouw in 2006
- 67 *Hinssen, P.J.W.* Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Werkplan 2007
- 68 *Nieuwenhuizen, W. & J. Roos Klein Lankhorst.* Landschap in Natuurbalans 2006; Landschap in verandering tussen 1990 en 2005; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006.
- 69 *Geelen, J. & H. Leneman.* Belangstelling, motieven en knelpunten van natuuraanleg door grondeigenaren. Uitkomsten van een marktonderzoek.
- 70 *Didderen, K., P.F.M. Verdonchot, M. Bleeker.* Basiskaart Natuur aquatisch. Deel 1: Beleidskaarten en prototype
- 71 *Boesten, J.J.T.I., A. Tiktak & R.C. van Leerdam.* Manual of PEARLNEQ v4
- 72 *Grashof-Bokdam, C.J., J. Frissel, H.A.M. Meeuwssen & M.J.S.M. Reijnen.* Aanpassing graadmeter natuurwaarde voor het agrarisch gebied
- 73 *Bosch, F.J.P. van den.* Functionele agrobiodiversiteit. Inventarisatie van nut, noodzaak en haalbaarheid van het ontwikkelen van een indicator voor het MNP
- 74 *Kistenkas, F.H. en M.E.A. Broekmeyer.* Natuur, landschap en de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht
- 75 *Luttik, J., F.R. Veeneklaas, J. Vreke, T.A. de Boer, L.M. van den Berg & P. Luttik.* Investeren in landschapskwaliteit; De toekomstige vraag naar landschappen om in te wonen, te werken en te ontspannen
- 76 *Vreke, J.* Evaluatie van natuurbeleidsprocessen
- 77 *Apeldoorn, R.C. van.* Working with biodiversity goals in European directives. A comparison of the implementation of the Birds and Habitats Directives and the Water Framework Directive in the Netherlands, Belgium, France and Germany
- 78 *Hinssen, P.J.W.* Werkprogramma 2008; Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT-04). Onderdeel Planbureaufuncties Natuur en Milieu.
- 79 *Custers, M.H.G.* Betekenissen van Landschap in onderzoek voor het Milieu- en Natuurplanbureau; een bibliografisch overzicht
- 80 *Vreke, J., J.L.M. Donders, B.H.M. Elands, C.M. Goossen, F. Langers, R. de Niet & S. de Vries.* Natuur en landschap voor mensen Achtergronddocument bij Natuurbalans 2007
- 81 *Bakel, P.J.T. van, T. Kroon, J.G. Kroes, J. Hoogewoud, R. Pastoors, H.Th.L. Massop, D.J.J. Walvoort.* Reparatie Hydrologie voor STONE 2.1. Beschrijving reparatie-acties, analyse resultaten en beoordeling plausibiliteit.

2008

- 82 *Kistenkas, F.H. & W. Kuindersma.* Jurisprudentie-monitor natuur 2005-2007; Rechtsontwikkelingen Natura 2000 en Ecologische Hoofdstructuur
- 83 *Berg, F. van den, P.I. Adriaanse, J. A. te Roller, V.C. Vulto & J.G. Groenwold.* SWASH Manual 2.1; User's Guide version 2
- 84 *Smits, M.J., M.J. Bogaardt, D. Eaton, P. Roza & T. Selnes.* Tussen de bomen het geld zien. Programma Beheer en vergelijkbare regelingen in het buitenland (een quick-scan)
- 85 *Dijk, T.A. van, J.J.M. Driessen, P.A.I. Ehler, P.H. Hotsma, M.H.M.M. Montforts, S.F. Plessius & O. Oenema.* Protocol beoordeling stoffen Meststoffenwet; versie 1.0
- 86 *Goossen, C.M., H.A.M. Meeuwssen, G.J. Franke & M.C. Kuyper.* Verkenning Europese versie van de website www.daarmoetkzijn.nl

- 87 *Helming, J.F.M. & R.A.M. Schrijver*. Economische effecten van inzet van landbouwsubsidies voor milieu, natuur en landschap in Nederland; Achtergrond bij het MNP-rapport 'Opties voor Europese landbouw-subsidies
- 88 *Hinssen, P.J.W.* Werkprogramma 2008; Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT-04). Programma 001/003/005
- 90 *Kramer, H.* Geografisch Informatiesysteem Bestaande Natuur; Beschrijving IBN1990t en pilot ontwikkeling BN2004
- 92 *Jaarrapportage 2007*. WOT-04-001 – Koepel
- 93 *Jaarrapportage 2007*. WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 94 *Jaarrapportage 2007*. WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 95 *Jaarrapportage 2007*. WOT-04-005 – M-AVP
- 96 *Jaarrapportage 2007*. WOT-04-006 – Natuurplanbureauafunctie
- 97 *Jaarrapportage 2007*. WOT-04-007 – Milieuplanbureauafunctie
- 98 *Wamelink, G.W.W.* Gevoeligheids- en onzekerheids-analyse van SUMO
- 99 *Hoogeveen, M.W., H.H. Luesink, L.J. Mokveld & J.H. Wisman.* Ammoniakemissies uit de landbouw in Milieubalans 2006: uitgangspunten en berekeningen
- 100 *Kennismarkt 3 april 2008; Van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten MNP*
- 101 *Mansfeld, M.J.M. van & J.A. Klijn.* "Balansen op de weegschaal". Terugblik op acht jaar Natuurbalansen (1996-2005)
- 102 *Sollart, K.M. & J. Vreke.* Het faciliteren van natuur- en milieueducatie in het basisonderwijs; NME-ondersteuning in de provincies
- 103 *Berg, F. van den, A. Tiktak, J.G. Groenwold, D.W.G. van Kraalingen, A.M.A. van der Linden & J.J.T.I. Boesten.* Documentation update for GeoPEARL 3.3.3
- 104 *Wijk, M.N., van (redactie).* Aansturing en kosten van het natuurbeheer. Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer
- 105 *Selnes, T. & P. van der Wielen.* Tot elkaar veroordeeld? Het belang van gebiedsprocessen voor de natuur
- 106 *Annual reports for 2007; Programme WOT-04*
- 107 *Pouwels, R. J.G.M. van der Gref, M.H.C. van Adrichem, H. Kuiper, R. Jochem & M.J.S.M. Reijnen.* LARCH Status A
- 108 *Wamelink, G.W.W.* Technical Documentation for SUMO2 v. 3.2.1,
- 109 *Wamelink, G.W.W., J.P. Mol-Dijkstra & G.J. Reinds.* Herprogrammeren van SUMO2. Verbetering in het kader van de modelkwaliteitsslag
- 110 *Salm, C. van der, T. Hoogland & D.J.J. Walvoort.* Verkenning van de mogelijkheden voor de ontwikkeling van een metamodel voor de uitspoeling van stikstof uit landbouwgronden
- 111 *Dobben H.F. van & R.M.A. Wegman.* Relatie tussen bodem, atmosfeer en vegetatie in het Landelijk Meetnet Flora (LMF)
- 112 *Smits, M.J.W. & M.J. Bogaardt.* Kennis over de effecten van EU-beleid op natuur en landschap
- 113 *Maas, G.J. & H. van Reuler.* Boomkwekerij en aardkunde in Nederland,
- 114 *Lindeboom, H.J., R. Witbaard, O.G. Bos & H.W.G. Meesters.* Gebiedsbescherming Noordzee, habitattypen, instandhoudingdoelen en beheermaatregelen
- 115 *Leneman, H., J. Vader, L.H.G. Slangen, K.H.M. Bommel, N.B.P. Polman, M.W.M. van der Elst & C. Mijnders.* Groene diensten in Nationale Landschappen- Potenties bij een veranderende landbouw,
- 116 *Groeneveld, R.A. & D.P. Rudrum.* Habitat Allocation to Maximize Biodiversity, A technical description of the HAMBO model
- 117 *Kruit, J., M. Brinkhuijzen & H. van Blerck.* Ontwikkelen met kwaliteit. Indicatoren voor culturele vernieuwing en architectonische vormgeving
- 118 *Roos-Klein Lankhorst, J.* Beheers- en Ontwikkelingsplan 2007: Kennismodel Effecten Landschap Kwaliteit; Monitoring Schaal; BelevingsGIS
- 119 *Henkens, R.J.H.G.* Kwalitatieve analyse van knelpunten tussen Natura 2000-gebieden en waterrecreatie
- 120 *Verburg, R.W., I.M. Jorritsma & G.H.P. Dirks.* Quick scan naar de processen bij het opstellen van beheerplannen van Natura 2000-gebieden. Een eerste verkenning bij provincies, Rijkswaterstaat en Dienst Landelijk Gebied
- 121 *Daamen, W.P.* Kaart van de oudste bossen in Nederland; Kansen op hot spots voor biodiversiteit
- 122 *Lange de, H.J., G.H.P. Arts & W.C.E.P. Verberk.* Verkenning CBD 2010-indicatoren zoetwater. Inventarisatie en uitwerking

relevante indicatoren voor Nederland

- 123 *Vreke, J., N.Y. van der Wulp, J.L.M. Donders, C.M. Goossen, T.A. de Boer & R. Henkens.* Recreatief gebruik van water. Achtergronddocument Natuurbalans 2008
 - 124 *Oenema, O. & J.W.H. van der Kolk.* Moet het eenvoudiger? Een essay over de complexiteit van het milieubeleid
 - 125 *Oenema, O. & A. Tiktak.* Niets is zonder grond; Een essay over de manier waarop samenlevingen met hun grond omgaan
- ## 2009
- 126 *Kamphorst, D.A.* Keuzes in het internationale biodiversiteitsbeleid; Verkenning van de beleidstheorie achter de internationale aspecten van het Beleidsprogramma Biodiversiteit (2008-2011)
 - 127 *Dirks, G.H.P. & F.J.P. van den Bosch.* Quick scan gebruik Catalogus groenblauwe diensten
 - 128 *Loeb, R. & P.F.M. Verdonschot.* Complexiteit van nutriëntenlimitaties in oppervlaktewateren
 - 129 *Kruit, J. & P.M. Veer.* Herfotografie van landschappen; Landschapsfoto's van de 'Collectie de Boer' als uitgangspunt voor het in beeld brengen van ontwikkelingen in het landschap in de periode 1976-2008
 - 130 *Oenema, O., A. Smit & J.W.H. van der Kolk.* Indicatoren Landelijk Gebied; werkwijze en eerste resultaten
 - 131 *Agricola, H.J.A.J. van Strien, J.A. Boone, M.A. Dolman, C.M. Goossen, S. de Vries, N.Y. van der Wulp, L.M.G. Groenemeijer, W.F. Lukey & R.J. van Til.* Achtergrond-document Nulmeting Effectindicatoren Monitor Agenda Vitaal Platteland
 - 132 *Jaarrapportage 2008*. WOT-04-001 – Koepel
 - 133 *Jaarrapportage 2008*. WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
 - 134 *Jaarrapportage 2008*. WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
 - 135 *Jaarrapportage 2008*. WOT-04-005 – M-AVP
 - 136 *Jaarrapportage 2008*. WOT-04-006 – Natuurplanbureauafunctie
 - 137 *Jaarrapportage 2008*. WOT-04-007 – Milieuplanbureauafunctie
 - 138 *Jong de, J.J., J. van Os & R.A. Smidt.* Inventarisatie en beheerskosten van landschapselementen
 - 139 *Dirks, G.H.P., R.W. Verburg & P. van der Wielen.* Tegenkrachten Natuur. Korte verkenning van de weerstand tegen aankopen van landbouwgrond voor natuur
 - 140 *Annual reports for 2008; Programme WOT-04*
 - 141 *Vullings, L.A.E., C. Blok, G. Vonk, M. van Heusden, A. Huisman, J.M. van Linge, S. Keijzer, J. Oldengarm & J.D. Bulens.* Omgaan met digitale nationale beleidskaarten
 - 142 *Vreke, J., A.L. Gerritsen, R.P. Kranendonk, M. Pleijte, P.H. Kersten & F.J.P. van den Bosch.* Maatlat Government – Governance
 - 143 *Gerritsen, A.L., R.P. Kranendonk, J. Vreke, F.J.P. van den Bosch & M. Pleijte.* Verdrogingsbestrijding in het tijdperk van het Investeringsbudget Landelijk Gebied. Een verslag van casuonderzoek in de provincies Drenthe, Noord-Brabant en Noord-Holland.
 - 144 *Luesink, H.H., P.W. Blokland, M.W. Hoogeveen & J.H. Wisman.* Ammoniakemissie uit de landbouw in 2006 en 2007
 - 145 *Bakker de, H.C.M. & C.S.A. van Koppen.* Draagvlakonderzoek in de steigers. Een voorstudie naar indicatoren om maatschappelijk draagvlak voor natuur en landschap te meten
 - 146 *Goossen, C.M.* Monitoring recreatiegedrag van Nederlanders in landelijke gebieden. Jaar 2006/2007
 - 147 *Hoefs, R.M.A., J. van Os & T.J.A. Gies.* Kavelruil en Landschap. Een korte verkenning naar ruimtelijke effecten van kavelruil.
 - 148 *Klok, T.L., R. Hille Ris Lambers, P. de Vries, J.E. Tamis & J.W.M. Wijsman.* Quick scan model instruments for marine biodiversity policy.
 - 149 *Spruijt, J., P. Spoorenberg & R. Schreuder.* Milieueffectiviteit en kosten van maatregelen gewasbescherming.
 - 150 *Ehlert, P.A.I. (rapporteur).* Advies Bemonstering bodem voor differentiatie van fosfaatgebruiksnormen.
 - 151 *Wulp van der, N.Y.* Storende elementen in het landschap: welke, waar en voor wie? Bijlage bij WOT-paper 1 – Krassen op het landschap
 - 152 *Oltmer, K., K.H.M. van Bommel, J. Clement, J.J. de Jong, D.P. Rudrum & E.P.A.G. Schouwenberg.* Kosten voor habitattypen in Natura 2000-gebieden. Toepassing van de methode Kosteneffectiviteit natuurbelid.

- 153 *Adrichem van, M.H.C., F.G. Wortelboer & G.W.W. Wamelink.* MOVE. Model for terrestrial Vegetation. Version 4.0
 - 154 *Wamelink, G.W.W., R.M. Winkler & F.G. Wortelboer.* User documentation MOVE4 v 1.0
 - 155 *Gies de, T.J.A., L.J.J. Jeurissen, I. Staritsky & A. Bleeker.* Leefomgevingsindicatoren Landelijk gebied. Inventarisatie naar stand van zaken over geurhinder, lichthinder en fijn stof.
 - 156 *Tamminga, S., A.W. Jongbloed, P. Bikker, L. Sebek, C. van Bruggen & O. Oenema.* Actualisatie excretiecijfers landbouwhuisdieren voor forfaits regeling Meststoffenwet
 - 157 *Van der Salm, C., L. M. Boumans, G.B.M. Heuvelink & T.C. van Leeuwen.* Protocol voor validatie van het nutriëntenemissiemodel STONE op meetgegevens uit het Landelijk Meetnet effecten Mestbeleid
 - 158 *Bouwma, I.M.* Quicksan Natura 2000 en Programma Beheer. Een vergelijking van Programma Beheer met de soorten en habitats van Natura 2000
 - 159 *Gerritsen, A.L., D.A. Kamphorst, T.A. Selnes, M. van Veen, F.J.P. van den Bosch, L. van den Broek, M.E.A. Broekmeyer, J.L.M. Donders, R.J. Fontein, S. van Tol, G.W.W. Wamelink & P. van der Wielen.* Dilemma's en barrières in de praktijk van het natuur- en landschapsbeleid; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009.
 - 160 *Fontein R.J., T.A. de Boer, B. Breman, C.M. Goossen, R.J.H.G. Henkens, J. Luttik & S. de Vries.* Relatie recreatie en natuur; Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009
 - 161 *Deneer, J.W. & R. Kruijne. (2010).* Atmosferische depositie van gewasbeschermingsmiddelen. Een verkenning van de literatuur verschenen na 2003.
 - 162 *Verburg, R.W., M.E. Sanders, G.H.P. Dirks, B. de Kragt & J.W. Kuhlman.* Natuur, landschap en landelijk gebied. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2009.
 - 163 *Doorn van, A.M. & M.P.C.P. Paulissen.* Natuurgericht milieubeleid voor Natura 2000-gebieden in Europees perspectief: een verkenning.
 - 164 *Smidt, R.A., J. van Os & I. Staritsky.* Samenstellen van landelijke kaarten met landschapselementen, grondeigendom en beheer. Technisch achtergronddocument bij de opgeleverde bestanden.
 - 165 *Pouwels, R., R.P.B. Foppen, M.F. Wallis de Vries, R. Jochem, M.J.S.M. Reijnen & A. van Kleunen.* Verkenning LARCH: omgaan met kwaliteit binnen ecologische netwerken.
 - 166 *Born van den, G.J., H.H. Luesink, H.A.C. Verkerk, H.J. Mulder, J.N. Bosma, M.J.C. de Bode & O. Oenema.* Protocol voor monitoring landelijke mestmarkt onder een stelsel van gebruiksnormen, versie 2009.
 - 167 *Dijk, T.A. van, J.J.M. Driessen, P.A.I. Ehler, P.H. Hotsma, M.H.M.M. Montforts, S.F. Plessius & O. Oenema.* Protocol beoordeling stoffen Meststoffenwet- Versie 2.1
 - 168 *Smits, M.J., M.J. Bogaardt, D. Eaton, A. Karbauskas & P. Roza.* De vermaatschappelijking van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Een inventarisatie van visies in Brussel en diverse EU-lidstaten.
 - 169 *Vreke, J. & I.E. Salverda.* Kwaliteit leefomgeving en stedelijk groen.
 - 170 *Hengsdijk, H. & J.W.A. Langeveld.* Yield trends and yield gap analysis of major crops in the World.
 - 171 *Horst, M.M.S. ter & J.G. Groenwold.* Tool to determine the coefficient of variation of DegT50 values of plant protection products in water-sediment systems for different values of the sorption coefficient
 - 172 *Boons-Prins, E., P. Leffelaar, L. Bouman & E. Stehfest (2010)* Grassland simulation with the LPJmL model
 - 173 *Smit, A., O. Oenema & J.W.H. van der Kolk.* Indicatoren Kwaliteit Landelijk Gebied
- 2010**
- 174 *Boer de, S., M.J. Bogaardt, P.H. Kersten, F.H. Kistenkas, M.G.G. Neven & M. van der Zouwen.* Zoektocht naar nationale beleidsruimte in de EU-richtlijnen voor het milieu- en natuurbeleid. Een vergelijking van de implementatie van de Vogel- en Habitatrichtlijn, de Kaderrichtlijn Water en de Nitraatrichtlijn in Nederland, Engeland en Noordrijn-Westfalen
 - 175 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-001 – Koepel
 - 176 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
 - 177 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
 - 178 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-005 – MAVP
 - 179 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-006 – Natuurplanbureau functie
 - 180 *Jaarrapportage 2009.* WOT-04-007 – Milieuplanbureau functie
 - 181 *Annual reports for 2009; Programme WOT-04*
 - 182 *Oenema, O., P. Bikker, J. van Harn, E.A.A. Smolders, L.B. Sebek, M. van den Berg, E. Stehfest & H. Westhoek.* Quicksan opbrengsten en efficiëntie in de gangbare en biologische akkerbouw, melkveehouderij, varkenshouderij en pluimveehouderij. Deelstudie van project 'Duurzame Eiwitvoorziening'.
 - 183 *Smits, M.J.W., N.B.P. Polman & J. Westerink.* Uitbreidingsmogelijkheden voor groene en blauwe diensten in Nederland; Ervaren uit het buitenland
 - 184 *Dirks, G.H.P. (red.).* Quick responsefunctie 2009. Verslag van de werkzaamheden.
 - 185 *Kuhlman, J.W., J. Luitj, J. van Dijk, A.D. Schouten & M.J. Voskuilen.* Grondprijsskaarten 1998-2008
 - 186 *Slangen, L.H.G., R.A. Jongeneel, N.B.P. Polman, E. Lianouridis, H. Leneman & M.P.W. Sonneveld.* Rol en betekenis van commissies voor gebiedsgericht beleid.
 - 187 *Temme, A.J.A.M. & P.H. Verburg.* Modelling of intensive and extensive farming in CLUE
 - 188 *Vreke, J.* Financieringsconstructies voor landschap
 - 189 *Slangen, L.H.G.* Economische concepten voor beleidsanalyse van milieu, natuur en landschap
 - 190 *Knotters, M., G.B.M. Heuvelink, T. Hoogland & D.J.J. Walvoort.* A disposition of interpolation techniques
 - 191 *Hoogeveen, M.W., P.W. Blokland, H. van Kernebeek, H.H. Luesink & J.H. Wisman.* Ammoniakemissie uit de landbouw in 1990 en 2005-2008
 - 192 *Beekman, V., A. Pronk & A. de Smet.* De consumptie van dierlijke producten. Ontwikkeling, determinanten, actoren en interventies.
 - 193 *Polman, N.B.P., L.H.G. Slangen, A.T. de Blaeij, J. Vader & J. van Dijk.* Baten van de EHS; De locatie van recreatiebedrijven
 - 194 *Veeneklaas, F.R. & J. Vader.* Demografie in de Natuurverkenning 2011; Bijlage bij WOT-paper 3
 - 195 *Wascher, D.M., M. van Eupen, C.A. Múcher & I.R. Geijzenoordorfer.* Biodiversity of European Agricultural landscapes. Enhancing a High Nature Value Farmland Indicator
 - 196 *Apeldoorn van, R.C., I.M. Bouwma, A.M. van Doorn, H.S.D. Naef, R.M.A. Hoefs, B.S. Elbersen & B.J.R. van Rooij.* Natuurgebieden in Europa: bescherming en financiering
 - 197 *Brus, D.J., R. Vasat, G. B. M. Heuvelink, M. Knotters, F. de Vries & D. J. J. Walvoort.* Towards a Soil Information System with quantified accuracy; A prototype for mapping continuous soil properties
 - 198 *Groot, A.M.E. & A.L. Gerritsen, m.m.v. M.H. Borgstein, E.J. Bos & P. van der Wielen.* Verantwoording van de methodiek Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
 - 199 *Bos, E.J. & M.H. Borgstein.* Monitoring Gesloten voer-mest kringlopen. Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
 - 200 *Kennismarkt 27 april 2010;* Van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten Planbureau voor de Leefomgeving.
 - 201 *Wielen van der, P.* Monitoring Integrale duurzame stallen. Achtergronddocument bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
 - 202 *Groot, A.M.E. & A.L. Gerritsen.* Monitoring Functionele agrobiodiversiteit. Achtergrond-document bij 'Kwalitatieve monitor Systeeminnovaties verduurzaming landbouw'
 - 203 *Jongeneel, R.A. & L. Ge.* Farmers' behavior and the provision of public goods: Towards an analytical framework.
 - 204 *Vries, S. de, M.H.G. Custers & J. Boers.* Storende elementen in beeld; de impact van menselijke artefacten op de landschapsbeleving nader onderzocht.
 - 205 *Vader, J. J.L.M. Donders & H.W.B. Bredenoord.* Zicht op natuur- en landschapsorganisaties; Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011.
 - 206 *Jongeneel, R.A., L.H.G. Slangen & N.B.P. Polman.* Groene en Blauwe Diensten; Een raamwerk voor de analyse van doelen, maatregelen en instrumenten
 - 207 *Letourneau, A.P. P.H. Verburg & E. Stehfest.* Global change of land use systems; IMAGE: a new land allocation module
 - 208 *Heer, M.* Het Park van de Toekomst. Achtergronddocument bij Natuurverkenning 2011